

Položaj žena u prapovijesnim zajednicama na primjeru grobnih nalaza s lokaliteta Budinjak i Novo Mesto

Podobnik, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:687677>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-26**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za arheologiju

Diplomski rad

**Položaj žena u prapovijesnim zajednicama na primjeru grobnih nalaza s lokaliteta
Budinjak i Novo Mesto**

Studentica: Antonija Podobnik

Mentorica: dr. sc. Janja Mavrović Mokos

Zagreb, rujan 2020. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijest istraživanja	2
3. Povijest teorijskih misli.....	4
4. Brončano i željezno doba.....	7
5. Društvo u brončanom i željeznom dobu Europe.....	12
6. Sahranjivanje.....	13
7. Identiteti i društveni položaji u starijem željeznom dobu Europe	18
8. Budinjak.....	24
9. Novo Mesto.....	41
10. Nošnja i nakit u ženskim grobovima na Kapiteljskoj njivi	55
11. Zaključak	62
12. Popis priloga.....	66
13. Popis literature.....	67

1. Uvod

Ovaj diplomski rad predstavlja pokušaj analize grobnih nalaza iz ženskih grobova s lokaliteta Budinjak i Novo Mesto, s ciljem interpretacije uloge i položaja žena u navedenim zajednicama, koji uključuje društvenu vertikalnu i horizontalnu hijerarhiju, odnosno statusnu podjelu i društvene uloge i odgovornosti u zajednici (Frie 2018:7). Zbog analize društvenog aspekta zajednice, fokus u radu će biti i na ritualima, načinima izražavanja identiteta i promjeni ritusa sahranjivanja, odnosno kulturnoj promjeni tradicije sahranjivanja u prijelazu s kasnog brončanog doba na željezno doba, koji je vidljiv na lokalitetima Budinjak i Novo Mesto.

Zbog razumijevanja društvenog aspekta zajednice, posebno prapovijesnog, korištena je literatura „Bodies, identities and social relations in Bronze and Iron Age Central Europe“ Katharine Rebay-Salisury (2017). Nadalje, u svrhu razumijevanja kasnog brončanog i starijeg željeznog doba, korištena je knjiga Hrvoja Potrebiće „Kneževi željeznog doba“ (2013). Monografija „Budinjak“ (1999) pružila je podatke o lokalitetu Budinjak, s fokusom na tumul 139, a istraživanja Budinjaka objavljena u Hrvatskom arheološkom godišnjaku sadržavali su podatke o istraživanjima od 2004. do 2014. godine. Monografije o Novom Mestu omogućile su podatke za lokalitete u Novom Mestu, s najnovijom monografijom Boruta Križa „Novo Mesto VIII. Kapiteljska njiva - Način pokopa v starejši železni dobi“ (2019).

Ovaj rad će se također dotaknuti područja kulturne antropologije. Rajna Šošić Klindžić u knjizi „Uvod u teorijsku arheologiju-stvaraoci i pravci u 20. stoljeću“ (2015) navodi da je razlika između arheologije i antropologije u tome što je u antropologiji predmet proučavanja čovjek, odnosno subjekt, dok u arheologiji predmet, odnosno objekt (Šošić Klindžić 2015:26). Povezivanje antropologije i arheologije počelo je prije otprilike sedamdeset godina (ibid.). Razlog povezivanja arheologije i kulturne antropologije u ovom radu, jest radi analize društvenih kategorija, identiteta, statusne podjele, ritualnosti i religioznosti prapovijesnih zajednica.

U nastavku rada bit će iznesen društveno - politički kontekst u sklopu kojeg su donesene teorije i zaključci o prapovijesnim zajednicama, povijest istraživanja lokaliteta Budinjak i Novo Mesto, podaci o brončanom i željeznom dobu u Europi i zajednicama, поближе upoznavanje s konceptima rituala sahranjivanja i iskazivanja identiteta te podaci iz grobova na Budinjaku i Novom Mestu.

2. Povijest istraživanja

U ovom radu riječ je o dva vrlo važna lokaliteta na području Hrvatske i Slovenije, koji na temelju arheoloških nalaza mogu pružati informacije o društvu, društvenoj podjeli i ustroju zajednice u kasnom brončanom dobu i ranom željeznom dobu.

Lokalitet Budinjak čine gradina i nekropola pokraj sela Budinjak, na središnjem dijelu Žumberačke gore. Žumberak se pretežito sastoji od krškog gorskog masiva smještenog na razmeđu Panonske nizine, jugoistočnoalpskog prostora i lanca Dinarskog gorja, te se proteže u smjeru jugozapad-sjeveroistok obuhvaćajući međurječje Krke, Save i Kupe, s visinskim rasponom od 150 do 1178 m (Škoberne 1999:11). Nekropola iz kasnog brončanog doba i ranog željeznog doba nalazi se na Budinjačkom polju (Škoberne 1999:18), s gradinskim naseljem na položaju iznad. Sedam kilometara istočno, kraj sela Pokleka i 5 km zapadno, kraj sela Sv. Mihalja, pronađene su manje nekropole s tumulima (Potrebica 2004:138). Rekognosciranjem i pokusnim istraživanjem otkrivena su brojna stariježeljeznodobna naselja¹ tog geografskog područja što znači da je šire područje Žumberka, vjerojatno s centrom u Budinjaku, bilo atraktivno za naseljavanje u starijem željeznom dobu (Škoberne 2004:148).

Prvi prapovijesni nalazi na Žumberku pronađeni su 1898. godine od strane Josipa Brunšmida na položaju Ratičak iz Krupača (Škoberne 1999:14). Danas iskopavanje Budinjaka vodi Želimir Škoberne. Dio građe je izložen u Samoborskom muzeju, dok ostatak u Muzeju grada Zagreba.

Većina nalaza iz jugoistočnog dijela Žumberka vremenski pripada ranoj fazi kulture polja sa žarama i latenskoj kulturi mlađeg željeznog doba (Škoberne 1999:15, 16), a nalazi s Budinjaka za vrijeme brončanog doba pripisuju se ljubljanskoj skupini kulture polja sa žarama² (Škoberne 1999:32). Nastavkom u rano željezno doba na Budinjaku, nalazi pripadaju jugoistočnoalpskoj halštatskoj proizvodnji, točnije dolenskoj halštatskoj skupini, s keramičkim materijalom koji prema izradi, načinom pečenja i ukrašavanja generalno pokazuje

¹ Od Bregane preko Okića do Vivodine zabilježeno je više od trideset naselja i gradina (u prosjeku svakih 3-5 km (Škoberne 2004:148).

² Nekoliko lokaliteta na južnom obronku Žumberka (Krupače) i u Pokuplju (Ozalj i Treščerovac) sa svojim žarnim ukopima pokazuju sličnost s grobljima ljubljanskog tipa (Želle 2002:12).

srodnost s halštatskim krugom jugoistočnoalpskog prostora³ (Škoberne 1999:31, 32). Željezni nalazi s Budinjaka pokazuju srodnost i s halštatskim grupama područja *Caput Adriae*, a manjak oružja u grobovima ukazuje na sličnost s belokranjskim grobovima⁴ (Škoberne 1999:32, 35). Zbog specifičnosti ovog lokaliteta, kulturna skupina koja je nastanjivala prostor razmeđa Panonske nizine, jugoistočnoalpskog prostora i lanca Dinarskog gorja nazvana je skupina Budinjak, a bila je aktivna od kraja kasnog brončanog doba do sredine 6. st. pr. Kr. (Potrebica 2004:30).

U starije željezno doba u Novom Mestu datirano je 9 lokaliteta, a to su Portoval, Malenškova njiva, Smolova hosta, Zagrebska cesta, Mestne njive, Mačkovec, Smolenja vas, Kapiteljska njiva i Kandija (Križ 2019:15, 16), od kojih su za ovaj rad najvažniji Kapiteljska njiva, Kandija, Bršljin i Mestne njive. Arheološko istraživanje na Novom Mestu počelo je 1890. godine iskopavanjem latenskih i rimskih grobova na Ljubljanskoj cesti, a iste godine je F. Schulz u lokalnoj šumi Portoval iskopao manju halštatsku gomilu. Tri godine kasnije, pri gradnji željeznice, a pod vodstvom A. Müllnerja, pronađeni su ostaci peći za željezo i prapovijesne kovačnice (Knez 1986:7).

Istraživanje na Kapiteljskoj njivi počelo je 1894. godine kada su pronađena dva halštatska tumula, u kojima je uočen kontinuitet iz brončanog doba u mlađe željezno doba s latensko-rimskim grobovima na Beletovom vrtu (Knez 1986:7). Istraživanje 1894. godine predvodio je Jernej Pečnik. To istraživanje smatra se kvalitetnim s obzirom na mogućnosti toga doba te se smatra prvim sustavnim arheološkim iskopavanjem na Novom Mestu na kojem su se koristili i geodetski instrumenti. Zajedno s Pečnikom, istraživanje je vodio i dr. Rudolf Hoernes, profesor geologije i paleontologije iz austrijskog Naturhistorisches Museuma (Knez 1986:18, Potrebica 2013:60).

W. Schmidt je 1905. godine je iskopao manji halštatski tumul na Kandiji, nazvan Malenškova gomila te jedan u Smolovoj šumi. Malenškova gomila je važna radi skeletnih ostataka konja s lijepim brončanim oglavljem. U Smolovoj šumi je pak pronađen ženski skeletni grob iz mlađeg željeznog doba (Bricelj 2003:4). Prvo od šest istraživanja velikih stariježeljeznodobnih tumula na Kandiji počelo je 1939. g. U tumulu I je pronađen brončani prsni oklop i brončani tronožni kotlić. Godine 1954., je na Mestnim njivama (Klemenčićeve njive) pronađen žarni grob, dok 1958. godine još jedan. Zatim je 1959. g. pronađeno još 30

³ No, na području rasprostiranja dolenske kulturne skupine nedostaju žare kakve su pronađene na Budinjaku (Želle 2002:12).

⁴ U Beloj krajini nije pronađen niti jedan nalaz koji se može smatrati oružjem (Škoberne 1999:35).

grobova, a 1960. g. njih 19, od kojih su većina bili žarni grobovi (Bricelj 2003:5). Na iskopavanjima 1963. g. na Mestnim njivama je pronađeno 7 žarnih grobova, dok na Bršljinu 4, no prvotni broj grobova nije poznat radi prevelike devastacije lokaliteta (ibid.). Istočna polovica tumula I te 42 žarna mlađeželjeznodobna groba koja su se nalazila u blizini istražena su 1967. godine. Sljedeće godine su istraženi tumuli III i IV, zapadna polovica tumula I i 21 mlađeželjeznodobni grob na istočnom dijelu nekropole, pokraj tumula (Knez 1986:26). Tumul II i područje južno od tumula IV istraženi su 1969. godine (Knez 1986:27).

Od osamdesetih godina 20. stoljeća, počela su se provoditi sustavna arheološka istraživanja pod vodstvom T. Kneza, a devedesetih godina pod vodstvom B. Križa, kustosa Dolenjskog muzeja (Bricelj 2003:1).

Problem istraživanja lokaliteta u Novom Mestu jest intenzivno korištenje površina u poljoprivredne svrhe tokom 20. stoljeća, devastacija lokaliteta za vrijeme Drugog svjetskog rata ukopavanjem talijanske artiljerijske postrojbe (Potrebica 2013:61), utjecaj zime i zaleđivanja tla (Križ 1997:14) te kiselina tla koja utječe na očuvanost materijalnih nalaza.

Lokaliteti Budinjak i Novo Mesto važni su ne samo radi kvalitete i kvantitete pronađenih predmeta već i radi pitanja vremenskog kontinuiteta iz kasnog brončanog doba u starije željezno doba (Potrebica 2013:61). Taj zaključak potvrđuju i slučajevi gdje je isti materijal pronađen i u najkasnijim paljevinskim i u najranijim inhumacijskim grobovima (Potrebica 2013:61, 62). Od 343 istražena žarna groba na Kapiteljskoj njivi, četiri su bila sahranjena u tumulu s inhumacijskim grobovima starijeg željeznog doba (Križ 2019:145).

3. Povijest teorijskih misli

Za bolje razumijevanje ovog rada, ali i razumijevanje interpretacija kulturno-društvenih segmenata prapovijesne zajednice, potrebno je spomenuti društveno-političke okvire u kojima su arheološke teorije donesene i u kojima se još uvijek donose. Kako je arheolog i antropolog Mark Leone rekao, na proučavanje arheologije i povijesti veliki utjecaj imaju događanja u sadašnjosti zajedno s politikom te bismo trebali biti svjesni neizbježnosti ideološke pozadine arheološkog rada i odbaciti iluziju postojanja neutralnog i objektivnog znanja (Šošić Klindžić 2015:43).

Prvi znanstveni pravac proučavanja prapovijesti bio je e6volucionizam, u kojem se prapovijest definirala u odnosu na antropologiju i medicinu⁵ te geologiju⁶, s metodologijom posuđenom iz geologije (Šošić Klindžić 2015:46). Evolucionizam se sastojao od prosvjetiteljskog koncepta da čovječanstvo tijekom svoje povijesti konstantno tehnološki napreduje čime se formiraju sve kompleksnije društvene zajednice (Šošić Klindžić 2015:55). U 19. stoljeću, arheologija je uglavnom bila predmet hobija aristokracije tako da jest koncept divljaka i njegova razvoja do civiliziranog građanina te percepcija pripadnika drugih populacija i kultura inferiornima primjer stajališta zapadnjačke kulture (Šošić Klindžić 2015:48). Jedan od najpoznatijih evolucionista bio je Lewis Henry Morgan (1818. - 1881. g.), koji je podijelio povijest čovječanstva na razdoblje divljaštva, barbarstva i civilizacije⁷ (Šošić Klindžić 2015:55). Također se i periodizacija C. J. Thomsena na kameno, brončano i željezno doba temelji se na ideji napretka (Šošić Klindžić 2015:54).

Nakon evolucionističkih stajališta u 19. st., u prvoj polovici 20. st. nastupio je kulturno-povijesni koncept proučavanja razvoja društva, no naziv „kulturno-povijesna arheologija“ odnosi se i na svu arheološku djelatnost bez određene teorijske podloge tijekom 20. i 21. st. Predstavnikom ovog smjera najčešće se spominje V. G. Childe. Šošić Klindžić navodi da se ovaj pristup sastoji od formiranja regionalnih kronologija na temelju prikupljanja i klasifikacije ostataka materijalne kulture (Šošić Klindžić 2015:53).

U sklopu ovog smjera težište je na klasificiranju građe, kreiranju relativnih kronologija te definiranju kulturnih grupa i etničkih skupina. Tako su se na temelju sličnosti, geografski i vremenski odvojeni skupovi nalaza pripisivali određenoj kulturi, odnosno, etničkoj skupini. Ovakav pristup naziva se i difuzionističkim pristupom te je reakcija na jednostavan i linearan evolucionistički pristup (Šošić Klindžić 2015:54).

Daljnji poznati pravci u arheologiji su procesna arheologija i postprocesna arheologija. Predstavnikom procesne arheologije smatra se Lewis Binford, dok postprocesne Ian Hodder (Šošić Klindžić 2015:8). Procesna arheologija spada pod takozvanu „novu arheologiju“, koja je nastala kao rezultat nezadovoljstva interpretacijama arheološke građe i kao reakcija na globalna zbivanja nakon Drugog svjetskog rata (Šošić Klindžić 2015:93). Procesna arheologija proučavala je dinamične kulturne procese, s objektivnim i dokazivim

⁵ Njemačka, Austro – Ugarska (Šošić Klindžić 2015:46).

⁶ Francuska i Velika Britanija (Šošić Klindžić 2015:46).

⁷ Civilizaciju određuju različiti kriteriji, prema G. Childeu je to bila urbanizacija, dok za Morgana pismo (Šošić Klindžić 2015:55).

argumentacijama. Kako Šošić Klindžić navodi: „Arheologiju se kritizira da nije ništa doprinijela antropologiji, da samo promatra, opisuje i klasificira te da sve promjene pokušava objasniti difuzijom ili migracijom“ (Šošić Klindžić 2015:94). Glavni cilj nove arheologije bio je pretvoriti tradicionalnu arheologiju u znanstvenu antropologiju s egzaktnim i objektivnim znanjem (ibid.) i strogo znanstvenim pristupom u istraživanju te nuditi objašnjenje, ne opisivanje (Šošić Klindžić 2015:98,100). Postprocesualizam u kasnim 70-tim i ranim 80-tim je bio reakcija na procesualizam, u sklopu zamaha kapitalizma u zapadnjačkoj kulturi (Šošić Klindžić 2015:117). Procesna arheologija je kritizirana zbog isključivanja pojedinca kao aktera i poticatelja promjena te se zagovaralo istraživanje duhovnih aspekata s ulogom pojedinca u društvenim i kulturnim promjenama (Šošić Klindžić 2015:118). Marksizam je također opet postao popularan krajem 70-ih godina 20. stoljeća pod nazivom neomarksizam, s naglaskom na ideološku⁸ i simboličku funkciju predmeta gdje naglasak više nije bio na ekonomskoj bazi društva, već na ulozi čovjeka u oblikovanju materijalne kulture i vanjskoga svijeta (Šošić Klindžić 2015:125). Reagirale su i antropologinje s područja feminističke antropologije. Primjerice, Eleanor Burke Leacock, koja je smatrala da su prijašnji autori izbjegavali činjenicu da su kapitalizam i kolonijalizam promijenili odnose između muškaraca i žena te je vjerovala da takva podjela javne i privatne društvene sfere nije bila prisutna među lovcima i sakupljačima u paleolitiku (Barnard 2000:234). Leacock je u radu „Women’s Status in Egalitarian Society“ zamjerala antropološko neproučavanje čitave socio-ekonomske strukture društva i manjak detaljnih istraživanja na temu žena u društvu te pripisivanje pravila i vrijednosti iz promatračeve kulture, a što se odnosi na inferiornost žena prema muškarcima (Leacock 1992:226).

Kristian Kristiansen također je jedan od predstavnika procesne arheologije s primjenom marksizma na arheologiju pri prikazivanju materijalne kulture s tehnološkom, ali i ideološkom ulogom (Šošić Klindžić 2015:126). Ian Hodder, glavni predstavnik postprocesne arheologije, pak je smatrao da glavna metodologija arheologije treba biti debata te je predlagao sinergiju između teorije i podataka, „pokušavajući uklopiti ili prilagoditi jedno u drugo na jasan i rigorozan način, s jedne strane s osjećajem za osobitost podataka te s kritičkim stavom prema pretpostavkama i teorijama s druge strane.“ (Šošić Klindžić 2015:131). Danas se smatra da bi se arheologija trebala više fokusirati na primjenu različitih prirodnoznanstvenih metoda i pokušaje donošenja što utemeljenijih interpretacija te u

⁸ „Ideologija je način na koji ljudi uspostavljaju odnos s okolnostima svojega postojanja – stvarnost koju oni žive suprotstavljena ‘stvarnoj stvarnosti’“ (Šošić Klindžić 2015:125).

interpretaciji primjenjivati „sve moguće modele i mogućnosti“ (Šošić Klindžić 2015:148, 149).

U ovom radu bit će iznesene analogije s kulturnoantropološkim pogledima, najviše na analizi koncepata pogrebnih rituala, identiteta i simbola koji označavaju društvene uloge i odgovornosti te društveni položaj u zajednici.

4. Brončano i željezno doba

Kasno brončano doba u srednjoj Europi obilježio je kompleks kultura polja sa žarama, s tradicijom sahranjivanja spaljivanjem pokojnika i ukopom u žarama. Unutar kulture polja sa žarama detaljnije su se prepoznale neke kulturne skupine. Čaka skupina nalazila se u zapadnoj Slovačkoj, Baierdorf-Velatice grupe u Moravskoj i Austriji, a virovitička grupa i grupa Barice-Gređani u sjevernoj Hrvatskoj⁹, itd. (Potrebica 2013:10). Slični fenomeni, iako van okvira srednje Europe, mogli su se prepoznati i na zapadnoj strani Alpa do Pirenejskog poluotoka i na sjeveru Italije (ibid.). Unatoč tome što su se te kulturne skupine razlikovale po osnovnim elementima svakodnevnog života, dijelile su sličan sustav vrijednosti, što se prepoznaje u pogrebnim običajima incineracije te religijskoj simbolici keramičkih oblika vodenih ptica i kola (Potrebica 2013:11). Porijeklo kulture polja sa žarama prepoznaje se u kulturi grobnih humaka srednjeg brončanog doba srednje Europe, dok se porijeklo u istočnom krugu prepoznaje u različitim supstratima kultura srednjeg brončanog doba (Harding 2000:352).

Ono po čemu je još kultura polja sa žarama karakteristična jesu ostave. Ostave su svaka skupina predmeta koja je zakopana zajedno, ali izvan naselja i grobova (Harding 2000:352). Sastav ostava za vrijeme kulture polja sa žarama bio je vrlo mješovit. Sadržavao je različito oružje, zaštitnu opremu ratnika, oruđe, nošnju, nakit, toaletni pribor, itd.¹⁰ (Ložnjak Dizdar

⁹ Na prostoru sjeverne Hrvatske starija faza kulture polja sa žarama datira se oko 1300.-1100. pr. Kr., dok je mlađa faza kulture polja sa žarama trajala od oko 1100.-800. pr. Kr., vjerojatno razvojem iz kulture grobnih humaka (Ložnjak Dizdar 2017:71). Stariju fazu u sjevernoj Hrvatskoj obilježavaju grupe Virovitica uz Dravu te grupa Barice-Gređani uz Savu (Ložnjak Dizdar 2017:75). Utjecajem baierdorfsko-velatičkih kulturnih elemenata mijenjala se kulturna skupina Virovitica na području Podravine i nekim dijelovima sjeverne Hrvatske te novonastale kulturne skupine Zagreb (Ložnjak Dizdar 2017:82, 83).

¹⁰ Ksenija Vinski-Gasparini kategorizirala je razdoblja kulture polja sa žarama u Hrvatskoj prema ostavama. Ostave faze I. smatraju se regionalnom karakteristikom Europe, II. faza obilježava veliku i rasprostranjenu pojavu ostava na prostoru sjeverne Hrvatske, dok je broj ostava u III. fazi kulture polja sa žarama osjetno manji, kao i broj predmeta u njima, a vrste predmeta mogu se smatrati svojinom pojedinca ili samo nekoliko osoba. U toj fazi također dolazi do regionalizacije koja se još prepoznaje i u keramici te načinu pokopavanja (Ložnjak Dizdar 2017:85).

2017:85). Ostave kao kulturna pojava pripisuju se profanom ili votivnom značenju, odnosno kao svojine putujućih metalurga ili votivni darovi u duhovnom svijetu (Ložnjak Dizdar 2017:89). Pri proučavanju širega prostora s fenomenom deponiranja tijekom starije faze kulture polja sa žarama između doline rijeke Rhône i Karpatske kotline, S. Hansen je zaključio da se radi o tri fenomena: ostava nema na prostoru gdje su poznati grobovi s priložima oružja, brojne su ostave s oružjem na prostoru gdje takvi grobovi nedostaju, a malobrojne su ostave bez oružja na područjima gdje su zabilježeni grobovi s oružjem (Ložnjak Dizdar 2017:93).

Mlađu fazu kulture polja sa žarama obilježio je još veći broj lokalnih zajednica koje su se međusobno razlikovale po nošnji, proizvodnji keramike i pogrebnim običajima. Prema Ložnjak Dizdar, ta je raznolikost prouzročena sve dinamičnijim komunikacijama, razmjenom i trgovinom koji su bili i podloga za otkriće i primjenu tehnologije izrade predmeta od željeza kao nove sirovine (Ložnjak Dizdar 2017:103). U tom razdoblju je kultura polja sa žarama zauzimala prostor cijele sjeverne Hrvatske, od kojeg je grupa Dalj bila na području istočne Slavonije, u gornjoj Posavini se izdvojila grupa Velika Gorica-Dobova, dok je Pokupska ili Ozaljska grupa bila vezana uz rijeku Kupu te povezana s Belom krajinom i istočnom Dolenjskom (Ložnjak Dizdar 2017:105).

Promjena kod prijelaza s brončanog u željezno doba bilo je i drastično smanjenje broja ostava i količine pohranjenih predmeta te povećanje broja grobova, što zapravo postaje slučaj još u kasnom brončanom dobu na našem prostoru. Kako Ložnjak Dizdar navodi, društvena i politička elita na jednome prostoru se iskazivala opremom svojih grobova, dok na drugome prilaganjem predmeta u ostave, zbog čega smatra da se može zaključiti da su ostave djelo vodećih ljudi u društvu (Ložnjak Dizdar 2017:93). Krajem kulture polja sa žarama počeo se pojavljivati inhumacijski, individualizirani način pokopavanja (Ložnjak Dizdar 2017:109) koji je postajao ustaljen način sahranjivanja u starijem željeznom dobu.

Iako se prijelaz s brončanog na željezno doba ne može precizno datirati, svrstava se u razdoblje prije sredine 8. st. pr. Kr. Christopher Pare je nakon relativnokronološkog kasnobrončanodobnog Ha B3 stupnja uveo prijelazni Ha C1 stupanj (Potrebica 2013:13). Stane Gabrovec je napravio relativnu kronologiju za prostor Dolenjske koja se i danas koristi, s dopunom Bibe Teržan (Dular 2003:100). Gabrovec je željezno doba Slovenije podijelio na pet glavnih stupnjeva: stupanj Podzemelj, stupanj Stična, stupanj zmijolike fibule, stupanj certosa fibule te stupanj negovske kacige (prilog 1).

KRONOLOŠKA TABLICA

VREMENE PROMJENE

900. pr. Kr.	SREDNJEUROPSKA KRONOLOGIJA		DOLENJSKA		GLASNAC	800. pr. Kr.
	Müller-Karpe (1999.)	Pare (1998.)	Hennig (2001.)	Gabrovac, Teržan (2010.)	Čović (1997.)	
	Ha B2	Ha R2/E3	Ha R2/E3		III c2	850. pr. Kr.
				Podzemelj 1		800. pr. Kr.
	Ha B3	Ha C1a	Ha C0		II a	750. pr. Kr.
				Podzemelj 2		700. pr. Kr.
	Ha C1	Ha C1b	Ha C1	Stična 1		650. pr. Kr.
	Ha C2		Ha C2	Stična 2	IV b	600. pr. Kr.
		Ha C2				550. pr. Kr.
	Ha D1		Ha D1	Stupanj zmijolike fibule 1	IV c1	500. pr. Kr.
		Ha D		Stupanj zmijolike fibule 2		450. pr. Kr.
	Ha D2		Ha D2/D3	Stupanj certosa fibule 1	IV c2	400. pr. Kr.
				Stupanj certosa fibule 2		370. pr. Kr.
				Stupanj negovske kacige 1	V a	400. pr. Kr.
	Lt A		Lt A	Stupanj negovske kacige 2		370. pr. Kr.

Prilog 1. Kronološka tablica željeznog doba (Potrebica 2013:19).

Za prostor Dolenjske su također provedena apsolutna istraživanja za datiranje prijelaza iz brončanog u željezno doba, o kojima su pisali Biba Teržan i Matija Črešnar u „Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem = Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia“ (2014). Razdoblje prijelaza iz brončanog u željezno doba nazvali su željeznim horizontom, s datacijom od druge polovice 9. st. pr. Kr. do prve polovice 8. st. pr. Kr. (Teržan 2014:722). Nadalje su slijedili stupanj polumjesečaste fibule, stupanj čunaste fibule koji se čak i malo preklapaju, zatim stupanj Certosa fibule i stupanj negovske kacige (Teržan 2014:704.). Stupanj polumjesečaste fibule datira se u drugu polovicu 8. st. pr. Kr. i odnosi se na nekoliko bogatih ženskih grobova u notranjskoj skupini i nekoliko grobova bogatih ratnika u dolenjskoj kulturnoj skupini (Teržan 2014:713). U ovaj stupanj se datira i središnji kneževski grob u tumulu I na Kapiteljskoj njivi koji se relativnokronološki datira u stupanj Podzemelj. Radiokarbonski datumi su određeni prema zubi konja datirajući grob u sredinu druge polovice 8. st. pr. Kr. (Teržan 2014:715). Taj datum se preklapa s Ha C1 datacijom po Hennigu, a isti vremenski raspon odnosi se na lokalitete Trnovo i Križna Gora, koji se datiraju u stupanj polumjesečaste fibule (Teržan 2014:724). Stupanj čunaste fibule datira se u prvu

polovicu i sredinu 7. st. pr. Kr. i može biti paralelan s Ha C2 stupnjem po Hennigu (Teržan 2014:724).

Prema radiokarbonskim datumima, smatra se da je stupanj Certosa počeo sredinom 6. st. pr. Kr., prema čemu bi se u relativnoj kronologiji svrstao u Ha D2 stupanj u zapadnom halštatskom krugu, dok stupanj Stična 2 i stupanj zmijolike fibule u Ha D1 stupanj. Apsolutno datiranje stupnja negovske kacige se pak ne može precizno datirati jer se temelji se na samo jednom izvoru, grobu 3 tumula IV s Kandije, koji se datira u prvu polovicu 4. st. pr. Kr. (Teržan 2014:721). Također, pretpostavlja se da je dolenska kulturna grupa doživjela krah sredinom 4. st. pr. Kr. (Teržan 2014:724).

Starije željezno doba datira se od 8. st. do sredine 5. st. pr. Kr. Drugi termin za ovo razdoblje je „halštatska kultura”, po eponimnom lokalitetu Hallstatt u Austriji, a odnosi se na područje od istočne Francuske do zapadne Mađarske (Potrebica 2013:22). U kulturološkom smislu, u Europi starijeg željeznog doba, prepoznala su se dva kulturna kompleksa nazvana istočnim i zapadnim kulturni krugom. Granica između ta dva kulturna kruga je bilo upravo područje Hallstatta u Austriji. Ta dva kulturna kruga međusobno su se razlikovala po kvaliteti i kvantiteti određenih materijalnih ostataka, drukčije trgovinske povezanosti, itd. Istočni halštatski krug definiran je na području istočnih Alpa i Panonske nizine, dok ga je na istoku zatvarao Dunav. Obuhvaćao je Donju Austriju, Korušku, Gradišće, Štajersku, dio Slovačke, zapadnu Mađarsku (Transdanubiju), Sloveniju i sjevernu Hrvatsku. Ono po čemu je starije željezno doba karakteristično jest, osim standardizirane uporabe i tehnologije željeza, sahranjivanje pod tumulima, od kojih su neki vrlo bogati i vizualno atraktivni naziva kneževski tumuli (Potrebica 2013:42).

U zapadnom halštatskom krugu, rano željezno doba odražavalo je kontinuitet iz kasnog brončanog doba te je jedina razlika u usporedbi s prethodnim razdobljem bilo prihvaćanje razvijene tehnologije proizvodnje željeza, iako se bronca još u 7. st. pr. Kr. upotrebljavala u proizvodnji oružja¹¹ i poljoprivrednog oruđa (Potrebica 2004:24). Poznavanje željeza u Europi determinira se barem od 1700. g. pr. Kr., no gotovo tisuću godina je prošlo otkad je ušlo u široku upotrebu i još duže dok željezo nije tehnološkim karakteristikama nadmašilo bronzu (Potrebica 2013:13). Potrebica razlog tomu vidi u percepciji željeza kao prestižnog materijala, čemu u prilog ide i izbor nakita i oružja kao uporabnih željeznih predmeta u najranijim razdobljima korištenja željeza (Potrebica 2013:13, 14).

¹¹ Primjerice, mačevi tipa Mindelheim (Potrebica 2013:24).

Za vrijeme prijelaza u rano željezno doba, na području Hrvatske prepoznato je nekoliko kulturnih skupina. Kulturna skupina Dalj rasprostirala se na području istočno od slavonskog gorja, između Drave, Save i Dunava (Potrebica 2004:28), skupina Martijanec-Kaptol na području sjeverozapadne Hrvatske od Mure prema sjeveru do Save na jugu i predalpskom prostoru na zapadu, gdje se preko Podravine širila do srednje Slavonije (Potrebica 2004:30). Skupina Kolapijani zauzimala je prostor između jugozapadne Panonije i dinarskog gorskog područja, dok su Japodi nastanjivali područje Like, Ogulinsko-plašćanske doline, Gorskog kotara i sjeverozapadne Bosne (Potrebica 2004:30-32).

Slovenija je pak u prijelazu s brončanog na željezno doba predstavljala križanje Apeninskog poluotoka prema Panonskoj nizini, preko Alpa do središnje Europe, kao i do dunavskog područja i Balkana (Križ 1997:17). Kako Križ navodi, kombinacija stare tradicije kulture polja sa žarama i željeznih inovacija, rezultirala je novim oružjem, novim tehnikama, dekorativnim stilovima, ali i kreiranja novih duhovnih i ideoloških svjetova (Križ 1997:17). U ranom željeznom dobu Slovenije prepoznalo se nekoliko kulturnih skupina¹². Dolenjska skupina se smatra najjačom skupinom i predstavnikom jugoistočnoalpske halštatske kulture (Križ 1997:18) kojoj pripada i lokalitet Novo Mesto. Područje Dolenjske, odnosno jugoistočnoalpsko područje bilo je povezano s prostorom *Caput Adriae* razmjenom materijalnih dobara, ideja i vjerovanja. Povezanost s egejskim prostorom tumači se kroz legendu o Argonautima u 3. st. pr. Kr. i rute koju su Jazon i Argonauti imali na povratku prema Grčkoj, a koja je uključivala Dolenjsku (Dular 2007:250). U dolenjskoj kulturnoj skupini glavna središta bile su gradine, na kojima su bila naselja okružena grobljima i centrima za izradu metala, odnosno željeza (Križ 1997:18). Područje Dolenjske je bilo dosta dobro područje za naseljavanje s obzirom na plodno tlo, obilje rijeka, polja, šuma, ali i površinske željezne rude (Križ 1997:18). Za dolenjsku skupinu su bili karakteristični tumuli promjera 50 – 70 m, s visinom ponekad i preko 6 m, dok su manji bili veličine 15 – 30 m. U velikim tumulima znalo je biti i više od 200 pokojnika, dok je u manjim to bilo u prosjeku 20 do 30 grobova (Škoberne 1999:32).

Osnova stariježeljeznodobnog društva u Dolenjskoj sastojala se od obitelji vođene starješinom koja je bila sahranjena u središtu tumula. Prema broju grobova u tumulima, obitelji nisu bile

¹² Štajerska skupina rasprostirala se dolinom Drave, Mure i Savinje do austrijske Štajerske i Hrvatske. Notranjska skupina pokrivala je područje jugozapadne Slovenije, tršćanski Kras i slovenske Istre, prelazeći u Hrvatsku. Skupina Sv. Lucija obilježila je prostor doline rijeke Soče i njene pritoke i područje bohinjskog kota. Ljubljanska skupina nalazila se na području ljubljanskog bazena i većeg dijela Gorenjske, dok koruska grupa u austrijskoj Koruskoj (Križ 1997:18).

velike. Obitelji je također bila ekonomska jedinica za prehranjivanje. Cijela lokalna zajednica, koja je živjela unutar fortificiranog područja bila je vođena poglavarem koji je bio izabran na temelju sposobnosti, a ne krvnog naslijeđa, iako je i ono imalo važnu ulogu. To je zaključila B. Teržan na temelju prikaza junaštva i besmrtnosti u situlskoj umjetnosti¹³ (Dular 2007:247). Poglavarstva na području Dolenjske smatraju se jednostavnim poglavarstvima s više-manje neovisnim političkim i ekonomskim jedinicama. Karakteriziralo ih slojevito društvo i koncentracija moći u rukama poglavara, ali i nepostojanje elite koja je imala potpunu kontrolu nad redistribucijom dobara (Dular 2007:249).

5. Društvo u brončanom i željeznom dobu Europe

Za određivanje položaja i statusa pojedinaca u zajednici u arheologiji se koriste pogrebni nalazi. Razlozi tomu su što se može s većom sigurnošću zaključiti da su određeni predmeti pripadali određenom pojedincu. Smatra se da se u neolitik i eneolitik, kao razdobljima s prevladavajućom egalitarnosti, veća važnost pridavala zajednici i identitetu zajednice nego pojedincu. Grobovi u tim razdobljima nisu sadržavali osobne grobne priloge u smislu simboliziranja međuindividualne različitosti (Treherne 1995:107). U brončanom dobu je pak počela društvena diferencijacija i organizacija društva povezana s otkrivanjem novog metala, budući da rudišta bakra i kositra za proizvodnju bronce redovito nisu bila prostorno bliska, za što je bio potreban razvoj i kontrola prometa, razmjene i trgovine, proizvodnje (Ložnjak Dizdar 2017:11). Interpretacija grobnog i osobnog prestiža odnosila se na kontrolu cirkulacije¹⁴ novih, a time i prestižnih metalnih predmeta u Europi (Treherne 1995:107) te se tako stvorila statusna skupina¹⁵ koja je dijelila životni stil, potrošnju, stajališta, vjerovanja te određeni ekonomski i ideološki monopol, što se moglo prepoznati materijalnim priložima u grobu (Treherne 1995:108).

¹³ Primjer je prikaz na situli iz Magdalenske gore s prikazom svečanosti ustoličenja kao dijela prijelaza poglavarske moći s jedne osobe na drugu (Dular 2007:247).

¹⁴ Na Sredozemlju su se počeli pojavljivati proizvodi superiornije tehnologije, dok su se na području sjeverne Europe nalazili prirodni izvori (Potrebica 2013:76). Riječni transport je bio jedan od efikasnijih načina transporta, posebice preko Rajne i Dunava, koji je zajedno s rijekom Savom važan za komunikaciju s panonskim područjem (Potrebica 2013:78).

¹⁵ Treherne piše o muškom tijelu i osobnom identitetu u europskom brončanom dobu, što se prepoznaje i polaganjem priloga na određene pozicije u grobu. Tako, primjerice, artefakt položen kraj glave ili stopala, lijevo ili desno od pokojnika, može upućivati na odnos između pokojnika i onih koji su predmete položili (Brück, Fontijn 2013:207).

Stoga, na temelju grobnih nalaza prepoznaje se isticanje pojedinaca i razvoja društva s razine plemena na razinu poglavarstva¹⁶. Prema Marie Louise Stig Sørensen, prve podjele se mogu prepoznati kao spolne, odnosno rodne, a zatim starosne, srodstvene, regionalne, itd. (Sørensen 2013:217). Dakle, u ranom brončanom dobu razlika je bila u položaju pokojnika u grobu ovisno o spolu, što je bio fenomen na gotovo svim nekropolama u srednjoj Europi. U srednjem brončanom dobu povećao se broj i raznovrsnost nakita i oružja od kojih je mnogo nakita bilo regionalno zastupljeno, što upućuje na višeslojnost identiteta (Sørensen 2013:228). Sørensen smatra da je u tom razdoblju uloga položaja grobova bila određena i prema srodstvu i društvenim odnosima (ibid.). Promjena u kasnom brončanom dobu u većem dijelu Europe, osim načina sahranjivanja, mogla se primijetiti i u grobnom inventaru. Naime, većina inventara odnosila se na keramičke posude s ostacima pokojnika, priložima hrane i pića te nošnje spaljenog pokojnika (Potrebica 2013:10). Kasno brončano doba također označava i vrhunac proizvodnje brončanih predmeta koji su često upućivali¹⁷ na visoki društveni položaj pojedinaca u društvu, iako se kasnobrončanodobne zajednice srednje Europe na prvi pogled čine više-manje egalitarnima (Potrebica 2013:10).

6. Sahranjivanje

Sahranjivanje je društveni proces koji uključuje interakciju između članova zajednice i pokojnika. Tako tokom sahranjivanja određeni članovi zajednice, poput članova obitelji, mogu imati zasebne, određene uloge (Brück, Fontijn 2013:207). Prema Potrebici, „pogrebni običaji su odraz svega onoga što pripadnici neke zajednice smatraju temeljnim uvjetom za ponovno povezivanje i regeneraciju društvene strukture nakon traumatskog iskustva smrti“, kao i način uspostave ritualne veze između živog i mrtvog svijeta (Potrebica 2013:196). Općenito u situacijama promjene ili u kriznim situacijama, tradicija, odnosno rituali omogućavaju okvir za ponovno uspostavljanje društvenog i emocionalnog reda (Rebay-Salisbury 2017:135). Prema tome, uspostavlja se ritual prema pokojnom tijelu kao priprema za prijelaz u svijet mrtvih. Tijelo se čisti, oblači u pogrebnu nošnju, pripremaju se pogrebni prilozima i grob (Rebay-Salisbury 2017:209). Van Gennep pogrebne rituale sveo je na procese

¹⁶ Poglavarstvo je regionalna politička jedinica najmanje dvaju lokalnih skupina s poglavarom na čelu rangirane hijerarhije (<http://struna.ihj.hr/naziv/poglavarstvo/24807/>, pristup 7. 4. 2020.).

¹⁷ Osim bogatih grobnih priloga, na visoki društveni položaj upućuje i složeni grobni ritual ili grobna konstrukcija (Potrebica 2013:10).

separacije, tranzicije i inkorporacije. Odnos prema pokojnom tijelu je separacija, tugovanje za pokojnim tranzicija, a inkorporacija kada se ritual tugovanja završi, uz vraćanje novom, svakodnevnom društvenom životu (Cohen 1988:7, 8).

Dio rituala bilo je i simboličko polaganje predmeta u močvare ili rijeke u brončanom dobu, čime su se predmeti utapali, nestali, a time i sama njihova aktivna uloga. Primjer je i uništavanje i lomljenje predmeta pri polaganju u grobove, čime se određivala granica između aktivne uloge predmeta za vrijeme života i u smrti pokojnika (Brück, Fontijn 2013:209). Ti predmeti su namjerno bili maknuti iz cirkulacije komoditeta te im je postavljena nova uloga (Brück, Fontijn 2013:211). Ritualno su se održavale i gozbe. Gozbe koje su slijedile pogrebe predaka imale su ritualnu i društvenu funkciju, s ponovnom raspodjelom moći i resursa unutar zajednice (Potrebica 2013:170), iako su mogle biti i osobno vlasništvo pokojnika ili namijenjene uporabi u zagrobnom životu (Potrebica 2013:177). Generalno je običaj gozbovanja bio važan dio željeznodobne društvene strukture u Europi, koja je uključivala društvenu, kompetitivnu i religijsku komponentu (Potrebica 2013:127). Na gozbama nije mogao sudjelovati bilo tko. Primjerice, u Grčkoj su takva okupljanja bila rezervirana samo za muškarce, dok su u Italiji istaknutu ulogu imale i žene. Vjeruje se da je halštatska kultura bila sličnija italskoj, a podaci o gozbovanju preuzimaju se iz situlske umjetnosti¹⁸ (Potrebica 2013:114, 115).

Odnos prema preminulom tijelu u ranom željeznom dobu mogao je biti inhumacijski ili incineracijski, dok je u kasnobrončanodobnoj kulturi polja sa žarama bio incineracijski. Ritual incineracije se objašnjava otpuštanjem duše od tijela, omogućavajući početak novog, posmrtnog života. Nakon čina kremacije, kosti pokojnika su se polagale u grob ili u žaru (Rebay-Salisbury 2017:213). Lessa kao dodatne motive kremacije navodi želju nomada za neostavljanjem mrtvog tijela, strah od povratka pokojnikovog duha, zaštitu od divljih životinja ili zlih duhova te želju za omogućavanjem topline i ugone u zagrobnom životu (Cohen 1988:3).

Incineracija je kao tradicija sahranjivanja kod nekih zajednica ostala još stoljećima u željeznom dobu, paralelno s inhumacijom (Rebay-Salisbury 2017:118).

¹⁸ Situlska umjetnost često je prikazivala procesije, gozbovanja i sportska natjecanja povezana s pogrebnim običajima (Rebay-Salisbury 2017:118). Smatra se da je situlska umjetnost došla u sjevernu Italiju i Sloveniju posredstvom istočnosredozemnih kultura, Feničana i Grka, a s obzirom da se na doljenjskom području zadržala dugo, vjeruje se da su se pokretala radionička središta na tom prostoru (Potrebica 2013:162).

Prelaskom na inhumacijski način sahranjivanja, počelo se vjerovati da kremacija više nije bila potrebna za prijelaz duše u pogrebni svijet (Rebay-Salisbury 2017:134). Prednost inhumacije u odnosu na incineraciju jest veća mogućnost prikazivanja tijela s indikatorima statusa i prikazima moći (Rebay-Salisbury 2017:135). Ljudsko tijelo je tako u starijem željeznom dobu postalo medij kojim se mogao izražavati statusa pokojnika u zajednici kvalitetom, ali i kvantitetom priloga te veličinom grobnice (Rebay-Salisbury 2017:118). Ljudsko tijelo, kao medij prvenstveno vizualne komunikacije, način je iskazivanja identiteta pojedinca. Identitet pri tome uključuje starosne, spolne, prestižne, statusne, vjerske karakteristike te etnicitet¹⁹, a izražava se kroz odjeću, nakit, geste, stavove. Identitet nije fiksna, već promjenjiva kategorija te identitet pojedinca tokom života može varirati, umnožavati i mijenjati se (Rebay-Salisbury 2017:3, 165). Samim rođenjem pojedinac već ima pripisan identitet koji mu određuje zajednica, odnosno „drugi“. Dakle, identitet se konstruira interakcijom i u relaciji s drugim osobama. Kao medij tako dinamične kategorije, identitet se može naučiti, prisvojiti, stvoriti, naglasiti, promijeniti (Rebay-Salisbury 2017:164). Ritualni inicijacije su usko povezani s promjenom identiteta (Rebay-Salisbury 2017:165). Koncept promjene identiteta poznat je kod Van Gennepa u obredu prijelaza. Prema njemu, društvena promjena, odnosno promjena identiteta popraćena je ritualima koji uključuju separaciju od trenutnog identiteta, tranziciju, koja ne uključuje do sada uobičajene svakodnevne aktivnosti i dužnosti, te inkorporaciju novog identiteta i društvenih odgovornosti. To se može primijeniti kod procesa, odnosno rituala ženidbe, punoljetnosti, smrti, itd. (Cohen 1988:7).

Dakle, identitet osobe, a time i pokojnika određuje zajednica koja sahranjuje pokojnika, a pogrebni običaji ne otkrivaju samo podatke o pokojniku, već i o samoj zajednici (Rebay-Salisbury 2017:165). Recimo, neke zajednice su pri ritualu sahrane željele iskazati osobnost, identitet pojedinca, ili su prilagali priloge s emocionalnom konotacijom, dok su druge zajednice htjele omogućiti sredstva za potrebe pokojnika u zagrobnom životu (Rebay-Salisbury 2017:29). Inhumacija je u zapadnom halštatskom krugu imala oznaku ekskluziviteta, s materijalnim označavanjem tijela i prilaganjem predmeta točno određenom pojedincu (Rebay-Salisbury 2017:128). Također, žene i djeca su prvi bili sahranjeni

¹⁹ Etnicitet je globalni sustav klasifikacije različitosti ljudskih zajednica prema kulturnim obilježjima (<http://struna.ihj.hr/naziv/etnicitet/24960/#naziv> pristup 29. 3. 2020.)

inhumacijskim načinom²⁰, dok je sahranjivanje odraslih muškaraca ostalo pod tradicijom incineracije kulture polja sa žarama (Rebay-Salisbury 2017:133).

Način na koji su određeni objekti nošeni u željeznom dobu simbolički su prikazivali identitet pojedinca, iskazujući spol, starost, status i regionalni identitet, odnosno kulturnu različitost naspram drugih zajednica (Rebay-Salisbury 2017:160). Uređivanje kose, odnosno frizure ili brade jedan je od načina iskazivanja određenog identiteta (Rebay-Salisbury 2017:159). O izražavanju identiteta i društvenog položaja, odnosno uloga u brončanom dobu Europe pisala je Marie Louise Stig Sørensen. Ona navodi da je odjeća medij za komunikaciju između različitih identiteta i položaja u društvu. Tako, osim podjele na muški i ženski spol, izdvaja i uloge kovača, svećenika i ratnika. Uloge kovača i ratnika pripisuju se muškom spolu, dok minojske figurine i ukrasni predmeti u središnjoj i sjevernoj Europi upućuju da su tu ulogu mogle obavljati i žene (Sørensen 2013:222).

Materijal od kojeg se odjeća izradila, nakit koji se nosio i položaji ornamenata šalju različitu, odnosno određenu poruku o identitetu pokojnika (Sørensen 2013:225). Recimo, smatra se da su u ranom brončanom dobu pokojnici u grobu sadržavali oružje, dok pokojnice nakit, a razlika se mogla prepoznati i u različitim tipovima i broju igala ovisno o spolu (Sørensen 2013:227). Takvo razmišljanje o simboličnom označavanju granica već je poznato u etnografskoj građi, a mogu se analizirati i kao znakovi koji određuju žensku kulturu u svrhu uspostavljanja razlika statusa među ženama (Sørensen 1997:104). Smatra se da su u sjevernoj Njemačkoj mlađe žene nosile narukvice na rukama i gležnjevima, dok su starije nosile određene tipove igala i fibula (prilog 2.) (Sørensen 1997:99).

U željeznom dobu Italije je pak istražena prisutnost određenih fibula u grobovima ovisno o spolu. Tako su u Italiji zmijolike fibule identificirane kao fibule za muškarce, jer su se često nalazile u grobovima s oružjem (Brøns 2012:46), no na nekim lokalitetima su se nalazile i u ženskim grobovima²¹ (Brøns 2012:49). Zatim, lučne²² su na nekim područjima bile fibule koje su povezane sa ženskim spolom i rodom, ali su se na drugim područjima pojavljivale i u muškim grobovima (Brøns 2012:48). Što se tiče određivanja dobi pokojnika na temelju fibula, zaključeno je da određen tip fibula²³ u Italiji nije definirao dob pokojnika ili pokojnice (Brøns

²⁰ Neki od inhumacijski sahranjenih pojedinaca imali su više priloga u grobovima, no bez većeg izražavanja društvenog statusa elite, odnosno bez značajnijih priloga (Rebay-Salisbury 2017:133).

²¹ Lokaliteti Fossa, Veii, Sala Consilina, Rim, Pontecagnano (Brøns 2012:49).

²² Često su bile prisutne zajedno s priborom za obradu tekstila (Brøns 2012:46).

²³ *Fibula ad arco*, *fibula a sanguisuga*, *fibula serpegginte*, *fibula a navicella* (Brøns 2012:51).

2012:54). Dakle, može se zaključiti da je određivanje spola na temelju fibula, ali i nakita u grobovima vrlo diskutabilno te je vrlo važno u obzir uzeti regionalne razlike koje razlikuju lokalitet do lokaliteta (Brøns 2012:49). Također, ovakve podjele su vrlo diskutabilne jer je broj antropoloških istraživanja puno manji te se ne može sa sigurnošću potvrditi određen spol s određenim tipom fibula u grobu. Frie navodi da se za halštatsko razdoblje Dolenjske, prema analiziranim kosturnim ostacima, može potvrditi da su određeni grobni materijalni nalazi blisko vezani uz spol pokojnika. Tako se muškim nalazima smatra oružje, defenzivna oprema i brusevi, dok ženskim naušnice, nanogvice i pršljeni (Frie 2018:9).

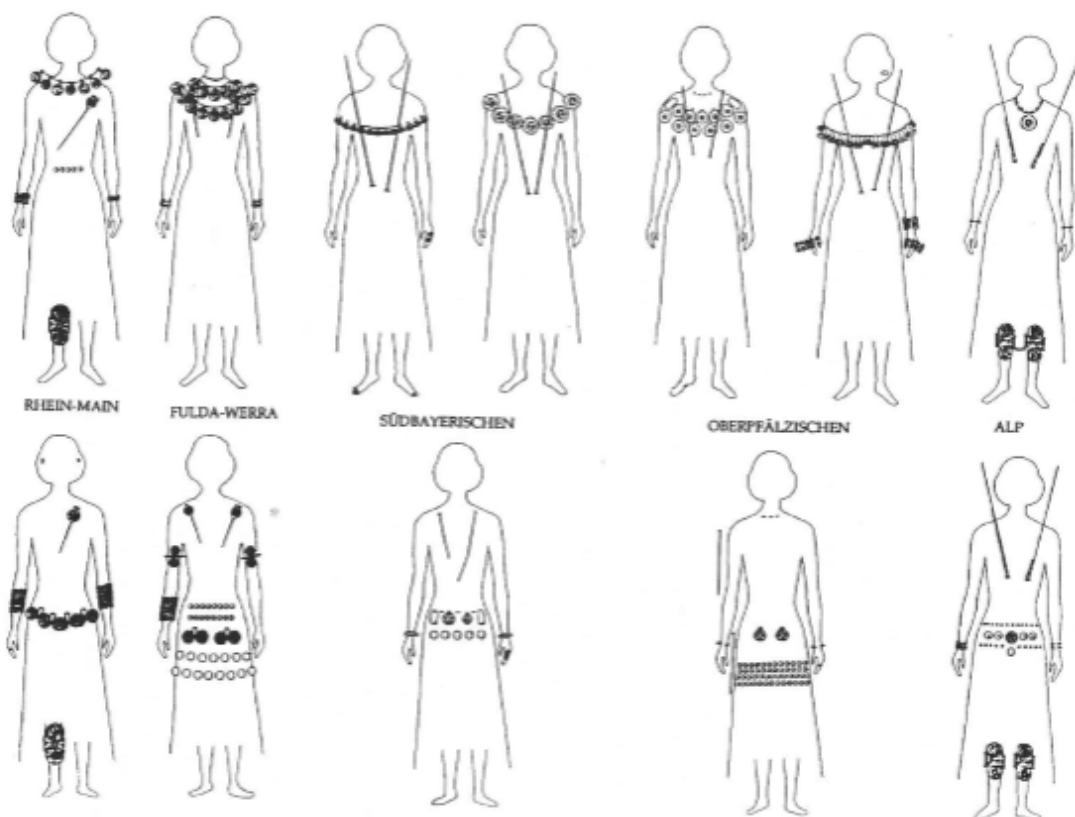

Figure 3. The indication of a division into a chest-costume and a waist-costume during the Middle Bronze Age in Southern Germany (after Welsch 1989).

Prilog 2. Podjela dijelova nošnje na gornji i donji dio, ovisno o načinu ukrašavanja u srednjem brončanom dobu (Sørensen 1997:100).

Određivanjem identiteta na prostoru Dolenjske u starijem željeznom dobu bavila se B. Teržan. Također je prepoznala različit način odijevanja i obilježavanja ženskog položaja u društvu, pri čemu su narukvice imale odlučujući faktor. Žene koje su nosile par narukvica, odnosno po jednu narukvicu na svakoj ruci Teržan smatra majkama ili udanim ženama. Osobe

s jednom narukvicom definirala je kao mlade muškarce, odnosno maloljetnike. Ogrlice su pak označavale grobove žena s djecom i dječje grobove neovisno o spolu, no budući da takvi grobovi nisu baš česti, primarno se ogrlice smatraju statusnim simbolom. Teržan također smatra da su u grobovima bez obručnog nakita bila sahranjena djeca (Dular 2007:245).

7. Identiteti i društveni položaji u starijem željeznom dobu Europe

Iako je u Dolenjskoj teško identificirati spol na temelju koštanih ostataka zbog uništavanja istih kiselinom zemlje, oni koji su bili analizirani potvrdili su da su određeni prilozi u grobovima specifični za određeni rod. U muškim grobovima bilo je priloženo oružje, defenzivna oprema, brusevi, dok u ženskim naušnice, nanogvice, pršljeni (Frie 2018:9). No, iznimke postoje, kako na području Dolenjske, tako na drugim lokalitetima u Europi. U Italiji su, od istraženih 518 grobova, dva antropološki potvrđena muška groba sadržavala pribore za obradu tekstila²⁴ (Brøns 2013:57). U Novom Mestu se pak maleni željezni noževi pojavljuju i u ženskim i u muškim grobovima (Križ 2019:57).

Kao što je na početku navedeno, u starijem željeznom dobu, u materijalnom smislu, počela se isticati društvena skupina koja se prema nalazima u grobovima smatra ratničkom skupinom²⁵ što je slučaj i s lokalitetima Budinjak i Novo Mesto. Isticanje jedne, bogate skupine, prikazuje postojanje različitih uloga u zajednici. Pripadanje određenoj društvenoj skupini i njen položaj, odnosno status u društvu može biti pripisan pri rođenju, sklapanjem braka ili na temelju postignuća pojedinaca, primjerice, ostvarenjem uspjeha u borbi ili zanatskim vještinama (Rebay-Salisbury 2017:169).

Na Kapiteljskoj njivi prestižni nalazi su pronađeni u različitim tumulima²⁶, a budući da se smatra da su u tumulima sahranjene obitelji, čini se da najbogatiji ratnici u Novom Mestu nisu dolazili iz iste obitelji, što govori u korist tome da se moć mijenjala iz obitelji u obitelj, ovisno o sposobnostima i djelima pojedinaca (Dular 2007:243, 244).

²⁴ Grob 6125 na Pontecagnanu i grob 317 na lokalitetu Osteria dell'Osa koji je vjerojatno pripadao mladiću s oko 13 godina starosti. Na Pontecagnanu se sumnja da je još 8 muških grobova sadržavalo pršljenove i vretena (Brøns 2013:57).

²⁵ Treherne je identificirao četiri kategorije koje, osim oružja, uključuju ratovanje. To su predmeti za piće vezani uz alkohol i gozbu, konjska oprema i dijelovi kola vezani uz jahanje i vožnju te predmeti poput pinceta, britvi, ogledala i nakita koji se smatraju predmetima za ukrašavanje tijela (Potrebica 2013:96).

²⁶ U tumulu IV na Kapiteljskoj njivi pronađena je kaciga negovskog tipa, u tumulu V nalazio se grob ratnika s okloptom, štitom i kacigom, u tumulu I dvokrijestasta kaciga, tumulu VII ilirska kaciga (Dular 2007:243).

Tone Knez smatra da su velike rodovne grobnice potvrda da je halštatsko društvo bilo čvrsto organizirano i hijerarhijski vođeno zbog širokih i čvrsto ukopanih visinskih naselja i velikih rodovnih grobnica, odnosno tumula. Smatra se da su vođe bili rodovski heroji i plemenski uglednici, nama poznati kao „kneževi“.

Halštatski kneževi često se povezuju s ratnicima iz razloga što je neko oružje, osim uporabne uloge, imalo i ulogu insignije moći vizualnim izražavanjem statusne moći (Potrebica 2013:86). Primjer su ukrašeni mačevi nepraktični za uporabu i bez tragova korištenja što bi značilo da su imali drugu, simboličku ulogu insignije moći s ceremonijalnim karakterom (Kristiansen 2014:382). No, Potrebica smatra da klasa ratnika nije nužno nastala u prijelazu iz brončanog u željezno doba već je u tom razdoblju zapravo došlo do promjene u iskazivanju ratničke pojavnosti. Prema tome je koncept ratnika²⁷ s određene mitološke razine prešao na razinu društvene kategorije, čiji uzrok ne mora nužno direktno biti povezan s ratovanjem (Potrebica 2013:96). Razlika se prepoznaje i u istočnom i zapadnom halštatskom krugu. U istočnom halštatskom krugu muški kneževski grobovi su bili brojniji, dok su u zapadnom halštatskom krugu ženski (Ložnjak Dizdar 2009:169).

Ritualni vođe su predstavljali najviši autoritet, a ratnici i ratnički vođe su mogli biti povezani s ritualnim vođama, odnosno uloge su im se mogle preklapati (Kristiansen 2014:382). No, prema Potrebici taj dvojni model proizlazi iz elemenata grobnog rituala i slike svijeta kasnoga brončanog doba koji ne mora biti slučaj u starijem željeznom dobu (Potrebica 2013:169).

Začetak kneževskih grobova datira se u Ha C razdoblje, s vrhuncem u Ha D1 (Rebay-Salisbury 2017:131). Mogli su sadržavati oružje, ratnu odoru, kola, odnosno predmete koji upućuju na elitni status pokojnika (Fontijn, Fokkens 2007:370) i društveni sloj koji je vodio politički, duhovni i/ili ekonomski život zajednice u ranom željeznom dobu (Križ, Stipančić 2016:29). U istočnom halštatskom krugu kneževski grobovi su bili povezani s tradicijom kulture polja sa žarama. Često su uključivali više pokojnika, spaljene životinjske kosti te ostatke lomače u blizini (Rebay-Salisbury 2017:131). U većini slučajeva, kada su grobovi sadržavali dvije sahranjene osobe, bilo je vrlo teško odrediti koja osoba je prva, a koja kasnije umrla te koji su bili razlozi simultane smrti. Postoji ideja da su žene žrtvovalе svoj život zbog smrti muškarca, odnosno supružnika. Ta praksa „sahagamana“ je tipična za indijsko područje i područja pod utjecajem hinduizma (Arnold 2017:193). No, etnografska istraživanja

²⁷ Koncept ratnika u kulturološkom, odnosno arheološki uočljivom smislu odnosi se na defenzivno oružje i brončano posuđe. Brončano posuđe bilo je dio ili komplet pribora za gozbu koje su imale ulogu označavanja društvenog statusa i jačanje kohezije unutar (ratničke) zajednice (Potrebica 2013:84, 86).

dokazuju da godine i spol nisu pouzdan znak primarne, odnosno sekundarne sahrane (Arnold 2017:181). Dakle, djeca i žene nisu nužno morali slijediti muškarca u smrt, odnosno, kako se smatra, društveno dominantniju osobu, već je to moglo varirati i ovisiti o određenoj zajednici, ekonomskom i društvenom ustroju i vjerovanjima (Arnold 2017:181). Također, postojala je opcija da se grobnica više puta otvarala tokom vremena te da su ostali pokojnici naknadno sahranjeni (Arnold 2017:181). Dodatno, u zapadnom halštatskom krugu ima mnogo primjera nejednake spolne i starosne pripadnosti u biritualnim grobovima. To su mogle biti dvije odrasle žene, dva odrasla muškarca, odrasli muškarac i žena, odrasli muškarac, žena i dijete, dva djeteta (Arnold 2017:192). Zapravo, u jugozapadnoj Njemačkoj je kombinacija muškarca, žene i djeteta bila najmanje česta. Tome u prilog ide i grob dviju žena u središnjoj grobnici u Bettelbühl tumulu 4, kao i u grobu 78 u Magdalenenbergu (Arnold 2017:193). Naravno, ti rituali i običaji, kao i njihova značenja, mogu varirati ovisno o različitim područjima i zajednicama te ne moraju nužno varirati ovisno o društvenom položaju u zajednici²⁸ (Arnold 2017:194). Biritualnih slučajeva je bilo još i u kasnom brončanom dobu, poput grobova iz Dobove i Velike Gorice koji prema svojim priložima upućuju na dvojne ukope, i to vjerojatno ukope uglednih bračnih parova (Ložnjak Dizdar 2009:168).

Uglavnom se smatra da su žene u željeznom dobu bile majke, supružnice ili sluge, odnosno, generalno podređene u društvu muških ratnika, no Biba Teržan i Christopher Knüsel smatraju da su određene žene imale važnu ulogu u zajednici (Pinagli 2011:1). Antropološka analiza je pokazala da su netipični grobovi muških ratnika u Austriji i Bavarskoj koji su sadržavali i muške i ženske uobičajene pogrebne priloge zapravo bili ženski grobovi (Pinagli 2011:2). Nadalje, istraživanja nekoliko ratničkih grobova u Gornjoj Austriji i Bavarskoj pokazala su da se radi o ženskim, a ne dvojnim ukopima (Pinagli 2011:8). U Italiji, antropološki potvrđeni ženski grobovi koji su sadržavali oružje nisu bili nepoznanica. U Veiiu, grob GG14-15 je sadržavao koplje, grob AA 5-6 je sadržavao brončano prstenje, dvije perle, željeznu ferulu i pršljen (Brøns 2013:58). U Pontecagnanu je pak ženski grob 889 sadržavao mač, vrh kolja i britvu, dok grob 4856 koplje i nož. Na Pontecagnanu je također bilo ženskih grobova s kacigama. Na lokalitetu Fossa je ženski grob 19 također sadržavao oružje i britvu, kao i grob 454, a grob 219 samo koplje (Brøns 2013:58).

Grob bogate kneginje iz Vixa datira se na kraj 6 st. pr. Kr., a sadržavao je pogrebni nalaz zlatnog torkvesa s prikazom Pegaza, kola i opremu za gozbu, uključujući i veliki krater. Ti

²⁸ Od pet velikih tumula u blizini Heuneburga, barem tri nisu imala više od jednog pokojnika u središnjoj grobnici (Arnold 2017:195).

nalazi upućuju na najviši status pokojnice. S obzirom da su se takvi prilozi često nalazili u muškim grobovima, postojala je dvojba je li pokojnica obnašala svoju društvenu ulogu kao žena ili zamjena za muškarca. Budući da u grobu nije bilo priloženog oružja, prevladavajući zaključak se priklonio mišljenju da je kneginja iz Vixa vladala kao žena (Potrebica 2013:133, 134). S druge strane, u paraleli s faraonskim Egiptom i ratnički ustrojenim etruščanskim društvom, postoji mogućnost da su žene u odsutnosti muškaraca mogle preuzeti političku i društvenu moć u obiteljskoj zajednici (ibid.).

Da su žene mogle biti svećenice koje su sudjelovale u različitim obredima, prikazuje situla iz Vača s prikazom žene koja je u ruci držala kutlaču. Žene su dakle, mogle biti sudionice rituala. Na remenu u grobu IV/30 u Stični prikazana je procesija 15 muškaraca koje slijedi žena (Pinagli 2011:5). Nadalje, nalazi iz Soprona također upućuju na ulogu žena kao svećenica. Primjerice, na posudi u tumulu 3, žena na konju promatra neki ritual koji provode žene, dok na posudi u tumulu 80 žena na konju predvodi povorku žena koje slijede neki kulturni predmet u kolima. Prema tome, nalazi konjske opreme i kola u ženskim grobovima mogu biti povezani i s religijskim vrijednostima, odnosno idejama (Potrebica 2013:165). Bogati ženski grob pronađen je u tumulu V na nekropoli Čemernica u Kaptolu. Grob je sadržavao mnogo posuda kulturnih oblika izrađenih od kvalitetne keramike²⁹ (Potrebica 2013:167). U tumulu 12 na nekropoli Gradci u Kaptolu pronađena je lomača, niz različitih fragmentiranih posuda, 15 piramidalnih utega koji su vjerojatno bili dijelovi tkalačkog stana, veliki broj rastaljenih neprepoznatljivih predmeta, nekoliko fibula, zvonasti privjesci, cilindrične perlice i cilindrične perlice od elektruma, fragment koštanog ukrasa s prikazom jahača na konju koji je vjerojatno bio dio fibule, itd.³⁰, a budući da u tumulu nije bilo nalaza koji bi se mogli pripisati muškarcu ovo je jedan od ženskih ukopa najvišeg statusa (Potrebica 2013:168). Potrebica se stoga pitao je li postojala klasa svećenica koje su imale „vlastiti unutarnji ustroj i djelovale kao neovisan element koji je u nekim aspektima bio paralelan društvenoj strukturi“ (Potrebica 2013:168).

²⁹ Kaptolski lonac s bikovskim glavama, pliticu s ukrasom svastike, keramičku cistu, zvjezdoliku posudu te tragove konjske opreme i 10 pršljena (Potrebica 2013:167).

³⁰ U grobu su još bili prisutni brončani lančići s trokutasto oblikovanim privjescima od brončanog i željeznog lima ukrašeni iskucavanjem, mala brončana plastično oblikovana ptica, drveno dugme i nekoliko ukrašenih koštanih predmeta (Potrebica 2013:168).

Ni bogati grobovi žena u kulturi polja sa žarama u kontinentalnoj Hrvatskoj nisu bili nepoznata pojava³¹, kao ni bogati grobovi djevojčica na prostoru istočnog kruga kulture polja sa žarama. Predmeti nošnje i nakita iz grobova³² ukazivali su na regionalne razlike i prikaz identiteta koji su obilježili kulturu polja sa žarama u Hrvatskoj (Ložnjak Dizdar 2017:78, 80).

Tkanje je također bilo odrednica žena visokog položaja, vjerojatno i s religijskom svrhom. S time se povezuje tkanje životne niti božica sudbine kao koncepta i u grčkoj mitologiji³³ (Potrebica 2013:163). Religijski aspekt tkanja i predenja može se povezati i s Homerovim epom o Odiseju u kojem Penelopa manipulacijom nad tkanjem kontrolira vrijeme, odnosno prostor između života i smrti (Potrebica 2013:164). Dakle, prepoznaje se snažna veza između žena, plodnosti i mjerenja vremena, kao što se u kulturama s tzv. indoeuropskim korijenima proizvodnja tkanine smatra metaforom vremena³⁴ (Potrebica 2013:136). Stoga, predenje i tkanje, osim što ih interpretiramo kao insigniju žena višeg statusa, također je moglo imati i simboličku funkciju povezanu s kultom (Potrebica 2013:136). Važnost tkanju pridaju i prizori sa situla, budući da se smatra da su prikazi na situlama bili rezervirani za pripadnike višeg društvenog statusa (Grömer 2013:32, 33).

Najzanimljiviji prikaz tkanja jest na posudi u tumulu 27 na lokalitetu Sopron-Várhely³⁵. U sceni su sudjelovale tri žene, od kojih je prva slijeva prela, u sredini je druga tkala na vertikalnom tkalačkom stanu, a treća je svirala na instrumentu sličnom harfi. Okruživala su ih još dva ženska lika u adorantskom položaju, s time da izgleda kako je desna adorantica držala škare ili nešto slično škarama te je možda bila zadužena za rezanje (životne) niti (Potrebica 2013:164). Bogati ženski grobovi sa sličnim grobnim cjelinama pronađeni su i na lokalitetima Kleinklein i Nové Košariske (Potrebica 2013:164).

Brončani pendant *tintinabulum* iz Bologne datira se oko 630 godine pr. Kr., a s obje strane prikazuje scene sa ženama uključenim u rad s tekstilom. Na jednoj strani dvije žene pripremaju runo na preslici. Na gornjem dijelu stoji žena, držeći preslicu i vreteno. Na drugoj strani pendants prikazano je tkanje. Na dnu dvije žene pripremaju zajedno osnovu za tkanje

³¹ Jedan od primjera bogatih ženskih grobova je grob 8 iz Drljanovca, datiran u Ha A1 stupanj (Ložnjak Dizdar 2017:78).

³² U usporedbi s predmetima iz naselja i ostava (Ložnjak Dizdar 2017:80).

³³ Grčke božice Moire, kao božice sudbine, predu, tkaju i na kraju režu nit života (Potrebica 2013:164).

³⁴ Povezanost može ukazivati i suvremena uzrečica „vremenska nit“ (Potrebica 2013:136).

³⁵ Na Sopronu je pronađeno nekoliko bogatih ženskih grobova. Grob 224 imao je dva potpuna kompleta kalenderberške trijade, 32 keramičke posude, dva pršljena za vretena, 23 keramičke prizme, ulomke brončanog lima, 27 brončanih dugmeta, jedna brončanu i jednu željeznu fibulu, dvije brončane narukvice i staklenu ogrlicu od 31 perle (Potrebica 2013:164).

na tkalačkom stanu. Scena iznad prikazuje ženu koja sjedi na tronu tkajući, dok joj druga dodaje posudu, koja je možda sadržavala vunu (Grömer 2013:39).

No, uz ili osim religijskog značenja rada s tekstilom, postavlja se pitanje i radne, gospodarske uloge žena u tkanju. Rad u ovom sektoru smatra se ženskim radom budući da su poznati prikazi jedino žena.³⁶ (Grömer 2013:33, 34).

Također, nekropola kalenderberške skupine u Statzendorfu je sadržavala 373 ukopa, od kojih je 12% grobova sadržavalo pribor za tekstil, a antropološki nalazi upućuju da su to bile žene³⁷. Zanimljivo je, prema istraživanju Katharine Rebay, da su se pršljeni i igle nalazili i u materijalnim nalazima siromašnijih i bogatijih ženskih grobova. Prema tome, čini se da razlike u društvenom i ekonomskom statusu u području rada s tekstilom u ovom slučaju nisu prisutne (Grömer 2013:39).

S obzirom na veliku povezanost žena i pribora za tekstil, čini se da su žene imale kontrolu nad proizvodnjom i da su različiti radnici, odnosno radnice radile u različitim fazama proizvodnje koja se vjerojatno sastojala od rada s vlaknom i pređenja, što traje tjednima. Specijalizacija je potrebna kod izrade različitih uzoraka, izbjeljivanja, itd. (Grömer 2013:43). Neki tekstili su bili proizvod stručnjaka, poput kompliciranih uzoraka tkanja, profesionalnog rada s vretenom i uzorcima s pokretnom niti. Smatra se da su proizvod profesionalaca jer je potrebno posebno znanje i duže vremensko razdoblje (Grömer 2013:38). Iako možda rad s tekstilom nije bio obrtnički rad, nego rad za kućanstvo³⁸ smatra se da je u nekoj mjeri suradnja među ljudima oko proizvodnje tekstila svakako morala postojati. Primjerice, kod prikaza 3-4 m širokih tkalačkih stanova na grčkim vazama, bilo je potrebno nekoliko osoba za rad (Grömer 2013:44).

Generalno, iako se pretpostavlja da su halštatskim društvom dominirali muškarci, u doljenjskoj i daljskoj skupini su pronađeni bogati ženski grobovi sa samih početaka starijeg željeznog doba (Potrebica 2013:136). Dakle, iako se uz starije željezno doba ističu grobovi ratnika i grobovi muške elite, nije isključivo da su žene imale važne uloge i položaje u zajednici. Poznavanje položaja žena u kasnobrončanom, odnosno starijem željeznom dobu, omogućila nam je i situlska umjetnost.

³⁶ Prikazi na urni iz Soprona, pendant u Bologni, tron iz Verruchia (Grömer 2013:33, 34).

³⁷ Većina grobova je bila kremacijska i datira u Ha C i Ha D1 (Grömer 2013:39).

³⁸ U Austriji se najraniji slučaj specijaliziranog rada s tekstilom pripisuje rimskom razdoblju (Grömer 2013:45).

Prikazi simplegmi u situlskoj umjetnosti usko se povezuju s hijerogamijom³⁹ i s osiguravanjem plodnosti i obnove zajednice⁴⁰ (Potrebica 2013:139, 140). S Novog Mesta je poznat prikaz simplegme na pojasu iz groba III/12 (Potrebica 2013:139). Iako prikazi seksualnog čina uglavnom prikazuju muškarca u ležećem položaju koji odozgo prodire u ženu licem okrenutu prema njemu, prikaz simplegme na pojasu iz Brezja pri Trebelnem prikazuje muškarca koji prodire u ženu koja sjedi na tronu (Potrebica 2013:140). Na tronu u prvom prizoru sjedi žena, dok na sljedećem muškarac, što se može interpretirati i kao simbolizam prijenosa vlasti u elitnim skupinama putem ženske linije i na jugoistočnoalpskom prostoru (Potrebica 2013:141). Dakle, Potrebica zaključuje da su žene visokog statusa imale važnu društvenu ulogu u halštatskim zajednicama, kroz ritualne kontekste vezane uz plodnosti i njezine cikluse. Prema tome, imale su važnu ulogu u sustavima prijenosa i održanja vlasti unutar pojedine zajednice. Također, u kasnijim razdobljima bila je sve češća pojava istaknutih ukopa žena koji se ne uklapaju u kulturološku sliku određene zajednice u kojoj su sahranjene, što se pripisuje egzogamiji (Potrebica 2013:143). Nadalje, žene su vjerojatno imale važnu ulogu u procesu kulturnog transfera, sklapanju rodbinskih veza i zalaganju kod uspostavljenih kontakata (ibid.).

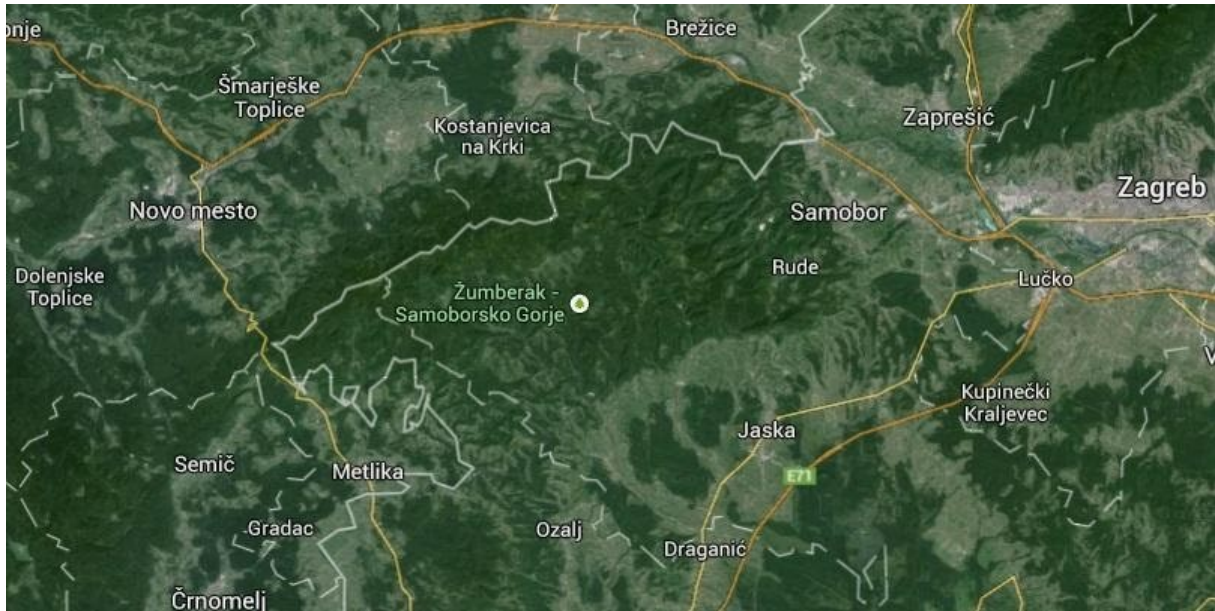
8. Budinjak

Kulturna skupina Budinjak je kao takva izdvojena 2004. godine. Smatra se da je bila rasprostranjena na području užeg Žumberka (prilog 3.), a pokazivala je kulturne srodnosti s ljubljanskom skupinom kulture polja sa žarama i dolenskom halštatskom skupinom, posebno njenim belokranjskim dijelom (Želle 2002:3). Osnovna karakteristika te kulturne skupine, koja se temelji na istraživanju nekropole Budinjak, odnosi se na raznolikost i promjenu tradicije pogrebnih rituala na nekropoli. Naime, početak nekropole datira se za vrijeme kulture polja sa žarama s ravnim paljevinskim grobovima koje su postupno zamijenili paljevinski grobovi pod tumulima i inhumacijski ukopi (Potrebica 2013:63). Promjena se zbivala postupno i individualnim odabirom (Ložnjak Dizdar 2017:133).

³⁹ Hijerogamija je obred svetog vjenčanja, čovjeka i božanstva.

⁴⁰ U mitologiji se također često susreću prikazi seksualnog čina kao metafore za kontinuiranom obnovom plodnosti. Pri tome zemlja može biti metafora za ženu, dok obrađivanje zemlje metafora za muškarca (Potrebica 2013:140).

Geodetskim snimanjem na nekropoli Budinjak ustanovljen je 141 grobni humak okrugla oblika, različitih veličina i promjera 5-20 m te visine 0,50 - 2,20 m (Potrebica 2004:140). Do 1999. godine su istražena 33 grobna tumula, što je činilo 24% cijele nekropole (Škoberne 1999:30). Gradina i nekropola na Budinjaku se datiraju u starije željezno doba, točnije od 10. do 6. st. pr. Kr. (Želle 2002:3).

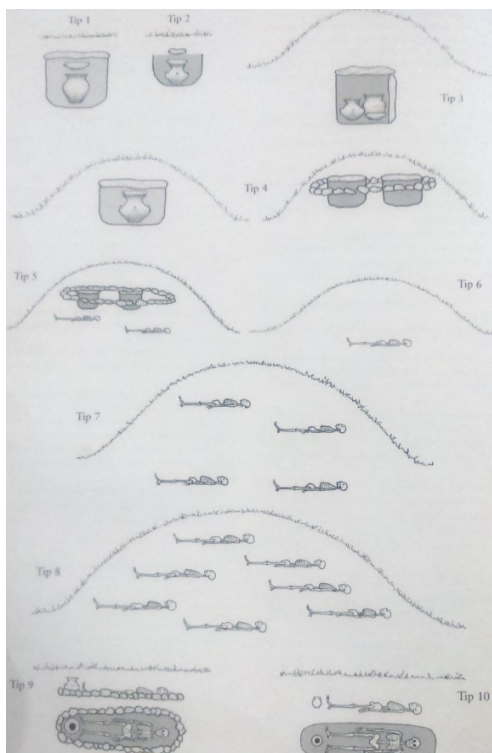
Prilog 3. Geografski smještaj Žumberka (Google Maps)⁴¹

Škoberne budinjačku skupinu dijeli na tri, odnosno četiri horizonta. Budinjak I datira se na kraj kasnog brončanog doba (10. i 9. st. pr. Kr.), a obilježava ga pokapanje u žarnim grobovima u ravnom terenu (Škoberne 2004:140). Budinjak IIa predstavlja najstariji halštatski stupanj s žarnim grobovima u tumulima i izvan njih te najranijim inhumacijskim grobovima u tumulima (kraj 800-730/720. g. pr. Kr.) (Škoberne 2004:144). Budinjak IIb horizont smatra se bimetalnim horizontom (730/720. - 620. g. pr. Kr.), u kojem su prevladavali skeletni ukopi u tumulima, ali i pojedinačni u ravnom terenu (ibid.). Budinjak III horizont predstavlja kraj života na Budinjaku (620. - 550/530. g. pr. Kr.), s isključivo inhumacijskim ukopima u tumulu i izvan njega u ravnome terenu (ibid.).

Na Budinjaku je izdvojeno 11 tipova sahranjivanja (prilog 4.) Tip 1 predstavljao je žarne grobove s velikim žarama ukopanim u ravnom terenu i pokrivenim kamenom pločom (Škoberne 1999:21). Vjerojatno su najraniji ukopi na grobištu (Škoberne 1999:33). Tip 2 su žarni grobovi s manjim žarama ukopani u ravnom terenu s kamenom pločom ili bez nje

⁴¹ Pristup 22. 1. 2020.

(Škoberne 1999:21). Tip 3 odnosi se na žarne pojedinačne grobove ukopane u zdravicu, pokrivena kamenom pločom i prekrivene manjim tumulom (ibid.). Tip 3 su bile grobne jame ukopane do u zdravicu, na koje je bila položena žara s prilozima, pokrivena velikom masivnom kamenom pločom i nasutim humkom. U jednom primjeru se dodatna kamena ploča nalazila i na jednoj strani grobne jame (Škoberne 1999:23). Tip 4 bili su žarni pojedinačni ili dvojni grobovi ukopani u manji tumul pokriveni kamenom pločom, s kamenim vijencem ili bez njega (Škoberne 1999:21). Škoberne pretpostavlja da je u vrijeme nastanka tih grobova kamena ploča bila vidljiva na površini i tako označavala grob (Škoberne 1999:23). Tip 5 odnosi se na žarne grobove ukopane u manji tumul, pokrivena kamenom pločom i okružene kamenim vijencem i naknadnim skeletnim ukopima izvan vijenca. Tip 6 predstavlja pojedinačne skeletne grobove u većim tumulima (Škoberne 1999:21). Tumuli su bili promjera 10 - 15 m, sa samo jednim skeletnim grobom, a pronađeni su neposredno jedan kraj drugoga na sjeveroistočnom kutu nekropole (Škoberne 1999:26). Tip 7 tip je dva do četiri skeletna ukopa u manjim tumulima (Škoberne 1999:21) promjera do 10 m (Škoberne 1999:27). Tip 8 predstavlja više od četiri ukopa u velikim tumulima (Škoberne 1999:21) promjera većeg od 15 m i u sva od tri istražena primjera je pronađen središnji grob, a u dva od tri groba u tumulima 3 i 139 pronađene su zdjelaste kacige. Također, u nekim od drugih tumula koji se mogu pripisati ovom tipu, pronađeni su i dvojni grobovi u odvojenim grobnim jamama, pripisani i muškim i ženskim osobama s istom prostornom orijentacijom (Škoberne 1999:28). Tip 9 su pojedinačni skeletni grobovi u ravnom terenu kojima je grobna jama označena kamenom (Škoberne 1999:21), tip 10 pojedinačni skeletni grobovi u ravnom terenu (Škoberne 1999:21) te i najskromniji na nekropoli. Svi grobovi kao priloge sadržavali su samo jednu posudu, a neki i pršljene (Škoberne 1999:34). Tip 11 definiran je kasnije, 2009. godine, a predstavlja pojedinačne skeletne ukope u manjem tumulu (Škoberne 2009:238).

Prilog 4. Tipovi sahranjivanja na Budinjaku (Škoberne 1999:22)

Više od 80% pronađenih grobova na Budinjaku pripisuju se vremenskom horizontu II s podstupnjevima IIa i IIb (Potrebica 2004:144). U grobovima tipa 1, 3 i 4, kamene nadgrobne pokrovne ploče pokrivala su jamu te jame nisu bile namjerno zapunjene zemljom, dok je kod tipa 2 ta ploča bila manjih dimenzija naspram jame, čime nije prekrivala cijelu grobnu jamu pa je jama bila zapunjena zemljom (Škoberne 1999:24). Kod žarnih grobova su uočene razlike u priložima. Primjerice, pojedini grobovi uz plitku zdjelu sadržavali su i druge posude. Plitke zdjele u bogatijim žarnim grobovima su se nalazile pokraj žare, a u slučajevima kada su bile jedini prilog, ujedno su pokrivala žaru⁴² (Škoberne 1999:25). Zdjele koje su pokrivala žaru bile su položene otvorom prema gore, izuzev jednog groba tipa 4 s obrnutim slučajem (ibid.).

Škoberne razlikuje tri načina skeletnih ukapanja u tumulima na Budinjaku. Prvi je ukapanje u zdravicu u već nasutom tumulu⁴³, drugi tip je polaganje grobova u tumul istovremeno s njegovim nasipavanjem, u slučaju prvog nasipavanja ili u slučaju nasipavanja radi nadogradnje ili proširivanja. Treći tip ukopavanja su naknadni ukopi u već postojeći tumul (Škoberne 1999:29).

⁴² Izuzev tipa 1, u kojem se između plitke zdjele i žare nalazio sloj gara (Škoberne 1999:25).

⁴³ Kod ovog načina sahranjivanja je isključena pomisao o naknadnim ukopima jer je riječ o nekim tumulima tipa 7 (Škoberne 1999:29).

Škoberne smatra da su budinjački tumuli postupno nastajali, odnosno širili se za vrijeme razdoblja horizonta Ha C1⁴⁴, stoga su vjerojatno nastali već tijekom stupnja Podzemelj 1. Prema njemu je središnji položaj žarnoga groba u velikom tumulu rezultat širenja tumula (Škoberne 1999:38). Također, budinjačke tumule, u usporedbi s dolenskim rodovskim tumulima, vidi kao takozvane obiteljske tumule zbog manjeg broja ukopa i nedostatka pravila pri ukapanju, dok su kod rodovskih tumula grobovi poredani kružno prema vanjskom rubu (Škoberne 1999:34, 35). Prema Škoberneu, metalni dio ženske nošnje na Budinjaku je najčešće bila dvopetljasta lučna fibula u svim varijantama (od bronce, od željeza, bimetalna). Također su česte bile i jednopetljaste lučne fibule od bronce i željeza, manje lučne fibule s produženog nožicom, naočalaste i čunaste fibule. Nadalje, kasnije su se počele pojavljivati i zmijolika fibula, fibula s tri dugmeta na luku i pijavičasta fibula (Škoberne, Bugar 2017:54).

U sklopu ovog rada, za lokalitet Budinjak, korištena je literatura Želimira Škobernea s rezultatima istraživanja nekropole Budinjak od 2003. do 2014. godine, u kojima su istraženi tumuli 13, 7, 19, 6, 18, 99, 98, 91A, 91, 94, 96, 93, 126, 127, 128, 67, 68, 70, 71, 69, 121, 136, 131, 124, 84, 85 te grob 51. Detaljno je istražen i tumul 139.

Tumul 13 istražen je 2003. godine, a sadržavao je 5 kosturnih grobova (Škoberne, Bugar 2017: 82). Grob 2 sadržavao je željezni torques, brončane, jantarne i staklene perle, dvopetljastu bimetalnu čvorastu fibulu vačkog tipa i dvije željezne narukvice, svaku na jednoj ruci. Na jednoj nozi bilo je nanizano 8, dok na drugoj nozi 7 nanogvica. Grob se datira u 8. – 7. st. pr. Kr. (Škoberne, Bugar 2017: 82-84).

Tumul 7 bio je pravilna oblika i promjera 8 m. U njemu je pronađeno 6 izuzetno vrijednih i nalazima važnih grobova, od kojih se 5 pripisuje ženama. Osim grobova također je pronađen brončani vršak koplja. U grobu 1 je ispod kamene ploče bila okrugla grobna jama sa žarom koju je pokrivala zdjela s hranom, dok je s južne strane žare pronađena posuda za piće s pripadajućom šalicom. U žari su se, osim spaljenih kostiju nalazili i ostaci brončane fibule. Oko ovog, ujedno i najdubljeg groba u tumulu, bilo je ukopano 5 skeletnih grobova (Škoberne 2005:105). U grobu 2 pronađena je brončana igla na prsima te keramička posuda za piće pa se pretpostavlja da je grob pripadao pokojniku muškog spola (ibid.). Grob 3 sadržavao je lonac za piće sa šalicom i zdjelu koja je najvjerojatnije sadržavala hranu. Na mjestu za koje se pretpostavlja da je bila glava pokojnice, pronađen je osjetljiv nalaz koji bi se mogao smatrati

⁴⁴ Horizont Podzemelj 2 (Škoberne 1999:38).

vrstom pokrivala za glavu, poput kape⁴⁵ (Škoberne 2005:106). Grob 4 nalazio se neposredno uz žarni grob 1, a sadržavao je keramički lonac za piće⁴⁶, pršljen, željeznu ogrlicu i dvije željezne narukvice (ibid.). Grob 5 je sadržavao keramički lonac sa šalicom, zdjelu te željeznu fibulu. Zbog toga se također pripisuje pokojnici. Grob 6 je pak najbogatiji skeletni grob, s keramičkim loncem sa šalicom iza nogu te pršljenom iza glave pokojnice. Pronađene su i dvije željezne narukvice te dvije željezne fibule⁴⁷ (ibid.). Kod tumula 7 svakako je zanimljivost postojanje starijeg, središnjeg žarnog groba uz 5 skeletnih grobova što prikazuje kontinuitet sahranjivanja na ovom lokalitetu iz brončanog u željezno doba. Također je zanimljivo što, iako je način sahranjivanja drugačiji, u oba načina pokapanja prevladava prisutnost posude za piće sa šalicom, izuzev groba 4 i muškog groba 2. Istraživanju nošnje te pri tome interpretacija identiteta i položaja žena u društvu svakako bi doprinijelo poznavanje tekstila, poput navedenog pokrova za glavu iz groba 3.

Tumul 19 sadržavao je četiri groba. Od toga su dva groba (grobovi 2 i 4) pripadala ženama, jedan muškarcu, te se jedan (grob 1) ne može sa sigurnošću definirati radi manjka priloga. Grob 1 nalazio se u središtu tumula, a sadržavao je samo posudu za piće sa šalicom. Grob 2 nalazio se neposredno pokraj groba 1, a osim keramičkog lonca sa šalicom i pršljena sadržavao je i željeznu ogrlicu i dvije narukvice. Grob 3 bio je grob muškarca, s posudom za piće položene kraj nogu i zanimljivom ukrasnom iglom na pokojnikovim prsima, kakva još nije pronađena na nekropoli (Škoberne 2005:106). Grob 4 je pak sadržavao keramičku situlu i pršljen kraj nogu pokojnice.

Godine 2005. istraženi su tumuli 6 i 18 (Škoberne 2006:147). Tumul 6 je bio promjera 16 m i prosječne visine 0,60 m te je sadržavao četiri nalazima vrijedna i važna groba. Dva su groba bila kosturna (grobovi 1 i 2), a dva žarna (dvojni grob 3 i grob 4) (Škoberne, Bugar 2017:90). U grobu 1 pronađena je keramička posuda za piće kraj nogu pokojnice, keramički pršljen te željezni torkves i dvije željezne narukvice. Grob 2 sadržavao je keramičku posudu iza nogu pokojnika, keramičku zdjelu pokraj nogu pokojnika i brončanu iglu u visini prsa. Grob 3 sadržavao je dva žarna ukopa pokrivena velikim kamenim pločama. Ostaci prvog pokojnika bili su položeni pokraj žare, zajedno s nalazom igle pa se pretpostavlja da se radi o ukopu

⁴⁵ Sličan nalaz je pronađen godinu prije u tumulu 13 (Škoberne 2004:106).

⁴⁶ Zanimljivo je što je posuda za piće bila položena uz glavu pokojnice, a ne kraj nogu kao u većini slučajeva (Škoberne 2004:106).

⁴⁷ Pretpostavlja se da je drugi nalaz bio fibula, iako se ne može tvrditi zbog loše očuvanosti materijala. Vjeruje se da se radi o željeznoj fibuli s raskucanim lukom, a unutar korodiranog željeza pronađene su sitne staklene perle koje su bile česti dodatni ukras fibulama (Škoberne 2004:106).

muškarca, a u žari su vjerojatno bili ostaci ženske osobe. U uništenom grobu 4 pronađen je ulomak drške keramičke zdjele i ploča koja je natkrivala grob, „s vidljivim intervencijama u kamenu koje prikazuju dva para očiju“ prema čemu bi se dalo zaključiti da se radi o dvostrukom ukopu (Škoberne 2006:148).

Tumul 18 je bio promjera 8 m, visine 0,60 m, s dva ženska i dva muška groba. Grob 1, ženski grob te ujedno najviši grob u tumulu, sadržavao je posudu za piće položenu uz noge pokojnice te keramički pršljen, dok je drugi ženski grob, grob 2, sadržavao posudu za piće pokraj nogu, keramički pršljen, dvije željezne narukvice i brončanu fibulu ukrašenu staklenim perlama i raznim drugim željeznim nalazima na prsima pokojnice, što je predstavilo novost na Budinjaku (Škoberne 2006:147). Grob 3 sadržavao je posudu i kameni brus te se pripisuje pokojniku muškog spola, dok je grob 4 sadržavao posudu za piće sa šalicom kod nogu pokojnika i iglu na prsima pokojnika (Škoberne 2006:148).

Istraživanja su se nastavila i 2006. godine kada su istraženi tumuli 99, 92 i 91A. U tumulu 99 pronađena su tri groba. Pretpostavlja se da je grob 1 pripadao muškarcu, grob 2 ženi, dok grob 3 djetetu ili mlađoj ženskoj osobi. Grob 1 nalazio se u sredini tumula, a sadržavao je jednu keramičku situlu sa šalicom, položenom iza nogu pokojnika (Škoberne 2007:172). U grobu 2 pronađena je duboka i visoka keramička loptasta zdjela te keramički pršljen (Škoberne 2007:173). U grobu 3 pronađeni su ostaci keramičke posude i pršljen kraj nogu pokojnice, a zbog grobne jame manjih dimenzija smatra se da se radi o ukopu djeteta ili mlađe ženske osobe (Škoberne 2007:173). Keramička situla u tumulu 19 pronađena je u ženskom grobu, dok u ovom tumulu u muškom, što upućuje na nedostatak pravila prilaganja keramičkih situla u muške ili ženske grobove. Iz ovog tumula svakako se ističe i keramička loptasta zdjela koja je prvi nalaz takva oblika na nekropoli i iznimno rijedak u halštatskoj kulturi (Škoberne 2007:174).

Tumul 92 sadržavao je dva paralelno položena groba koja su sadržavala po jednu keramičku posudu, položenu iza nogu pokojnika (Škoberne 2007:173).

Tumuli 91 i 98 istraženi su 2007. godine. Tumul 98 bio je promjera 10 m, prosječne visine 0,60 m. Grob 1 sadržavao je torkves i plitku zdjelu ukrašenu kosim urezima na ramenu koja

se nalazila kraj nogu pokojnice/ka te fragment brončane igle s lukovičastom glavicom⁴⁸ (Škoberne, Bugar 2017:77).

Grob 2 je sadržavao keramičku situlu, par željeznih narukvica, željeznu ogrlicu (torkves) i dva keramička pršljena, grob 3 keramičku posudu pokraj nogu pokojnice, željeznu ogrlicu i par željeznih narukvica, grob 4 željezni nakit i pršljen, a u grobu 5, posuda za piće nalazila se pokraj glave pokojnice, kod nogu pršljen, par željeznih narukvica te željezna ogrlica (Škoberne 2008:187).

Tumul 91 bio je promjera 9 m, visine 0,30 – 0,40 m te je sadržavao četiri groba od kojih je pripadnost spolu moguće protumačiti samo kod groba 2, u kojem je uz posudu pronađen i pršljen (Škoberne 2008:187). Tumul 91A imao je veću grobnu jamu, a sadržavao je jedan keramički lonac sa šalicom, položen iza nogu pokojnika/ce (Škoberne 2007:173). Ovo je prvi istražen pojedinačni grob u tumulu na Budinjaku (Škoberne 2007:174). Prema Škoberneu, ovo je prvi kosturni pojedinačni grob pronađen u tumulu malog promjera do 6 m⁴⁹ (Škoberne 2007:174).

Istraživanje 2009. godine obuhvatilo je tumule 94, 95 i 96. Promjer svih tumula je bio 8 m, a jedino u grobu 2 tumula 95 nisu pronađeni materijalni ostaci (Škoberne 2010:235). Tumul 94 bio je promjera 8 m i visine 0,60 m s četiri groba u kojima su bile sahranjene žene. U grobu 1 kraj nogu pokojnice nalazila se posuda za piće sa šalicom, dvije željezne narukvice, keramički pršljen, željezna ogrlica i željezna fibula. U grobu 2 se kraj nogu pokojnice, osim posude za piće nalazio i tanjur što čini prvi takav nalaz unutar grobišta, zatim dvije željezne narukvice, keramički pršljen i dvije željezne fibule ili možda željezna ogrlica i fibula (Škoberne 2010:235, 236). Grob 3 nije sadržavao metalne priloge, samo lonac ukrašen urezivanjem kraj nogu pokojnice te keramički pršljen (Škoberne 2010:236). Grob 4 je sadržavao posudu za piće kod nogu pokojnice i željeznu narukvicu (Škoberne 2010:236).

U tumulu 95 nalazila su se dva groba. U grobu 1 nalazila se posuda kraj nogu pokojnice, dok u grobu 2 nisu pronađeni materijalni ostaci (Škoberne 2010:236, 237). Tumul 96 sadržavao je samo jedan grob u središtu tumula, u kojem se kraj nogu pokojnice nalazio veliki keramički

⁴⁸ Brončana igla s lukovičastom glavicom rijedak je nalaz muške halštatske nošnje, a ukazuje na povezanost s kulturom polja sa žarama. Čest je nalaz na području Bavarske, sjeverne Švicarske, sjeverne Italije i Slovenije (Škoberne, Bugar 2017:78-79).

⁴⁹ Dotadašnja istraživanja izdvojila su tip ukapanja pojedinačnog kosturnog groba u većim tumulima promjera 10–15 m (tip 6) (Škoberne 2006:174).

lonac, keramički pršljen, brončana naočalasta fibula te željezna ogrlica ili fibula (Škoberne 2010:237).

Bogati ženski kosturni grob bio je grob 3/27 koji je sadržavao čvorastu bimetalnu fibulu, s analogijama u Dugoj Gori (Ložnjak Dizdar 2009:169).

Istraživanje se nastavio i 2010. godine, kada su istražena četiri tumula, tumuli 126, 127, 128 i oštećeni tumul 93 te manji dio tumula 15 (Škoberne 2011:278). U tumulu 93, zbog velikog oštećenja, nije bilo moguće razaznati grobnu jamu, a od materijalnih ostataka pronađeni su dijelovi željezne ogrlice ili obruča za glavu (Škoberne 2011:279). U tumulu 126⁵⁰ je bilo pet grobova. U grobu 5 sahranjen je muškarac, dok u grobnoj jami groba 2 nisu pronađeni materijalni ostaci. Grob 1 je, od materijalnih nalaza, sadržavao keramičku posudu za piće i dijelove željeznog torkvesa (Škoberne 2011:280). U grobu 3 nalazila se posuda sa šalicom, keramički pršljen, željezna ogrlica, željezna narukvica ili fibula te nekoliko željeznih narukvica i 6 brončanih narukvica. U grobu 4 je pak pronađena keramička posuda sa šalicom, keramički pršljen, brončana lučna fibula, željezna ogrlica i nekoliko željeznih narukvica, dok u muškom grobu 5 također posuda za piće sa šalicom i brončana igla s više glavica (ibid.).

U tumulu 127⁵¹ nalazila su se dva groba. U grobu 1 je pronađena keramička zdjela s ručkom, keramička šalica, željezna ogrlica i željezna narukvica, dok je za grob 2 moguće da se radi o žarnom grobu (ibid.).

Tumul 128, s promjerom 8 m i visinom 50 cm, sadržavao je samo jedan, ženski, grob. Od materijalnih nalaza pronađen je keramički lonac sa šalicom, keramička zdjela, pršljen, željezna ogrlica i fragmenti željezne narukvice (Škoberne 2011:281).

Pet tumula je istraženo 2011. godine, a to su tumuli 67, 68, 70, 71 i oštećeni 69 (Škoberne 2012:259), s ukupno 6 stariježeljeznodobnih grobova (Škoberne 2012:260). Svaki grob u navedenom tumulu je na površini bio obilježen kamenom postavljenim iznad glave i nogu pokojnika, a uočilo se i oštećenje grobova zbog ukopavanja novovjekih grobova (Škoberne 2012:260). Grobovi su sadržavali keramičke i metalne priloge, dijelove nošnje, odnosno željezni i brončani nakit, pršljene, i oružje, kao i lonce za piće i šalice (Škoberne 2012:260).

⁵⁰ Tumul 126 pripisuje se tipu 8 sahranjivanja na Budinjaku (Škoberne 2011:281).

⁵¹ Tumul 127 pripisuje se tipu 7 sahranjivanja na Budinjaku (Škoberne 2011:281).

Tumuli 121, 131, 133 i 136 s ukupno 6 grobova istraženi su 2012. godine te su bili prilično oštećeni (Škoberne 2013:301). Tumul 121 bio je promjera 7 m, a u njemu nisu pronađeni tragovi grobnih jama, već samo nekoliko fragmenata keramike (Škoberne 2013:302).

Tumul 131 je bio promjera 10 m i visine 0,60 m te je sadržavao tri groba. Grob 1 je sadržavao željeznu ogrlicu, dvije željezne narukvice, pršljen i posudu za piće sa šalicom, grob 2 posudu sa šalicom, pršljen i dvije željezne narukvice, dok grob 3 kameni brus i dvije željezne narukvice te dislocirane fragmente keramičke posude (Škoberne 2013:302). Prema Frie, na prostoru Dolenjske bi se grob 3 mogao pripisati muškarcu zbog nalaza brusa, dok prema Teržan, na temelju dviju narukvice, grob bi upućivao na sahranu žene. Ovo je samo primjer problematike podjele materijalnih nalaza prema spolu, iako u ovom slučaju nije toliko relevantan jer se kulturna skupina Budinjak ne nalazi na prostoru Dolenjske te su time navedeni kriteriji oslabljeni.

Tumul 133 bio je promjera 9 m i visine 0,60 m, a u njemu se nalazio samo jedan grob koji je sadržavao željeznu ogrlicu, dvije željezne narukvice i brončanu, takozvanu pijavičastu fibulu (*tip sanguisuga*) (Škoberne 2013:302, 303).

Tumul 136 je također bio promjera 9 m i visine 0,50 m, a sadržavao je dva groba. Grob 1 je sadržavao posudu sa šalicom, dok grob 2 duboku zdjelu s ručkom (Škoberne 2013:302).

Sustavno istraživanje nekropole Budinjak nastavljeno je i 2013. godine, kada je istražen tumul 124 promjera 10 m i visine 1, 20 m (Škoberne 2014:230, 231). U tumulu su se nalazila tri groba, od kojih se grob 1 može pripisati muškarcu, grob 2 ženi, dok se za grob 3 nije mogao odrediti spol pokojnika (Škoberne 2014:231, 232). Grob 1 je, prema materijalnim nalazima, bio najbogatiji grob u tumulu. Nalazi u grobu bili su keramički lonac s izvijenim vratom, keramička situlasta posuda na prstenasto nozi, staklena perla ulomak željeznog noža i željezna igla. U oštećenom grobu 2 pronađene su pak dvije željezne nanogvice i keramički pršljen (Škoberne 2014:232).

Tumuli 84 i 85 istraženi su 2014. godine. U tumulu 84, promjera 8 m i visine 0,60 m, nalazila su se tri bogata groba. U grobu 1 pronađena je samo duboka zdjela s ručkom, a pretpostavlja se da je pripadala pokojnici. Grob 2 je sadržavao posudu za piće, plitku zdjelu, dva keramička pršljena te željeznu fibulu, dvije željezne narukvice, manji fragment željeza i ostatke brončane pločice te se smatra najbogatijim grobom u tumulu. Grob 3 je pak sadržavao posudu za piće

sa šalicom, keramički pršljen, ogrlicu sa staklenim i jantarnim perlama te sitne brončane nalaze (Škoberne 2015:253).

Tumul 85 bio je promjera 10 m i visine 1 m, a sadržavao je 8 grobova. Grob 1 sadržavao je dvije keramičke posude, manju zdjelu i posudu za piće. Grob 2 sadržavao je keramičku posudu za piće, keramičku zdjelu te dio ogrlice ili svojevrsan ukras za glavu koji je pronađen naknadno uslijed rušenja kontrolnih profila (Škoberne 2015:253). Grobni inventar u grobu 3 sadržavao je keramičku zdjelu s ručkom, još jedan neodređen keramički prilog, keramički pršljen te najvjerojatnije željeznu fibulu, dok inventar groba 4 keramičku zdjelicu, dva keramička pršljena, lonac s dvjema ručkama, zdjelu, željeznu narukvicu i željeznu fibulu. Nadalje, grob 5 bio je žarni grob najvjerojatnije bez pokrivne kamene ploče, a grob 6 kosturni, s priloženom keramičkom zdjelom, željeznim kolutom i dvama pločastim krugovima od slabije pečene gline. Grob 7 sadržavao je manju grobnu jamu bez materijalnih nalaza pa se pretpostavlja da je riječ o dječjem grobu. U grobu 8 pronađeni su ostaci igle s polukuglastom glavicom i keramička posuda (Škoberne 2015:254).

U tumulu 51 je pronađen dvostruki žarni grob i dva skeletna groba koje Škoberne pripisuje tipu 5 (Škoberne 1999:25). Kronološki ovaj tumul odgovara prijelazu iz kasnog brončanog u starije željezno doba⁵² (Želle 2002:4). Tumul 51a datira se u stupanj Podzemelj 1 dolenske kulturne skupine, dok grob 1 i malo ranije od groba 2 (Želle 2002:38). Grobovi u tumulu su sadržavali jednak keramički inventar koji je u oba slučaja uključivao veliku posudu, odnosno žaru i plitku zdjelu kojom je žara bila pokrivena. Jedina uočljiva razlika bila je što je u grobu 2 zdjela ležala na žari otvorom okrenuta prema gore, a u grobu 1 obrnuto. Sadržaj žara⁵³ sastojao se od spaljenih ostataka pokojnika te metalnih nalaza. U grobu 1 je pronađena brončana igla, a u grobu 2 brončana fibula, par brončanih narukvica i jedna vitica za kosu (Želle 2002:5) te pršljen (Škoberne 1999:25). Prema nalazima zaključilo se da je u grobu 1 bila sahranjena muška, a u grobu 2 ženska osoba (Želle 2002:5). Narukvice pronađene u grobu 2 bile su masivne, okruglog presjeka i preklopljenih krajeva. Na jednoj je prepoznat ukras plitkih ureza u snopovima paralelnih linija. Moguće da su se isti ukrasi nalazili i na drugoj narukvici, ali nisu očuvani. Kako Želle navodi, pojava ovakvog tipa narukvica na nalazištima dolenske kulturne skupine je bila uobičajena⁵⁴ (Želle 2002:24). Kronološki, ovaj

⁵² Stupanj Podzemelj (Želle 2002:4).

⁵³ Žare su pripisane pitosu tipa 1 dolenske kulturne skupine, iako su sličnije pitosima tipa 5 ljubljanske skupine kulture polja sa žarama koje Dular datira stupnjevima Ljubljana 2b i 3a (Želle 2002:10).

⁵⁴ Pronađene su i u Vačama, Brezju, Vinkovom vrhu, Kapiteljskoj Njivi, Brusnicama i Vinici. Velik broj pronađen je u Podzemlju, Šmarjeti i Libni (Želle 2002:24).

tip narukvica datira se od Podzemelj 1 stupnja do stupnja zmijolike fibule. U tom vremenskom rasponu, žensku nošnju karakterizira obručasti nakit stoga je teško odrediti preciznu dataciju⁵⁵ (Želle 2002:25). Ovakav tip narukvica je prilično odsutan na području ostalih skupina na jugoistočnoalpskom prostoru, izuzev notranjske skupine (Želle 2002:26). Prema Želle, logičnim se smatra porijeklo spomenutog ukrasa na narukvicama tražiti u kulturi polja sa žarama. U ostavama kulture polja sa žarama iz sjeverne Hrvatske ima mnogo sličnih primjera koji datiraju od kraja Br D do Ha B2 stupnja (Želle 2002:27, 28).

Dvopetljasta lučna fibula smatra se karakterističnim nalazom starijeg željeznog doba za područje istočnih Alpa i Balkana, a budinjački primjerak dvopetljaste lučne fibule odgovara tipu 1a, kojeg karakterizira izrada od bronce, luk okruglog presjeka i uska visoka trokutasta noga (Želle 2002:29, 30). Taj tip je gotovo bez izuzetka pronalažen u jugoistočnoalpskom prostoru, a budinjački primjerak, izrađen od savijene žice, pripada najstarijim nalazima⁵⁶ (Želle 2002:30).

Detaljnija analiza grobnih nalaza na Budinjaku provedena je za tumul 139. U grobu 3 tumula 139 pronađena je brončana lučna fibula s produženom nogom „C“ presjeka, koja završava podignutim dugmetom (prilog 5.). Pojava ovih fibula datira se u stupanj Stična 1⁵⁷.

Prilog 5. Fibula iz groba 3, tumul 139 (Škoberne 1999:48).

⁵⁵ S druge strane, s obzirom da se s ovim tipom narukvica najčešće pojavljuju dvopetljaste lučne fibule s nogom u obliku beotskog štita, čunaste fibule, fibule s dva ili tri dugmeta na luku i zmijolike fibule, mogućnost je bližeg datiranja u stupanj Stična i stupanj zmijolike fibule (Želle 2002:25).

⁵⁶ Žičane lučne fibule su daleko brojnije u notranjskoj skupini, a jedino područje s nalazima narukvica 1a tipa po Gabrovcu, izvan jugoistočnoalpskog područja jest glasiška kulturna skupina (Želle 2002:33).

⁵⁷ Ha C2 horizont (650-600 BC). Javljaju se na šmarjetskim nekropolama, u kulturnoj skupini sv. Lucija, na području Liburnije (Škoberne 1999:48, 49). Slični primjerci su zabilježeni i na području sjeverne Italije, datirani u kraj 7. i prvu polovicu 6. st. pr. Kr. (Škoberne 1999:48).

U grobu 5 pronađena je velika čunasta brončana fibula s cik-cak ukrasom i dugačkom nogom koja završava profiliranim dugmetom (prilog 6.). Uz fibulu su pronađena još dva mala koluta od raskucane brončane žice, s rastvorenim krajevima (Škoberne 1999:53).

Prilog 6. Fibula iz groba 5, tumul 139 (Škoberne 1999:53).

Ovaj tip fibule je česta pojava, s raznovrsnim izradama i raznolikosti ukrasa. Često se mogao pronaći na prostoru sjeverne Italije (Škoberne 1999:53), a fibula pronađena na Budinjaku u grobu 5 pripada varijanti B, sa sličnim primjercima većinom iz istočnog dijela sjeverne Italije u drugoj polovici 7. stoljeća i prvoj polovici 6. st. pr. Kr. (Škoberne 1999:54). Također je česta pojava na jugoistočnoalpskom prostoru (Škoberne 1999:53). Na dolenskim i belokranjskim primjercima su noge fibule često bile ukrašavane urezima te datirane u stupanj Stična (Škoberne 1999:54).

Grob 6 jedan je od najznačajnijih grobova na Budinjaku, a odnosi se na kneževski grob s ukopom muškarca, žene i konjske opreme (prilog 7.). Keramički inventar sadržavao je posudu sa stožastim vratom, dvije šalice s ručkama i keramičku situlu na ramenu ukrašenu skupinama brončanih čavlića i bradavičastim ispupčenjima s po jednim čavličem (Škoberne 1999:55). Dvije brončane ataše s provučenim prstenovima pronađene su kraj situle te su vjerojatno služile kao ručke na situli (Škoberne 1999:55). Ispod keramičkog inventara ležao je željezni vršak koplja te plitka zdjela (Škoberne 1999:56). Željezni prsten s trakastom ušicom nalazio se u sjeverozapadnom kutu grobne komore, kao i dva brončana listolika dugmeta s rebrom na sredini gornje plohe i ušicom na poledini. U jugozapadnom dijelu grobne komore pronađena je konjska oprema s četiri razvodnika s prstenastom nožicom i na proboj izvedenim upisanim križem s tri križna dugmeta, 54 „Y“ dugmeta⁵⁸ i jednim prstenastim razvodnikom s četiri

⁵⁸ „Y“ dugmad je najvjerojatnije služila kao ukras povodca (Škoberne 1999:56).

ušice na stražnjoj strani te žvalama i jednim obraznim dijelom (ibid.). Istočno od žvala nalazile su se tri željezne narukvice i jedna velika brončana jednopetljasta lučna fibula⁵⁹ (Škoberne 1999:56), a južnije dva malena željezna obruča i dvije vitice za kosu. Zdjelasta kaciga zajedno sa željeznom iglom s više glavica nalazila se u sredini južnog dijela komore (Škoberne 1999:57). Smatra se da je na zapadnoj strani komore bila sahranjena žena, sa zaglavljem na južnom dijelu komore (ibid.). Ženi je vjerojatno pripadala i blisko joj položena plitka zdjela, dok koplje, igla i kaciga, duboka posuda, šalice, situla te konjska oprema, upućuju na sahranu muškarca.

Prilog 7. Rekonstrukcija groba 6 tumula 139 na Budinjaku (Škoberne 1999:64-65).

Vrlo je velika sličnost u priložima grobova sa zdjelastim kacigama u Hallstattu i Dolenjskoj za vrijeme ranog Ha C stupnja i horizonta Podzemelj 2 (Škoberne 1999:99). Uglavnom ih je pratio inventar s jednim ili više vrhova koplja, jednostavne igle s više glavica s trubastim završetkom⁶⁰, brončane perle⁶¹, sjekire sa zaliscima i križne sjekire (Škoberne 1999:92). Konjska oprema je otkrivena u trećini svih grobova, obično s nalazima žvala, brončanim razvodnicima ili križnoj dugmadi (Škoberne 1999:93). Keramika se pojavljivala u većini takvih grobova i to u maloj količini⁶², izuzev primjerice, grobova istočnog halštatskog kruga koji su prema običaju kalenderberške kulturne skupine sadržavali velik broj keramičkih posuda (Škoberne 1999:96).

Škoberne neobičnom pojavom smatra ženski ukop između muškarca i konjske opreme te pretpostavlja da je njen ukop bio naknadan (Škoberne 1999:57). Ložnjak Dizdar navodi da je

⁵⁹ Budinjačka jednopetljasta lučna fibula s lukom plastičnog presjeka (ne žičanog), razlikuje se od ostalih fibula na području jugoistočnih Alpi. Zbog toga, ali i zbog spirale na lijevoj strani, smatra se pretečom dvopetljastih balkanskih fibula (Škoberne 1999:63).

⁶⁰ Ponekad i drugim tipom igala (Škoberne 1999:93).

⁶¹ F. Staré je brončane perle smatrao utezima na kraju remenja s kojim je odjeća bila spojena ili opasana, no to nije dokazivo (Škoberne 1999:93).

⁶² Maksimalno 5 keramičkih posuda (Škoberne 1999:96).

ovo mogao biti primjer potencijalnog halštatskog običaja prema kojem je žena pratila kneza u smrt⁶³ (Ložnjak Dizdar 2009:169), za što ipak ima premalo nalaza koji bi potkrijepili tu hipotezu, posebice i radi kompozicije groba, odnosno ženskog ukopa između konjske opreme i muškog ukopa. Običaj sljedbe u smrt je općenito teško materijalno dokazati, a i prema dosadašnjim podacima i referenciranja na hinduistička vjerovanja nema čvrstih kulturoloških temelja prema kojima bi ženska osoba slijedila mušku u smrt, odnosno zašto bi ženska osoba bila žrtvovana radi muškarca. Ložnjak Dizdar navodi i kako tradicija kulture polja sa žarama, prema kojoj su žene položajem istaknute u zajednici bile prikladno i sahranjene, upućuje da neke žene možda nisu pratile supruga u smrt (Ložnjak Dizdar 2009:169). Budući da na Budinjaku ima primjera incineracijskih ukopa tradicije kulture polja sa žarama zajedno s novom tradicijom inhumacijskog ukopavanja, može se pretpostaviti da je tradicija kulture polja sa žarama nastavila biti dio kolektivnog sjećanja zajednice i u starijem željeznom dobu. Prema tome, smatram da u slučaju Budinjaka i groba 139/6, pokojnica nije slijedila mušku osobu u posmrtni život. Konjski posmrtni ostaci, osobito konjski kranij i ostali dijelovi tijela bili su karakteristični za grobove muškaraca visokog položaja na području Dolenjske (Frie 2018:11). No, ukopi konja nisu bili strani ni u samo ženskim grobovima. Jedan od primjera je bogati grob XVI/34 na Kapiteljskoj njivi koji se datira u stupanj Stična (Potrebica 2013:159, 160). O povezanosti muškaraca i konja govore i situle s takvim prikazima, na kojima muškarci jašu konje, vode ih ili se voze u kolima koja vode konji, dok na prostoru dolenjske kulturne skupine nije prikazan direktan kontakt žena i konja te su rijetko prikazani na istim predmetima (Frie 2018:10). S druge strane, prikazi žena koje jašu konje ili se služe kolima generalno nisu nepoznanica (Potrebica 2013:160). Tako i u Dolenjskoj postoje i ženski i muški grobovi s artefaktima koji prikazuju konje (Frie 2018:9). Konj je u halštatskom kulturnom kompleksu vjerojatno imao i društvenu i religijsku komponentu, a Potrebica smatra da su nalazi konja i konjske opreme u grobovima više bili statusni nego religijski simbol (Potrebica 2013:159, 160).

Grob 7 je najstariji, središnji i bogatiji grob tumula 139 koji se, zbog nalaza nakita, pripisuje ženskoj osobi. Kod iskopavanja groba je uočeno da je grob 7 prvotno bio zaseban tumul koji je poslije prekriven tumulom poznatim kao tumul 139 (Škoberne 2011:281). Od keramičkih

⁶³ Autorica je paralelu povukla s nalazom torkvesa i pretpostavljenim običajima u Kleinkleinu (tumul Hartnermichelkogel 1) prema kojima je uz preminulog kneza u ranom Ha C stupnju žrtvovana ženska osoba preminulom (Ložnjak Dizdar 2009:169).

posuda pronađena su dva veća lonca s visokim stožastim vratom, šalica s trakastom ručkom, zdjela na visokoj koničnoj nozi⁶⁴ i jedna plitka zdjela (prilog 8.) (Škoberne 1999:99) Lonac sa stožastim vratom ispod oboda je bio ukrašen s tri horizontalne kanelure, a na vrhu ramena nalazila su se plastična ispupčenja⁶⁵. Oblik ovog lonca upućuje na stariji oblik s mogućim temeljima na nalazištima kulture polja sa žarama zapadnog ruba Karpatske kotline (Škoberne 1999:101). Drugi veliki lonac bio je ukrašen kanelurama, žigosanim koncentričnim krugovima te plastičnim izbočenjima (Škoberne 1999:102). Tipovi ovih lonaca većih dimenzija svrstavaju se u stupanj Podzemelj, dok mlađi u Stična. Zdjela na visokoj koničnoj nozi bila je ukrašena trokutastim otvorima i plastičnim izbočenjem. Na nju je bila položena plitka zdjela što se također može smatrati tradicijom kulture polja sa žarama (Škoberne 1999:105). Plitka zdjela je na ramenu imala jezičasto plastično ispupčenje s vertikalnom probušenom rupicom. Za vrijeme starijeg željeznog doba ovaj je tip rasprostranjen na cijelom području srednje Europe i također predstavlja tradiciju kulture polja sa žarama. Šalica se može datirati od stupnja Podzemelj do stupnja Stična. Drugu skupinu nalaza iz groba 7 činile su željezna ogrlica i dvije željezne narukvice. Presjek ogrlice i jedne narukvice je rombičan dok je presjek druge narukvice okrugao (Škoberne 1999:106). Takav nakit se datira u početne stupnjeve kulturnih skupina jugoistočnoalpskog prostora željeznog doba (Škoberne 1999:107). S obzirom na željezni nakit koji je bio dio pogrebne nošnje pokojnice, broj i kvalitetu keramičkog inventara koji je vjerojatno sadržavao hranu i piće, vjeruje se da je pokojnica bila višeg društvenog položaja u zajednici.

Prilog 8. Inventar groba 7 u tumulu 139 na Budinjaku (Škoberne 1999:100).

⁶⁴ Ciborij (Škoberne 1999:100).

⁶⁵ Lonac se pripisuje tipu 1 lonaca sa stožastim vratom, kao i lonac iz istog groba te lonac iz groba 6 (Škoberne 1999:100).

Iz istraživanja nekropole na Budinjaku 2003. – 2014. godine, uključujući i tumule 139 i 51, može se zaključiti da je od ukupno 74 istraženih grobova u 23 tumula, objašnjenih u ovom radu,⁶⁶ njih 47 pripadalo ženama, što iznosi postotak od 63%. Postotak muških grobova je oko 14%, rodno neodredivih oko 23%. Na umu treba imati i da su ovi podaci površni te se temelje na izvještajima s istraživanjima, a ne na detaljnoj analizi. Brojčana dominacija ženskih grobova povezana je s većom smrtnosti žena, ali i mogućom većom brojčanosti žena u zajednici. No, s obzirom na manjak antropoloških istraživanja, takve pretpostavke ne mogu biti sa sigurnošću potvrđene.

Kod rituala sahranjivanja utvrđeno je pravilo prilaganja posuda za jelo i posude za piće, često uz noge pokojnika, sa slučajem prilaganja tanjura⁶⁷ i keramičkih situla.⁶⁸

Ženski inventar je uključivao keramičke pršljenove, fibule te narukvice i ogrlice ili torkvese. Kvantitativno su dominirale željezne narukvice koje su gotovo u svim slučajevima bile u parovima, zatim pršljenovi koji su pak većinom bili u jednom primjerku. U otprilike dvostruko manjem broju pronađene su željezne ogrlice pa željezne fibule. Nalaz potencijalnog pokrivala za glavu, torkvesi i keramičke situle najrjeđi su nalazi. Škoberne je 1999. godine u monografiji „Budinjak“ naveo da su fibule i narukvice vrlo rijetki nalazi na Budinjaku, no sudeći prema analiziranim grobovima u ovome radu, novija istraživanja su pokazala da to baš i ne mora biti tako.

S obzirom da nekoliko grobova s pršljenovima nije sadržavalo druge nalaze, uključujući nakit, to bi moglo upućivati na vertikalnu hijerarhiju među proizvođačicama tkanine. Stoga su proizvođačice tkanine s više nakita možda bile cjenjenije, iskusnije ili važnije, iako to i ne mora biti slučaj.

Pri daljnjoj analizi nekropole, ističe se prisutnost staklenih perli u grobu 2 u tumulu 18 i groba 3 u tumulu 84, što upućuje na povezanost s prostorom Dolenjske. Iz tumula 99 ističe se keramička loptasta zdjela u ženskom grobu koja je prvi nalaz takva oblika na nekropoli i iznimno rijedak u halštatskoj kulturi, što govori o importu i povezanosti ove obitelji s udaljenijim područjem (Škoberne 2006:174). Svakako je zanimljiv i nalaz pijavičaste fibule u

⁶⁶ Analizirani su tumuli 13, 7, 19, 6, 18, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 99, 126, 127, 128, 11, 133, 136, 124, 84, 85, 51, 139

⁶⁷ Grob 94/2 (Škoberne 2009:235).

⁶⁸ Grob 98/2 (Škoberne 2007:187).

grobu 1 tumula 133 te nalaz kamenog brusa u grobu 3 tumula 131 koji je prilično rijedak nalaz u tumulima na Budinjaku.

Tumul 139 mjesto je sahranjivanja pokojnika s brojčano bogatim i prestižnim pogrebnim priložima. U tumulu su bila 3 ženska, 3 muška i jedan dvojni ukop. Grob 6, koji je sadržavao ukop muškarca i žene, primjer je kneževskog groba na Budinjaku i datira se u stupanj Podzemelj 2. Iako se ne može sa sigurnošću reći jesu li muškarac i žena sahranjeni istovremeno može se pretpostaviti da su dijelili visoki društveni status. Dakle, zajednica je smatrala da su taj muškarac i žena toliko povezani da bi trebali dijeliti grobnu komoru.

Detaljnije interpretacije u vezi sahranjivanja na Budinjaku i položaju žena u ovoj kulturnoj skupini je teško dati budući da nedostaju kosti, odnosno rezultati antropoloških istraživanja koji bi točnije odredili spol pokojnika, zatim rezultati detaljnih analiza metala i određivanja tipova narukvica, ogrlica i drugog inventara nakita, kao i rezultati drugih arheoloških istraživanja na nekropoli na Budinjaku.

Pri ovoj analizi nalaza nekropole Budinjak svakako treba imati na umu da je ovo analiza zapravo manjeg „uzorka“ tumula na nekropoli na Budinjaku i da se ona može mijenjati daljnjim istraživanjima. Upravo je i Škoberne naveo važnost istraživanja cijele nekropole Budinjak zbog kontinuiranog otkrivanja noviteta što utječe na promjene kulturološke slike ove nekropole (Škoberne 2006:173).

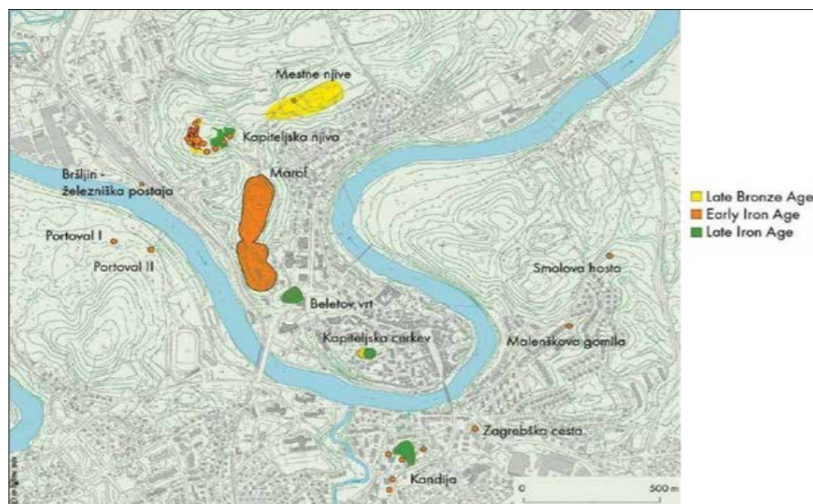
9. Novo Mesto

Položaj Novog Mesta bio je vrlo povoljan za zaštitu od neprijatelja, s bogatim nalazištima željezne i limonitne rude, plodnom zemljom, obiljem vode i prometnim križanjima (prilog 9.) (Križ, Stipančić 2016:11). Položaj Novog Mesta je otvoren prema istoku, prema Panonskoj nizini, dok je na jugu zatvoren preko Gorjanaca, na sjeveru od strane bohorskih brežuljaka, a na zapadu od masiva Kočevska Roga (Križ 1997:21, Bricelj 2003:3). Naselje na brdu Marof je postojalo u prijelaznom razdoblju između brončanog u željezno doba te je trajalo najmanje do kraja starijeg željeznog doba (Križ 2019:16).

Nekropole na Novom Mestu, koje se ističu veličinom, jesu Kapiteljska njiva i Kandija (ibid.). Lokalitet Kapiteljska njiva nalazio se pokraj naselja Marof. Do kraja 2018. godine istraženo je 338 kasnobrončanodobnih žarnih grobova, 69 ranoželjeznodobnih tumula s 1162 grobova datiranih od Podzemelj stupnja do stupnja negovske kacige, zatim 711 ravnih grobova iz

mlađeg željeznog doba i jedan srednjovjekovni grob (Križ 2019:17). Na Kandiji je bilo najmanje 6 tumula, no s obzirom da je taj prostor intenzivno obrađen ne zna se točan broj grobova na nekropoli (Potrebica 2013:60, 62, Knez 1986:17).

Kronološki gledano, najstariji kasnobrončanodobni ravni grobovi kulture polja sa žarama u Novom Mestu su četiri groba iz Bršljina⁶⁹ datirana u Ha B1 stupanj, 338 grobova iz Kapiteljske njive i 559 grobova iz Mestnih njiva, datiranih u Ha B2 i Ha B3 stupanj (Križ 2019:15).

Prilog 9. Prapovijesna nalazišta na Novom Mestu (Guštin, Križ 2015:50).

Žarni grobovi iz Bršljina na dnu grobne jame imali su kamene ploče na koje su bili položeni grobni prilozi, a kraj žara su se nalazile manje posudice s različitim brončanim predmetima, poput križne kopče remena, narukvica, ogrlica, prstenova i naočalastih fibula. Grobovi 2 i 3 su sadržavali priloge naočalastih fibula (Bricelj 2003:52). Grobna konstrukcija tumula na Bršljinu se ne može definirati zbog prevelike devastacije (Križ 1995:12). Budući da ne znamo pojedine detalje za svaki grob, ne može se dostatno analizirati društveni položaj pokojnica na Bršljinu.

Na nekropoli Mestne njive istraženo je više od 540 ravnih paljevinskih grobova iz mlađe faze kulture polja sa žarama (Potrebica 2013:60). Radiokarbonska analiza bila je izvršena na spaljenim kostima iz grobova 132 i 384b, datiravši ih u Ha B fazu (Teržan, Črešnar 2014:469). Na Mestnim njivama su grobne jame bile ukopane u sterilne slojeve, u koje je u 26 od njih 30 bila položena žara. Ostala 4 groba su bila bez žara. Grob s kamenom podlogom nije pronađen, ali je nekoliko grobova na vrhu imalo kamenu ploču. Grobovi su bili gusto ukopani

⁶⁹ Bršljin je udaljen otprilike jedan kilometar sjeverozapadno od Marofa (Križ 1995:9).

u tijesne grobne jame bez reda, za razliku od onih na Kapiteljskoj njivi koji su bili formirani u kružne skupine (Bricelj 2003:11). Žare na Mestnim njivama su bile velikog trbušastog oblika s najvećom visinom od 75 cm i širinom 50 cm. Unatoč veličini žara, u njima je bilo vrlo malo priloga (Knez 1971:16). Najčešće je u grobovima bila priložena i zdjela s hranom za pokojnika (Knez 1971:16). Često su u žarama pronađeni ulomci vrča što se tumači pretpostavkom o gozbovanju nad otvorenim grobom nakon čega bi se i vrčevi namjerno razbijali i simbolično položili u grob. U dvije žare su pronađeni i željezni ulomci koji se datiraju u razdoblje oko 800 g. pr. Kr. (Knez 1971:16).

Bogati ženski žarni grob⁷⁰ s Mestnih njiva datira se u prvu polovicu 8. st. pr. Kr., odnosno stupanj Podzemelj, a sadržavao je bogatu staklenu ogrlicu, brončani nož, 5 pršljena te dvije željezne spiralne narukvice (Teržan 2014:708).

Žarni grobovi na Kapiteljskim njivama su inventarom i oblikom slični onima na Mestnim njivama (Knez 1993:11) i Dobovi. Kapiteljska njiva i Mestne njive sadržavale su velike trbušaste žare s malo priloga (Bricelj 2003:11).

Nekropola Kapiteljska njiva nalazi se 150 m istočno od prapovijesnog naselja Marof te 400 m zračne linije jugoistočno od Mestnih njiva (Bricelj 2003:6). Kapiteljska njiva i Mestne njive nalazile su se na topografski najvišim točkama u Novom Mestu⁷¹ (Knez 1993:10). Sahranjivanje na Kapiteljskoj njivi je trajalo od 9. - 2. st. pr. Kr. (Knez 1993:10) te se kronološki prepoznaje kontinuitet tradicije iz kasnog brončanog doba u starije željezno doba, na što upućuju i primjeri grobnih priloga u najkasnijim paljevinskim i najranijim inhumacijskim grobovima te presječenost inhumacijskog groba paljevinskima (Potrebica 2013:61, 62). Najstariji grobovi kulture polja sa žarama nalazili su se na zapadnom i jugozapadnom dijelu nekropole, a najmlađi latenski grobovi na istočnom dijelu (Knez 1993:10).

Svi kasnobrončanodobni ukopi na Kapiteljskoj njivi bili su paljevinski, u velikoj većini sahranjeni u žarama. Žare su bile velike, položene u uskim grobnim jamama, a u žare su bili nasuti ostaci s lomače, na što je često bila položena jedna ili više posuda ili amfora. Teško je govoriti o konstrukciji grobova, s obzirom na velik broj uništenih dijelova grobova, no na nekoliko se primjera uočilo da su široke plitke posude pokrivala žare (Bricelj 2003:8). Primjer

⁷⁰ Grob ratnika 384b iz Mestnih njiva s brončanom sjekikom s tuljcem za nasad i kopljem datira se malo ranije (Teržan 2014:708).

⁷¹ Kapiteljska njiva nalazi se na 231 m/nv, Mestne njive na 234 m/nv, a naselje Marof na 228 m/nv (Knez 1993:10).

je grob 54 u kojem je posuda bila položena dnom prema gore dok je u drugim slučajevima bilo obratno. Povrh se mogla nalaziti i kamena ploča kao u grobu 31. U grobovima 22, 39, 44 i 45, ploča se nalazila ispod žare, dok je grob 33 imao pod žarom tanku, a na žari debelu kamenu ploču (Bricelj 2003:8). Prema konstrukciji groba, grobovi s Kapiteljske njive u kasnom brončanom dobu mogu se podijeliti na 4 skupine (slika 10.).

Skupina 1 predstavlja jednostavnu grobnu jamu s pepelom, ali bez žare (4 groba)⁷², skupina 2 skromne ukope u žari bez priloga (13 grobova), skupina 3 predstavlja ukope u žari kojima je dodana još jedna keramička posuda i metalni ili stakleni prilozi te se dijeli na pet varijanti: varijanta 3/1 je ukop u žari s brončanim ili staklenim prilozima bez očuvanih kalciniranih kosti i grobne konstrukcije (4 groba). Varijanta 3/2 predstavlja ukop u žari s keramičkom zdjelom te metalnim i staklenim prilozima bez grobne konstrukcije⁷³ (4 groba). Varijanta 3/3 predstavlja ukope u žari s amforom⁷⁴ (9 ukopa) (Bricelj 2003:8, 9), varijanta 3/4 ukop u žari s malim loncem i bez sačuvanih kalciniranih kosti⁷⁵ (4 groba), varijanta 3/5 ukop u žari s posudom koja se ne može tipološki definirati budući da je sačuvano samo dno posude. Skupina 4 predstavlja ukope u žari s više keramičkih posuda, a u nekoliko grobova su pronađeni i mali ostaci metalnih, staklenih i koštanih priloga. Ova skupina se dalje dijeli na 5 varijanti. Varijanta 4/1 odnosi se na samo jedan ukop sa žarom, dvjema zdjelama i staklenim jagodama, varijanta 4/2 imala je žare s amforama i zdjelama i ostalim sitnim prilozima u različitim kombinacijama te je bila najčešća varijanta u ovoj skupini⁷⁶. Varijanta 4/3 osim žare, sadrži zdjelu i jedan ili više lonaca te ostale sitne priloge⁷⁷. Varijanta 4/4 sadrži samo jedan grob, grob 14, u kojem je žari pridodana još jedna posuda, mala keramička čaša i brončani fragment koji može možda biti ostatak brončane naočalaste fibule. Posljednja varijanta 4 skupine (4 groba), varijanta 4/5 sadrži više lonaca uz žaru, bez pronađenih kalciniranih kosti i grobne konstrukcije (Bricelj 2003:9).

⁷² Grob 27 je imao i kamenje koji su možda bili ostaci grobne konstrukcije. Grob 31 bio je prekriven kamenitom pločom (Bricelj 2003:8, 9).

⁷³ U ovoj varijanti grob 23 ima brončani i stakleni prilog, dok grob 54 još i željezni predmet i kalcinirane kosti (Bricelj 2003:8, 9).

⁷⁴ U grobovima 34, 40, 47 su sačuvane kalcinirane kosti, dok su u grobu 6 sačuvana još dva brončana predmeta, a grob 45 ležao je na kamenoj ploči (Bricelj 2003:8, 9).

⁷⁵ U grobu 22 je žara bila postavljena na kamenoj ploči (Bricelj 2003:9).

⁷⁶ U grobu 36 pronađene su kalcinirane kosti i željezan predmet za kojeg se smatra da je moglo biti šilo, dok je grob 43 pored dodanih amfora sadržavao tri zdjele u fragmentima i barem još tri posude (Bricelj 2003:9).

⁷⁷ U grobu 33 je u žari pronađena zdjela, dva mala lonca, tri metalna i jedan koštani prilog. U grobu 16 su uz žaru pronađena dva veća lonca (Bricelj 2003:9).

Skupine		Grobovi												
1	Grobna jama	24	27	31	42									
2	Žara	1	2	3	4	9	21	25	34b	37	38	39	44	46
3/1	Žara + steklo, bron	8	18	48	49									
3/2	Žara + skleda + (steklo, kovina)	20	23	32	50	54								
3/3	Žara + amfora	6	12	34a	40	41	45	47	51	53				
3/4	Žara + mali lonac	11	22	50	52									
3/5	Žara + posoda	7	13	15	26									
4/1	Žara + 2 skledi	10												
4/2	Žara + amfora + skleda	5	28	36	43									
4/3	Žara + skleda + m. lonci	16	33											
4/4	Žara + posoda + čaša	14												
4/5	Žara + već frg. loncev	17	19	29	30									

Prilog 10. Skupine žarnih ukopa na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:10).

Zaključuje se da jednostavni grobovi bez žare iznose 7% od ukupnog broja grobova, grobovi sa žarom bez priloga 24%, grobova sa žarom i različitim priložima 68%⁷⁸ (Bricelj 2003:9). Interpretirajući zajednicu ljudi sahranjenih na Kapiteljskoj njivi, s obzirom na 68% grobova sa žarom i različitim priložima može se zaključiti da je veći dio žitelja bio dovoljno dobro pozicioniran u društvu, odnosno imao osobnog inventara s kojim je bio sahranjen. Naravno, daljnjom analizom pronađenih priloga moglo bi se dublje interpretirati pitanje statusa i položaja u društvu.

Primjeri vjerojatnih dvojnih ukopa su pronađeni na Kapiteljskoj njivi i Mestnim njivama, prema čemu se može povući i paralela s Budinjakom. U grobu 34 na Kapiteljskoj njivi pronađene su dvije žare u istoj grobnoj jami, dok u grobovima 384a i 354b na Mestnim njivama se prema nalazima prepoznaju dvojni ukopi na jednoj žari (Bricelj 2003:11). Postojanje dviju, triju ili više manjih posuda u cjelovitom ili gotovo cjelovitom obliku u

⁷⁸ Grob koji je bio pokriven kamenom pločom ili je žara ležala na kamenoj ploči pojavljuje u svakoj od četiri skupine barem jednom ili dva puta, što po Bricelj iznosi 11% (Bricelj 2003:9).

grobu, također može upućivati na postojanje dvojnih grobova, budući da pokazuju nepravilnost od klasičnog sahranjivanja sa žarom i jednom manjom posudom⁷⁹. Grobovi 29 ili 30 su također možda predstavljali dvojni grob budući da su tri lonca iz groba 29 prilično slična i veličinom i oblikom pa se postavlja pitanje jesu li bili dio inventara istoga groba ili je došlo do miješanja inventara grobova 29 i 30. Teško je sa sigurnošću govoriti o dvojnog grobu budući da su oba groba bila prilično uništena (Bricelj 2003:12).

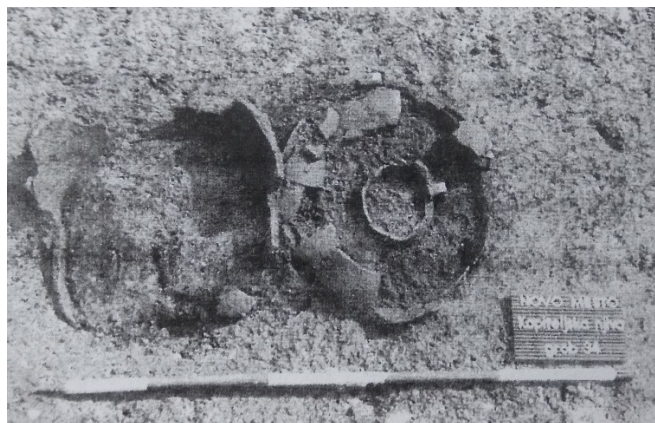
Jedni od najstarijih grobova na Kapiteljskoj njivi su grobovi 6 i 34 A i B (Bricelj 2003:67). Grob 6 se datira u kraj Ha B stupnja prema amfori priloženoj u žarnom grobu. U grobu je pronađena i jednodijelna brončana naočalasta fibula tipa Haslau-Regelsbrunn po Betzleru⁸⁰ te brončana ogrlica rombičnog presjeka s krajevima uvijenim prema natrag, kakve su poznate na ljubljanskom groblju u kasnom brončanom dobu i prijelazu u starije željezno doba (Bricelj 2003:67)⁸¹. Ogrlice s razdvojenim i nazad uvijenim krajevima u Sloveniji označavaju prijelaz u starije željezno doba, s primjerom istih i na ljubljanskoj nekropoli, u Dobovi, Rifniku, itd. (Bricelj 2003:53). U grobu 34 A i B pronađena je okruglo-ovalna žara s raščlanjenim rebrom na donjem dijelu, niska amfora s ravnim vratom i ukrasom vertikalnih plitkih kanelura na trbuhu posude. Analogijom s ljubljanskom nekropolom, ovaj grob se datira u 9. st. pr. Kr. (Bricelj 2003:67, 68). Grobovi s Kapiteljske njive koji pripadaju stupnju Ljubljana IIb prema priložima su jedni od bogatijih na nekropoli te koji su često sadržavali stakleni nakit i/ili metalne priloge, a u dva groba su pronađeni i željezni prilozima (Bricelj 2003:69).

Na Kapiteljskoj njivi i Mestnim njivama za vrijeme kasnog brončanog doba nije bilo mnogo metalnih nalaza, stoga su jedan od važnijih nalaza na Kapiteljskoj njivi naočalasta fibula i dio brončane ogrlice u grobu 6 te brončana ploča, brončani gumbi, brončani masivni prsten, zavijena brončana žica i mala željezna kuka u grobu 54 (slika 11.) (Bricelj 2003:48). Brončana šuplja narukvica s prstenom dio su inventara groba 291 na Mestnim njivama (Bricelj 2003:62).

⁷⁹ Ovi potencijalni dvojni grobovi odnose se na grobove 33, 36, 43 (Bricelj 2003:12).

⁸⁰ Jednodijelna brončana naočalasta fibula tipa Haslau-Regelsbrunn po Betzleru datira se u stupanj Ljubljana I do IIa (Bricelj 2003:67).

⁸¹ Brončane (tordirane) ogrlice pojavljivale su se zajedno s ogrlicama s glatkim i cjevasto uvijenim limom i narukvicama segmentiranog i ponekad trokutastog presjeka te se datiraju u stupanj Ljubljana Ia i Ljubljana Ib (Bricelj 2003:53). Slične ogrlice pronađene su u grobovima 2 i 3 na nalazištu Bršljin te 246 iz Mestnih njiva, (ibid.).

Prilog 11. Grob 54 na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:12).

Grob 14 je uz malu keramičku čašu i dno keramičke posude također sadržavao mali fragment naočalaste fibule⁸² (Bricelj 2003:51, 52). Grobovi 197, 137, 100 i 365 na Mestnim njivama te grobovi 2 i 3 na Bršljinu također su sadržavali priloge naočalastih fibula. Ti grobovi se datiraju ranije od onih na Mestnim njivama i Kapiteljskoj njivi, što ukazuje na dugotrajnu upotrebu te fibule u Novom Mestu (Bricelj 2003:52). U Sloveniji gotovo nema lokaliteta iz mlađe faze kulture polja sa žarama koji nije sadržavao ovaj tip fibule, a pronađene su još i u Hallstattu, zapadnoj Mađarskoj, sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Lici, Gornjoj i Donjoj Austriji, dok u Istri nisu bile česte (Bricelj 2003:52). U Hrvatskoj je par naočalastih fibula s osmicom pronađen u ženskom, bogato opremljenom grobu 3/1916 iz Velike Gorice, koji je još sadržavao i ulomak najvjerojatnije spirale harfaste fibule, četiri brončana tordirana torkvesa, ulomak narukvice od brončanog lima te spiralni ukras za kosu s pseudoosmicama i nož (Ložnjak Dizdar 2009:158).

Dio nakita su bile i staklene perle na Novom Mestu koje se za kasno brončano doba dijele na 8 tipova⁸³ (Bricelj 2003:60). Najčešći tip je bio tip 1 s 249 perli koje su se pojavile u grobu 54 na Kapiteljskoj njivi, od kojih je samo 15 bilo fragmentirano. Moguće je da su činile jednu

⁸² Pripisujući naočalastu fibulu fibuli s osmicom, mogla bi se pripisati tipu Haslau-Regelsbrunn. Narukvice tipa Haslau-Regelsbrunn izrađene su iz žice uvijene u dvije spirale s osmicom na sredini (Bricelj 2003:51).

⁸³ Tip 1 su bile jako sitne staklene perle tamno plave boje, okruglo-ovalnog oblika bez ukrasa, s maksimalnim promjerom od 0,3 cm (Bricelj 2003:60). Tip 2 su bile masivnije i veće verzije jagoda tipa 1, s promjerom između 0,3 i 0,6 cm. Bile su okruglo-ovalnog oblika, tamno plave boje (Bricelj 2003:60). Perle 3. tipa veličinom i bojom su bile jednake tipu 1, s izbočinama. Perle tipa 4 bile su tamno plave i žute boje, s promjerom 0,5 cm (Bricelj 2003:60). Perle tipa 5 su imale ušice (Bricelj 2003:61). Perle tipa 6 predstavljale su tamno plave perle bez ukrasa, promjera 1,1 cm. Perle tipa 7 pak predstavljale su tamno plave jagode s ukrasom bijele valovnice, slične jagodama tipa 6 (Bricelj 2003:61). Perle tipa 8 su bile tamno smeđe boje, promjera 1,2 cm te su predstavljale jedinstven primjer u Novom Mestu, u Dolenjskoj, ali i na širem području (Bricelj 2003:60, 61).

ogrlicu, iako je vjerojatno da su činile bogatu ogrlicu zajedno s perlama tipa 2, 3, 4, i 8 koje su pronađene u istom grobu (Bricelj 2003:60).

Grob	Skup.št. jagod	frg. jagode	Tip 1	Tip 2	Tip 3	Tip 4	Tip 5	Tip 6	Tip 7	Tip 8
										
10	13			13						
23	2							1	1	
48	130	9 (tip 2,5)		98			22	1		
49	1	1 (tip 5)					1/2			
54	274	15 (tip 1)	249	1	12	11				1

Prilog 13. Tipovi jagoda u kasnom brončanom doba na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:60).

Prema spomenutom, na Kapiteljskoj njivi je bilo najviše perli tipa 1 s 249 primjeraka, tipa 2 s ukupno 112 primjeraka i tipa 5 s 22 primjerka⁸⁴ (Bricelj 2003:60). Uočava se kombinacija grobnih priloga staklenih perli s prstenjem i gumbima kao u grobu 54 na Kapiteljskoj njivi te s gumbima, naočalastom fibulom s osmicom i saltaleonima u grobu 197 na Mestnim njivama (Bricelj 2003:53, 54). Staklene perle su još bile dio nakita zajedno sa željeznim obručastim nakitom⁸⁵ te u kombinaciji s dvopetljastom lučnom fibulom⁸⁶.

Na Mestnim njivama, staklene perle su pronađene u barem 23 groba. U grobu 220 su perle tipa 5 i 1 ili 2 pronađene zajedno s dvopetljastom lučnom fibulom, u grobu 132 pronađeno je 280 perli tipa 1, 2 i 5 zajedno sa željeznim obručastim nakitom. Veliki broj perli pronađen je u grobovima 295 i 291. U grobu 295 ogrlica je sadržavala barem 206 jagoda tipa 2 i 5, a u grobu 291 260 plavih jagoda tipa 2, dok među slučajnim nalazima dvije jagode tipa 1, dvije tipa 2 i tri tipa 5 (Bricelj 2003:62).

Iako nema puno podataka o grobovima kulture polja sa žarama u Novom Mestu, sukladno čemu nije moguće pouzdano govoriti o položaju žena u toj zajednici, može se donijeti nekoliko zaključaka. Prisutnost naočalastih fibula i njihova raširenost na drugim područjima upućuju na tzv. regionalni identitet kulture polja sa žarama, a željezni obručasti nakit o ranoj

⁸⁴ Grob 48 (Bricelj 2003:60).

⁸⁵ Grob 132 (Bricelj 2003:62).

⁸⁶ Grob 220 (Bricelj 2003:62).

proizvodnji i uporabi željeza u zajednici te samim time o razvijenosti zajednice i imućnijim i moćnijim pojedincima. O razvijenosti zajednice govori i proizvodnja staklenih perli u vjerojatno lokalnim radionicama. Dakle, neki ženski grobovi sadržavali su više nakita i dijelova nošnje što ukazuje na imućnost tih pokojnica i pripadnost višem društvenom položaju, odnosno statusu.

Kao što je već navedeno, na Kapiteljskoj njivi postoji kontinuitet sahranjivanja iz kasnog brončanog doba u starije željezno doba čime je došlo do prekrivanja paljevinskih grobova stariježeljeznodobnim tumulima. Iako govorimo o prekrivanju kasnobrončanodobnih grobova, teško je govoriti je li tradicija sahranjivanja u kasnom brončanom dobu povezana s tradicijom u starijem željeznom dobu, budući da se žarni grobovi pojavljuju i izvan rubova halštatskih gomila, odnosno na širem dijelu jugozapadnog ruba nekropole (Bricelj 2003:13). Stariježeljeznodobni grobovi na Kapiteljskoj njivi su bili veličine od 100 x 50 cm do 360 x 120 cm, prekriveni zemljanim tumulima. Smatra se da su tumuli predstavljali rodovske grobnice koji su mogli sadržavati središnji grob, koji se smatra grobom osnivača obitelji (Križ, Stipančić 2016:28). Na Kapiteljskoj njivi su poznata 23 središnja groba koja se uglavnom datiraju u Podzemelj ili Stična fazu, odnosno kraj Ha B3 do Ha D1 te se smatraju najstarijim grobovima u tumulu (Križ 2019:13).

Od ukupno 624 stariježeljeznodobnih grobova na Kapiteljskoj njivi, njih 463 bili su ženski grobovi, 158 muški, dok se tri groba smatraju dvojnima (Križ 2019:13). Zbog nemogućnosti antropološkog utvrđivanja spola zbog lošeg očuvanja koštanih ostataka, spol pokojnika određen je prema vrsti priloga u grobovima. Smatra se da su muški grobovi na Kapiteljskoj njivi sadržavali oružje⁸⁷, dok neki i jantarne perle ili čak staklene perle, koje su vjerojatno činile ogrlicu. Bogatijim muškim grobovima, odnosno kneževskim grobovima pripisuju se nalazi defenzivnog oružja⁸⁸, brončane ciste, brončana cjediljka, situle, brončanog poklopca, falera, konjske opreme (Križ 2019:44, 45). Ženske grobove na Kapiteljskoj njivi karakterizirali su nalazi nakita koji su uključivali narukvice, nanogvice, vitice za kosu, keramičke pršljene te fibule različitih tipova⁸⁹ (Križ 2019:43). Prema Knezu, dio inventara činile su i staklene i jantarne ogrlice (Knez 1993:25). U izvanrednim slučajevima ženski

⁸⁷ Ofenzivno oružje obuhvaćalo je željezna koplja, željezne sjekire, a u početku željeznog doba i brončane sjekire (Križ 2019:44).

⁸⁸ Zdjelaste kacige, štitovi (Križ 2019:44).

⁸⁹ Trakasta fibula s mrežastim ukrasom, zmijolika fibula, fibula s dugmetom na luku i certoška fibula (Knez 1993:25). Fibule se krajem ranog željeznog doba pojavljuju i u muškim grobovima (Križ 2019:43).

grobovi su sadržavali brončane skeptre⁹⁰, a obručasti nakit su većinom činile brončane ili željezne ogrlice, nanogvice i rjeđe torkvesi. Generalno, željezni nakit označavao je bogate ženske grobove (Križ, Stipančić 2016:27). Nalazi na Kapiteljskoj njivi su varirali uz trendove s područja Balkana, Apeninskog poluotoka i lokalnih ideja (Križ 2019:43).

Od 1162 istražena groba starijeg željeznog doba na Kapiteljskoj njivi, sudeći prema kvaliteti i kvantiteti grobnog inventara, 98 grobova se smatra bogatim grobovima⁹¹ (Križ 2019:141). Prema Borutu Križu, u stupanj Podzemelj na Kapiteljskoj njivi datira se 12 bogatih grobova, od kojih su 8 bila muška, a četiri ženska. U stupanj Stična se svih 18 bogatih grobova pripisuju ženama, dok je u stupnju zmijolike fibule bilo 10 ženskih i dva muška kneževska groba. U stupanj Certosa se nadalje datiraju 10 ženskih i 6 muških grobova, dok u stupanj negovske kacige 22 muška, 16 ženskih i dva dvostruka groba (Križ 2019:141).

Na Kapiteljskoj njivi bilježi se 11 kneževskih grobova kroz cijelo željezno doba, od kojih su se samo tri nalazila u središtu tumula. Tri su datirana u stupanj Podzemelj, jedan u stupanj Stična, jedan u stupanj zmijolike fibule, dva u stupanj Certosa te tri u stupanj negovske kacige (Križ 2019:139, 140). Najbogatiji grobovi sadržavali su veliki broj fibula, staklenih i jantarnih ogrlica, nakit izrađenog od plemenitih metala, brončane posude i importirane (prestižne) predmete (Križ, Stipančić 2016:29). Ženski bogati grobovi bili su grob XVI/34 s velikim brojem staklenog i brončanog nakita datiranog u stupanj Stična, grob XXXIII/19 s velikim brojem nakita, ukrašenom brončanom kutlačom i velikom falenom, datiran u stupanj Certosa, grob V/35 s velikim brojem staklenog i jantarnog nakita (Križ 2019:56) te zlatnim pločicama datiranim u stupanj negovske kacige (Križ 2019:140).

Tumuli s višestrukim inhumacijskim ukopima u starijem željeznom dobu bili su radijalno raspoređeni oko središta u kojem je mogao, ali i nije morao, biti središnji grob (Potrebica 2013:61)⁹². Budući da time središnji grob predstavlja osnovu, početak tumula, smatraju se najstarijim grobovima u tumulima. Na Kapiteljskoj njivi su središnji grobovi bili prisutni u 20 tumula, od kojih su, izuzev tumula X, XVIII i LXVI, imali samo jedan središnji grob (Križ 2019:113). Dakle, utvrđena su 23 središnja groba od kojih su dva žarna. Svi datiraju u prijelaz

⁹⁰ Nalazi brončanih skeptra pronađeni su u tumulu 1, u grobu XXIX/2. Grobovi XIV/53 i XIV/54 su sadržavali dva dobro očuvane brončane plohe (*drums*) koje su vjerojatno bile dio nakita, ne skeptra (Križ 2019:43).

⁹¹ Muške bogate grobove obilježavali su nalazi poput oružja (koplje i sjekira), dio nošnje (remeni, brus, nož, igla, fibula) te keramičke posude. Ženske bogate grobove obilježavale su narukvice, nanogvice, vitice za kosu, fibule, staklene ili jantarne ogrlice (Križ 2019:141).

⁹² Na Kapiteljskoj njivi je barem 20 obiteljsko-rodovskih tumula s bogatim inventarom datiranim od sredine 8. do 4. st. pr. Kr., odnosno u razdoblju starijeg željeznog (Bricelj 2003:4).

iz kasnog brončanog doba u željezno doba (Križ 2019:113). Od toga se 6 grobova pripisuje muškarcima, 4 groba su spolom nedefinirana, a 13 se smatraju ženskim (Križ 2019:114, 136).

Ženski središnji grob tradicije kulture polja sa žarama, grob 343, datiran je u stupanj Podzemelj 1, a sadržavao je žaru, plitku zdjelu, keramički pršljen i fragment željeznog predmeta (Križ 2019:120). Inhumacijski grob LXVI/1, također datiran u stupanj Podzemelj 1, sadržavao je brončanu fibulu s dugmetom na luku, fibulu sa željeznom jezgrom, iglu sa zavojitom oprugom, dvije brončane vitice za kosu s preklapajućim krajevima, keramički pršljen, malu plavu staklenu perlu, keramičku posudu s cilindričnim vratom i izvijenim obodom (Križ 2019:135). Ženski žarni središnji grob 284 s datacijom u stupanj Podzemelj 2 sadržavao je žaru, dva ukrašena lonca s koničnim vratom i izvijenim obodom, plitku zdjelu s turbanastim obodom, malu keramičku posudu s poklopcem, zatim dvije željezne narukvice, tanke, okrugle i ukrašene brončane pločice, brončanu narebrenu čvorastu fibulu, brončani čvorasti torkves, brončano prstenje, navoje brončane žice, dva keramička pršljena i jedan stakleni pršljen (Križ 2019:134). Prema kvaliteti i kvantiteti nalaza, pokojnica povezana s tradicijom sahranjivanja kulture polja sa žarama je bila imućnijeg statusa. Vrlo zanimljiv nalaz je i konični stakleni pršljen koji je bio čest nalaz na italskom području (Križ 2019:54).

U ženskom središnjem grobu V/2 nalazili su se ulomci četiri keramičke posude, keramički pršljen, staklena perla, brončani ostaci navoja žice fibule i dio igle fibule, zakovice i ulomci brončane žice (Križ 2019:115). Grob X/16 sadržavao je brončanu posudu, s okomitim narebrenjima, keramički pršljen, mali željezni nožić, brončanu dvopetljastu lučnu fibulu, željezni torkves i brončanu viticu za kosu s datacijom u stupanj Podzemelj 2 (Križ 2019:116). Grob X/20 sadržavao je keramičku posudu, brončanu čvorastu fibulu, četiri jantarne perle, brončane perle i staklenu perlu, s datacijom u stupanj Podzemelj 2 (Križ 2019:116). Grob XXXI/28 sadržavao je posudu ukrašenu grafitom, plitku keramičku zdjelu s turbanastim obodom, keramički pršljen, fibulu tipa Vače s malenim prstenom, jantarnu perlu oblika diska, dvije plave staklene perle, brončani trakasti prsten. Grob se datira u stupanj Podzemelj 2 (Križ 2019:124). Fibula tipa Vače, kao i jantarne i staklene perle upućuju na viši društveni položaj pokojnice. Grob XXXVIII/13, datiran u Podzemelj 2, sadržavao je željeni torkves, brončanu čvorastu fibulu i dvije male keramičke posude (Križ 2019:126). Grob XLIII/1 sadržavao je dvije keramičke posude, četiri keramička pršljena, dvije željezne narukvice, željezni prsten, ogrlicu od plavih i tirkiznih perli, ulomak brončane fibule te je također datiran u stupanj Podzemelj 2 (Križ 2019:127). U Podzemelj 2 datiran je i središnji grob XLIX/3 koji je

sadržavao malu keramičku posudu s ručkom koja nadvisuje obod, dva keramička pršljena, željezni predmet, zakrivljen željezni nož i dvije željezne narukvice (Križ 2019:131). Grob LII/10 iz Podzemelj 2 stupnja također je sadržavao malu keramičku posudu s ručkom koja nadvisuje obod, željezni torkves, oštećenu željeznu fibulu i željezna oštrica (Križ 2019:132). Grob LXVI/2 sadržavao je dvije keramičke posude, brončanu čvorastu fibulu tipa Vače, dvije brončane narukvice, ogrlicu od staklenih perli, te se datira u stupanj Podzemelj 2 (Križ 2019:136).

Središnji ženski Grob XVI/34 datira se na početak stupnja Stična, a osim bogatih dijelova nošnje s 5 fibula, setom željeznih narukvica, dvjema šupljim brončanim narukvicama, brončanim prstenom, željeznim nožem, duguljastim željeznim predmetom (iglom) i viticama za kosu, ogrlicom od jantarnih perli, ogrlicom od staklenih perli, jantarnom ogrlicom s brončanim cjevčicama između perli, sadržavao je i dva keramička pršljena te koštane ostatke konja (Križ 2019:119).

Iako nije pravilo da središnji grobovi koji se smatraju najstarijima u tumulu ujedno budu i najbogatiji, ženski grobovi 284, XXXI/28, XLIII/1 i XVI/34 kvantitetom nakita, staklenim (i jantarnim) perlama i pršljenima prikazuju svoje bogatstvo te time vjerojatno i viši društveni položaj u zajednici i obitelji. Ostali ženski središnji grobovi su također imali nalaze koji se ne mogu smatrati nalazima siromašnih pripadnika zajednice. Pri tome se misli na nalaze pršljena, fibula, željeznih narukvica, torkvesa, staklenih i jantarnih perli. Dakle, može se zaključiti da su potencijalne osnivačice obitelji, starješine, neovisno o kronološkom horizontu razvoja zajednice, vjerojatno bile pripadnice višeg, odnosno višeg - srednjeg društvenog statusa.

S druge strane, središnji grob u tumulu II⁹³, iako nije ženski grob, primjer je središnjeg groba koji svojim nalazima nije pokazivao bogati status pokojnika (Križ 1997:16). Skromnost i rijetkost priloga upućuje da pokojnici nisu bili pripadnici višeg društvenog sloja (Križ 1997:16). Iznimku predstavlja ženski grob II/17 s velikim brojem priloga, koji se datira u stupanj Stična I. Grob je sadržavao dvopetljastu lučnu fibulu s nogom u obliku beotskog štita, čunastu fibulu i fibulu s tri dugmeta na luku (Križ 1997:16). Keramički pršljenovi su u ovom tumulu pronađeni u 8 grobova, stakleni nakit u 6 grobova, a male koštane perle u četiri groba

⁹³ Tumul II bio je promjera 20 m, dok se originalna visina nije mogla definirati zbog devastacije terena. Svi grobovi u tumulu imali su pravokutan plan s gustim razmještajem bez određenog reda, dok su neki od vanjskih grobova pak činili zatvoreni krug (Križ 1997:16). Prvi grobovi u tumulu II pripadaju Stična stupnju I, dok posljednji stupnju negovske kacige (Križ 1997:17). Najstarijim grobom u tumulu II smatra se grob II/19, u kojem nije pronađen niti jedan prilog i bio je djelomično presječen grobom II/18. U grobu II/18 je pronađeno 7 keramičkih vretena, zdjela na niskoj prstenastoj nozi i zdjela s turbanastim obodom (Bricelj 2003:14).

(Križ 1997:16). Kod ovog tumula zanimljivo je što je jedan od bogatijih, ako ne i najbogatijih grobova upravo ženski grob, što bi upućivalo da je najistaknutija osoba u obitelji bila žena. U prilog tome ide porijeklo fibule s nogom u obliku beotskog štita s područja Balkana.

Primjer tumula sa središnjim i kneževskim grobom je tumul I⁹⁴ na Kapiteljskoj njivi. U tumulu I pronađeno je 45 grobova od kojih je jedan središnji grob (Knez 1993:18). Strelice, sjekire s tuljcem za nasad i noževi predstavljali su željezni muški inventar, dok jantarne ogrlice, višebojne ogrlice sa staklenim perlama i brončane fibule⁹⁵ ženski inventar (Knez 1993:15). Središnji grob je bio opljačkan, a sadržavao je konjsku lubanju, žvale i dvije situle ukrašene otiskom kositra (Teržan 2014:715). Na jugozapadnom dijelu nekropole pronađen je kneževski grob 16, datiran u Ha C1 razdoblje (Knez 1993:23, 24). Grob je od metalnih nalaza sadržavao mahajru, metalno oružje⁹⁶ željeznu narukvicu, konjske žvale, dvije višeglave brončane igle (Knez 1993:23), zdjelastu kacigu, dva koplja i dva kelta (Teržan 2014:715). Osim bogatih nalaza, sam nalaz mahajre simbolički predstavlja visoki status pojedinca, odnosno insigniju moći (Knez 1993:24). Mahajra je imala ukras tangencionalno povezanih krugova s točkom na sredini na ručke i kraju nožice (Knez 1993:24). Važnost mahajre je u njoj simboličkoj važnosti određivanja statusa nosioca (Knez 1993:24). Prema dijelom sačuvane lubanje pokojnika određeno je da je pokojnik imao između 20 i 40 godina starosti (Knez 1993:24). U tumulu je pronađen i bogati ženski grob s nalazom brončanog skepra, koji se pripisuje gotovo najbogatijem grobu u tumulu I. Prema tome se pokojnica smatra dijelom halštatske aristokracije (Knez 1993:25).

Sudeći prema bogatom kneževskom grobu, ali i bogatom ženskom grobu s brončanim skeptom koji je predstavljao insigniju moći, može se zaključiti da je ovaj tumul bio mjesto sahrane pripadnika višeg društvenog staleža.

Od 45 grobova istraženih do 1993. godine, u tumulu I na Kapiteljskoj njivi, 18 ih je pripisano pokojnicama, 8 pokojnicima, a 19 je spolno nedefiniranih grobova. Nemogućnost definiranja spola uzrokovana je nedostatkom priloga i/ili njihovom neočuvanošću te uništenjem grobova oranjem i iskopom rovova (Knez 1993:25). Prema tome, zaključuje se da većina definiranih grobova pripada ženama.

⁹⁴ Prvobitni izgled tumula I i visina nisu poznati zbog djelovanja erozije i obrade zemljišta (Knez 1993:21). Istraživanje je počelo 1987. godine podjelom gomile na četiri dijela i istraživanjem sektora po slojevima (Knez 1993:14). Tumul I datira se od Podzemelj 1 stupnja do stupnja Certosa (Knez 1993:30).

⁹⁵ Certoške fibule i trakaste s mrežastim ukrasom (Knez 1993:15).

⁹⁶ Nož, brončana sjekira sa zaliscima, željezna sjekira s krilcima, dvije željezne strelice (Knez 1993:23).

Prevladavajući broj ženskih grobova bio je i u tumulu III⁹⁷ na Kapiteljskoj njivi, s ukupno 10 kasnobrončanodobnih grobova i 56 stariježeljeznodobnih grobova (Križ 1997:19). Prema nalazima oružja, odnosno željeznih kopalja, sjekira i oklopa, 7 grobova se definira muškima (ibid.), dok 46 ženskima. Među ženskim grobovima, njih 30 je sadržavalo staklene, jantarne i koštane perle (Križ 1997:20) koje prikazuju bogatstvo ženske nošnje⁹⁸. Tri groba⁹⁹ su definirani kao dječji grobovi na temelju priloga u grobu te veličine samih grobova (Križ 1997:19).

Iz navedenog se zaključuje da je broj ženskih grobova na Kapiteljskoj njivi brojčano dominirao u usporedbi s muškim grobovima te za razdoblje starijeg željeznog doba iznosio čak 75% ukupno istraženih grobova.

Na temelju tumula I, II i III te središnjih ženskih grobova, zaključuje se da su žene imale relativno bogatu nošnju s fibulama te nakit koji je nerijetko uključivao staklene ili jantarne perle, torkvese, brončane i željezne narukvice, itd. Također su česti prilozili bili keramički pršljeni.

Jedan od svakako bogatijih grobova na Kapiteljskoj njivi je ženski grob (kneginje) u tumulu I koji je sadržavao nalaz brončanog skepra što upućuje da su žene mogle imati važnu, elitnu i odlučujuću ulogu u zajednici, budući da se brončani skepar smatra insignijom moći. Prema tome, pokojnica je bila pripadnica višeg društvenog statusa. No, tumul I poznatiji je po bogatom kneževskom grobu I/16 u kojem je bila sahranjena muška osoba višeg društvenog položaja, stoga se ovdje postavlja i pitanje problematike oko stigmatiziranja kneževskih grobova u literaturi kao muških, unatoč tome da nema potvrda da žene nisu mogle imati vrhovne odgovornosti u halštatskoj kulturi starijeg željeznog doba.

Nadalje, nešto više podataka o ulozi i položaju žena u Novom Mestu govori i nalaz kutlače u grobu XXXIII/19 koji upućuje na sudjelovanje žena u ritualnim obredima koji su, kako je navedeno u uvodnom dijelu, vrlo važni za očuvanje društvene strukture zajednice. Iako prikazi žena na situlama, koji bi nam više mogli reći o društvenom položaju žena, nisu česti,

⁹⁷ Gotovo svi grobovi tumula III bili su ukopani u sterilni sloj zemlje. Tumul je u promjeru bio dug 22-24 m. Na izgled tumula je također utjecala obrada poljoprivrednih površina rovovsko iskopavanje u Drugom svjetskom ratu (Križ 1997:19). Većina kasnobrončanodobnih žarnih grobova datira se u stupanj Ljubljana IIa, dok se neki nalazi mogu pripisati i kasnijem Ljubljana IIb stupnju (Križ 1997:23). Inhumacijski grobovi su ukopani na kasnobrončanodobne grobove, no ne može se sa sigurnošću reći jesu li povezani. Najraniji inhumacijski grobovi u tumulu III datiraju se u stupanj Podzemelj II (Križ 1997:23).

⁹⁸ Grobovi III/12 i III/22 ističu se prema bogatstvu metalnih priloga u grobu (Križ 1997:24).

⁹⁹ Grobovi III/11, III/32, III/37 (Križ 1997:19).

ženski grobovi sadržavali su situle, kako keramičke tako i brončane. Na Kapiteljskoj njivi keramičke situle nisu toliko česte, a prva se datira u stupanj Podzemelj. Keramičke situle do stupnja negovske kacige se pripisuju ženskim grobovima, dok se brončane situle do tog stupnja pripisuju isključivo muškim grobovima (Križ 2019:101). Brončane situle se na Kapiteljskoj njivi pojavljuju gotovo isključivo u kasnoj fazi starijeg željeznog doba (Križ 2019:101). Četiri brončane situle pronađene su u grobovima muškaraca, dok dvije u ženskim grobovima (Križ 2019:75, 77). U ženskom grobu VI/16, uz neukrašenu brončanu situlu, nalazile su se dvije keramičke posude s ručkama, nakit od stakla i jantara te brončane narukvice (Križ 2019:77).

Bogati nalazi pronađeni su i na nekropoli Kandija¹⁰⁰. Grob 3 iz tumula IV sadržavao je ukop muškarca, žene i konjsku lubanju te se datira u stupanj negovske kacige (Teržan 2014:486), a u građevinskim radovima oštećenom tumulu otkriven je brončani dvodijelni prsni oklop i etruščanski brončani tronožac (Potrebica 2013:62). Zbog loše očuvanosti grobnih priloga, u mnogim grobovima se nije mogao ni definirati položaj pokojnika, no zaključeno je da su svi stariježeljeznodobni grobovi bili kružno ukopani skeletni grobovi na rubu tumula, bez središnjeg groba¹⁰¹ (Knez 1986:26).

10. Nošnja i nakit u ženskim grobovima na Kapiteljskoj njivi

Prema Križu i Stipančić, najbogatiji ženski grobovi su sadržavali veliki broj fibula, staklenih i jantarnih ogrlica, nakit izrađenog od plemenitih metala, brončane posude i importirane predmete (Križ, Stipančić 2016:29). No, kao što se može vidjeti iz ženskih središnjih grobova na Kapiteljskoj njivi, mnogo grobova je sadržavalo takve nalaze te je teško odrediti kvalitativnu i kvantitativnu granicu koja bi dijelila grobove na različite statusne skupine, čime bi se detaljnije odredio položaj žena u Novom Mestu.

Križ je istaknuo grob XVI/34 s velikim brojem staklenog i brončanog nakita datiranog u stupanj Stična, grob XXXIII/19 s velikim brojem nakita, ukrašenom brončanom kutlačom i

¹⁰⁰ U istraživanju u razdoblju od 1968.-1970. godine istražena su četiri tumula s 118 grobova (Potrebica 2013:62) i 63 srednjelatenskih paljevinskih grobova na sjeverozapadnom dijelu (Knez 1986:25), (Križ 1997:23). Gotovo 100 nalaza iz Kandije je 1975. godine ukradeno iz Dolenjskog muzeja u Novom Mestu. Iako je u siječnju 1976. godine većina nalaza vraćena, nažalost gotovo 20 predmeta, odnosno isključivo nakita još uvijek nije pronađeno (Knez 1986:28).

¹⁰¹ Izuzev groba 3 u gomili II, koji je kasniji ukop latenskog žarnog groba u halštatskoj gomili (Knez 1986:26).

velikom falerom, grob V/35 s velikim brojem staklenog i jantarnog nakita te zlatnim listićima koje su možda bili dio dijademe (Križ 2019:140). Zlatni predmeti su na Kapiteljskoj njivi pronađeni u ukupno 6 grobova¹⁰². U grobu VI/22 pronađena je zlatna žica koja je bila dio bogate ogrlice sa staklenim i jantarnim perlama, a u grobovima III/2, VII/23, XXXIII/19, III/4 pronađeni su ulomci zlatnih pločica (Križ 2019:57).

Staklene perle, odnosno ogrlice od staklenih perli predstavljale su najčešće grobne nalaze u ženskim grobovima u Novom Mestu. Počele su se pojavljivati u Ha B3 stupnju, kulminirajući u 5. st. pr. Kr. Na Kapiteljskoj njivi u stupnju Podzemelj, staklene perle su pronađene u 8 grobova, u stupnju Stična u 50 grobova, u stupnju zmijolike fibule 35 grobova, stupnju Certosa 70 grobova i stupnju negovske kacige 87 grobova. Osim velikog broja staklenih perli, dvije lučne fibule su imale stakleni premaz, a pronađen je i fragment staklene narukvice (Križ 2019:52). Stakleni nalazi su pronađeni u 249 ženskih grobova, 28 muških grobova, u jednom dvostrukom grobu te u 9 grobova kojima se ne može odrediti spol pokojnika, i to ukupno u 49 tumula¹⁰³ (Križ 2019:52). U muškim grobovima¹⁰⁴ staklene perle su se počele pojavljivati krajem stupnja Certosa (6 grobova) i u stupnju negovske kacige (19 grobova) (Križ 2019:54).

Staklene perle su bile ukrašene valovitim linijama i očima različitih boja i nijansi. Prevladavajuće boje bile su nijanse plave, mliječno bijele, žute, tirkizno zelene, crne te vrlo rijetko smeđe¹⁰⁵ (Križ 2019:53). Posebnošću se ističu perle oblika ovnove glave¹⁰⁶ (ibid.). Staklene perle oblika ovnove glave uočene su u 13 stariježeljeznodobnih grobova, a dvije perle su bile od jantara (Križ 2019:54). Pojavljuju se i u stupnju Certosa, no najviše ih je bilo u stupnju negovske kacige. U tom razdoblju u Europi je poznato 26 staklenih perli oblika ovnove glave, od kojih je 11 iz Slovenije, s Dolenjskom kao područjem koje je prednjačilo u broju i kvaliteti. (Križ 2019:54). Smatra se da su staklene perle u Dolenjskoj proizvod lokalnih radionica s obzirom na broj perli, ukrase, oblike i kombinaciju boja te postojanje potrebnih sirovina na prostoru Slovenije (Križ 2019:54-55).

¹⁰² Zlatni nalazi u Novom Mestu datiraju se u kraj stupnja zmijolike fibule do kraja stupnja negovskih kaciga (Križ 2019:57).

¹⁰³ Iz 20 tumula bez staklenih nalaza (Križ 2019:52).

¹⁰⁴ Perle su bile tamnoplave, gotovo sive boje (Križ 2019:54).

¹⁰⁵ Perle s valovitim linijama su često bile plave s bijelim, žutim i zelenim ili svijetloplavim linijama. Bijele perle su imale plave, zelene, tirkizne ili žute valovite linije, dok svijetlo zelene translucent perle s žutim i bijelim valovitim linijama (Križ 2019:53).

¹⁰⁶ Perle dolaze u četiri oblika (Križ 2019:53).

Osim ogrlica od staklenih perli, bogate nalaze predstavljale su i ogrlice od jantarnih perli. Jantarne perle su se u Dolenjskoj prvi put počele pojavljivati početkom ranog željeznog doba i to uglavnom u ženskim grobovima, iako ima nalaza i u muškim grobovima¹⁰⁷ (Križ 2019:55). Jantar je na Kapiteljskoj njivi pronađen u 148 grobova, od kojih se 5 datira u stupanj Podzemelj. Broj jantarnih nalaza povećavao se od Stična stupnja do kraja ranog željeznog doba. Većinom su jantarni nalazi bili dio ogrlica s perlama često ukrašenih urezima, šupljinama, koncentričnim krugovima i drugim različitim oblicima. Na Kapiteljskoj njivi su pronađene i tri jantarne perle oblika ptičjih glava okrenutih u četiri smjera u grobu V/35, dvije stilizirane životinjske glave u grobu VI/44, i dvije ovnove glavice u grobu VI/4 (Križ 2019:56). Jantarom se kao sirovinom trgovalo jantarnim putem s baltičke obale. Jantarne radionice su bile smještene duž sjeverozapadne obale sjevernog Jadrana, s centrima u Akvileji i ušću rijeke Po, no moguće je da su jantarni proizvodi u Novom Mestu rezultat i lokalnih radionica. U prilog tomu idu perle oblika ovnove glavice koje su već poznate kao staklene perle te nedovršena jantarna perla s četiri ptičje glavice zajedno s dovršenim perlama u grobu V/35 na Kapiteljskoj njivi (Križ 2019:57). Posvećenost motivu ovna Potrebica vidi u simbolici ovna vezanoj za plodnost i vatru (Potrebica 2013:158), ali i moći¹⁰⁸. Simbol ovna nije pronašao mjesto u situlskoj umjetnosti, no to ne znači da nije sadržavao važno značenje za zajednicu. Štoviše, čini se da ja sadržavao dublje značenje s nadilaženjem svakodnevne gospodarske dimenzije (Potrebica 2013:159). Rijedak nalaz ptičjih glavica na perlama, posebice jantarnim perlama, svakako ističe elitnost groba V/35.

Fibule su služile za kopčanje nošnje. Brončane fibule bile su dio nošnje još u brončanom dobu. Na Kapiteljskoj njivi je pronađeno 304 fibula, od kojih su 34 bile željezne, 230 brončanih, 38 željeznih i brončanih, a dvije su imale stakleni premaz (Križ 2019:66, 88). Željezne fibule uključuju dvopetljaste lučne fibule koje su se pojavile u 15 grobova¹⁰⁹ Podzemelj stupnja te u 7 grobova¹¹⁰ Stična stupnja. U stupnju zmijolikih fibula ih nije bilo, a počele su se ponovo pojavljivati na kraju Certosa stupnja. U stupnju negovske kacige, broj fibula u grobovima je ponovno porastao (Križ 2019:67).

¹⁰⁷ 7 grobova iz Kapiteljske njive (Križ 2019:55).

¹⁰⁸ <https://www.auntyflo.com/magic/ram> (pristup 10. 4. 2020.)

¹⁰⁹ Grobovi X/1, XII/6, XIV/39, XX/3, XL/1, XL/3, XLI/1, XLIII/2, XLVIII/1, XLIX/7, LII/7, LII/10, LIII/1, LIII/2, XLV/7 (Križ 2019:67).

¹¹⁰ Grobovi V/51 XIV/42, XVIII(16, XVII/21, LIX/7 (Križ 2019:67).

U stupanj Podzemelj datirane su brončane fibule iz 7 grobova, a to su šuplja dvopetljasta lučna fibula, čvoraste fibule i jedna narebrena fibula¹¹¹. U stupnju Stična 85 brončanih fibula je pronađeno u 50 grobova, a 31 fibula od bronce i željeza u 29 grobova¹¹² (Križ 2019:88). Pojavljuju se dvopetljaste lučne fibule, različite čunaste fibule i fibule s dvije ili tri dugmeta na luku, zmijolika fibula s antenom, mala lučna čvorasta fibula (Križ 2019:89).

U stupnju zmijolikih fibula pronađeno je 35 brončanih fibula u 23 groba¹¹³. U ovom stupnju ističe se grob XXIX/2 koji je sadržavao brončani skeptar, 6 fibula, četiri male čvoraste fibule, jednu fibulu s dva dugmeta na luku i jednu zmijoliku fibulu. Novi oblici fibula koji su se pojavili u ovom stupnju su proto-certosa fibula, trakasta fibula i fibula s narebrenim lukom, a svoju pojavu su nastavile male čvoraste fibule, fibule s dva dugmeta na luku, čunaste fibule (Križ 2019:89).

U stupanj Certosa datira se 49 fibula iz 41 groba, od kojih su dvije bile željezne¹¹⁴. Novi tip fibula u ovoj fazi bile su certosa fibule, samostrelne fibule s konjskom glavicom, fibule sa životinjskom glavicom i samostrelne fibule s narebrenim lukom, dok su se nastavile koristiti fibule s dva ili tri dugmeta na luku i trakaste fibule (Križ 2019:89).

Na kraj starijeg željeznog doba datira se 70 fibula iz 47 grobova. U muškim grobovima su pronađene 23 fibule, četiri fibule se pronađene u dvostrukom ukopu muškarca i žene, a jedna fibula u grobu pokojnika čiji spol se nije mogao odrediti. Ostale fibule pronađene su u ženskim grobovima (Križ 2019:89). Od Certosa stupnja i stupnja negovske kacige, fibule su se počele pojavljivati i u muškim grobovima (Križ 2019:88).

Prema Križu i Stipančić, željezni nakit označavao je bogate ženske grobove (Križ, Stipančić 2016:27). Narukvice su predstavljale jedne od najčešćih nalaza u grobovima žena na Kapiteljskoj njivi (Križ 2019:83). Do 2019. godine, na Kapiteljskoj njivi je pronađeno 216 narukvica, od kojih je 37 bilo željeznih i 179 brončanih (Križ 2019:83). U svim kronološkim fazama, narukvice su pronađene u ženskim grobovima, i iznimno u muškima (Križ 2019:83). U najranijem stupnju Podzemelj prevladavale su željezne narukvice s 18 primjeraka te 3

¹¹¹ Dvopetljasta lučna fibula jedina je izrađena samo od bronce, dok su ostale imale dijelove od željeza (Križ 2019:88).

¹¹² 7 grobova je sadržavalo po par fibula, dva groba četiri fibule, grob I/77 imao je 6 fibula, grob XXXI/30 7 fibula, dok grob XXXI/23 10 fibula (Križ 2019:89).

¹¹³ Četiri groba sadržavala su po dvije fibule, grob XXIX/12 tri fibule, grob XXIX/2 6 fibula (Križ 2019:89)

¹¹⁴ Tri groba su sadržavala po dvije fibule, grob XXXIII/19 po 6 fibula, dok ostali grobovi po jednu fibulu (Križ 2019:89).

brončane narukvice. U stupnju Stična dominirale su brončane narukvice s 27 primjeraka te dvije željezne, a do stupnja negovske kacige nije više bilo željeznih narukvica (Križ 2019:83).

Željezne narukvice u stupnju Podzemelj na Kapiteljskoj njivi su bile okrugle s kružnim presjekom s preklapajućim krajevima. Ukupno je pronađena 21 narukvica u 11 grobova, od kojih su tri bile brončane. Pojavljivale si se čvoraste narukvice tipa Vače, dvije masivne brončane narukvice kružnog presjeka, ukrašene urezima, kao u slučaju groba LXVI/2 (Križ 2019:83). Grob XL/3 sadržavao je tri narukvice, grob XLIV/1 je sadržavao jednu željeznu i jednu brončanu narukvicu trokutastog presjeka s preklapajućim krajevima (Križ 2019:66, 83).

U stupnju Stična narukvice su bile masivne sa spojenim ili preklapajućim krajevima, često ukrašene urezima, zatim šuplje narukvice kružnog presjeka i ukrašene s nizom iskucanih bradavica, masivne narebrene narukvice s trokutastim presjekom (Križ 2019:83). U stupnju Stična željezne narukvice su pronađene u dva groba. Grob XVIII/16 je osim dvije narukvice sadržavao i keramički inventar, željeznu dvopetljestu lučnu fibulu s trokutastom nožicom, dok je bogati grob XVI/34 sadržavao veliki broj brončanog nakita, dvije velike šuplje brončane narukvice te 6 željeznih narukvica na svakoj ruci (Križ 2019:66).

U stupanj zmijolikih fibula datirane su 32 brončane narukvice iz 18 grobova koje su uglavnom dolazile u parovima (Križ 2019:83) te su to najčešće bile narebrene narukvice sa spojenim ili prebačenim krajevima, masivne narukvice bez ukrasa, šuplje narukvice s ukrasima ureza (Križ 2019:84).

U stupanj Certosa datirano je 38 brončanih narukvica iz 22 groba, od kojih je 11 grobova sadržavalo parove narukvica. Najčešće su se pojavljivale narebrene narukvice s prebačenim krajevima i šuplje narukvice s uskim narebrenjima, dok se masivna narukvica s narebrenjima i spojenim krajevima bilježi samo jednom, a masivne narukvice bez ukrasa u pet primjeraka (Križ 2019:84).

U stupnju negovske kacige tri su groba sadržavala po jednu željeznu narukvicu, a 30 grobova ukupno 60 brončanih narukvica (Križ 2019:84). Grob II/32 je imao željeznu narukvicu s kružnim presjekom s debelim krajevima, grob VII/20 željeznu šuplju narukvicu s kružnim presjekom, dok je u grobu VII/144 djelomično sačuvana (Križ 2019:66). Najčešći tip narukvica u toj fazi bile su šuplje narukvice s gustim križnim narebrenjima, zatim masivne narukvice s preklapajućim krajevima i narebrene narukvice sa spojenim krajevima. Novi tip narukvica bile su narebrene narukvice sa šarnirom (Križ 2019:84).

Na Kapiteljskoj njivi je pronađeno 57 brončanih nanogvica od kojih su 52 bile u ženskim grobovima, tri u dvostrukim i dvije u grobovima u kojima se nije mogao odrediti spol pokojnika (Križ 2019:84). Uglavnom su se nalazile u parovima. Nema primjeraka datiranih u stupanj Podzemelj, dok ih se 6 datira u stupanj Stična, 16 u stupanj zmijolikih fibula i stupanj Certosa. Svi primjerci su masivni, narebreni sa spojenim ili preklapajućim krajevima, a u stupnju Certosa se pojavio novi tip: šuplje nanogvice s uskim narebrenjima. U stupanj negovske kacige datira se 14 primjeraka, a bile su karakteristične šuplje nanogvice s urezima križića, šuplje nanogvice, nanogvice ukrašene bradavicama i urezima, masivne narebrene nanogvice s jednim ili dvama šarnira te masivne nanogvice sa spojenim krajevima, ukrašene mrežastim ukrasom (Križ 2019:85).

Na Kapiteljskoj njivi je pronađeno 11 primjeraka torkvesa u ženskim grobovima. Najčešći tip su bili željezni torkvesi od kojih je 6 datirano u stupanj Podzemelj, kao i jedan brončani torkves (grob 284). U stupanj Stična datiran je jedan željezni torkves, a u stupanj Certosa dva brončana (Križ 2019:85). Svi grobovi s torkvesima su sadržavali fibule (Križ 2019:66).

Vitice za kosu su na Kapiteljskoj njivi uočene u svim kronološkim stupnjevima izuzev stupnja negovske kacige. Vrhunac popularnosti imale su u stupnju Stična i stupnju zmijolikih fibula. Uglavnom su dolazile u paru ili u tri ili četiri primjeraka, a u stupanj Podzemelj datirano je 7 primjeraka, dok u stupanj Stična 64 (Križ 2019:86). Bile su od namotane brončane žice kružnog ili rombičnog presjeka ili od tankog brončanog lima ukrašenog narebrenjima ili urezima (Križ 2019:86, 87). U stupnju zmijolike fibule pronađene su 32 vitice za kosu, izrađene od brončanih trakastih ploča ušiljenih na krajevima s uglavnom ukrasom narebrenja, ili od namotane tanke brončane žice. U stupnju Certosa pronađeno je 9 vitica za kosu, izrađenih od brončanih trakastih ploča ukrašenim snopovima ureza. Pet vitica za kosu nije moglo biti datirano (Križ 2019:87).

Na Kapiteljskoj njivi su samo u jednom grobu pronađene tri cilindrične naušnice izrađene od tankih brončanih ploča ukrašenih bradavicama i točkama te se pripisuju tipu 7a prema Sneži Tecco Hvali (Križ 2019:87). Navedeni grob VII/26 još je sadržavao dvije narukvice s preklapajućim krajevima, brončani poklopac, keramičke posude i keramički pršljen, staklene perle te je datiran u stupanj Certosa (Križ 2019:88).

Keramički pršljenovi su vrlo čest nalaz u ženskim grobovima. Na Kapiteljskoj njivi ih je ukupno pronađeno 402 primjeraka, iz svih stupnjeva ranog željeznog doba. Bili su koničnog

ili bikoničnog oblika. U stupnju Podzemelj je pronađeno 37 pršljenova u 20 grobova¹¹⁵, u stupnju Stična pronađeno je 94 pršljena u 64 grobova, u stupnju zmijolike fibule 40 pršljena u 29 grobova, s jednim muškim grobom kao iznimkom, te 83 pršljena u 49 grobova u stupnju Certosa, dok je najveći broj pršljenova zabilježen u stupnju negovske kacige, i to 110 pršljena u 58 grobova (Križ 2019:108-109). U četiri primjera pršljenovi su bili u muškim grobovima¹¹⁶ (Križ 2019:109).

Na Kapiteljskoj njivi su pronađena 23 keramička piramidalna utega, karakteristična za ženske grobove. U svim grobovima su pronađeni u više od jednog primjerka te su nepoznati u stupnju Podzemelj, stupnju zmijolikih fibula i stupnju Certosa. Čak 16 ih se datira u stupanj negovske kacige, 5 ih se ne može datirati, a dva se datiraju u stupanj Stična (Križ 2019:110).

Keramičke posude klasičan su inventar u grobovima. Na Kapiteljskoj njivi, i drugim lokalitetima u Novom Mestu velik broj posuda je loše očuvan. Posude su uglavnom bile postavljene kraj nogu pokojnika, no mogle su biti pozicionirane i kraj glave ili struka (Križ 2019:93). Iako se spol pokojnika teško određuje na temelju keramičkih posuda u grobu, u 6 grobova na Kapiteljskoj njivi sadržavalo je samo keramičke posude, od kojih se 5 pripisuje ženama, dok jedna posuda muškom pokojniku (Križ 2019:94)¹¹⁷. Broj grobova koji je sadržavao samo keramičke posude je varirao, a najmanji broj takvih grobova je bio u stupnju Podzemelj (Križ 2019:94).

Najčešći nalazi u ženskim grobovima su bili su pršljenovi, a od nakita staklene perle, zatim brončane fibule i brončane narukvice. U uvelike manjem broju nalazile su se brončane nanogvice, zatim željezne fibule i željezne narukvice. Najviše nakita bilo je u stupnju negovske kacige, zatim stupnju Stična, stupnju Certosa te stupnju zmijolike fibule i stupnju Podzemelj.

Od stupnja Certosa, staklene perle su se počele pojavljivati i u muškim grobovima, dok fibule krajem ranog željeznog doba (Križ 2019:43), odnosno od stupnja Certosa i stupnja negovske kacige. Narukvice su iznimno pronađene u muškim grobovima. Također, primjećuje se da su svi grobovi s torquesima na Novom Mestu sadržavali fibule, dok kod Budinjaka to nije slučaj.

¹¹⁵ Uglavnom se nalazio po jedan pršljen u grobu. Dva groba su sadržavala dva pršljena, jedan grob tri pršljena, dva groba četiri pršljena i jedan grob 7 pršljena (Križ 2019:108).

¹¹⁶ Grobovi III/21, VII/1, XII/10, XXXIV/9. Za grobove XII/10, XXXIV/9 nije sigurno jesu li pršljenovi bili dio grobnog inventara jer su pronađeni na vrhu grobne jame (Križ 2019:109).

¹¹⁷ Navedeni grobovi su 1/2003 iz Stična stupnja, grobovi XVI/10 i LIX/10 iz stupnja zmijolike fibule, grob VI/37 i 8/2002 iz Certosa faze te muški grob VI/2 nije datiran (Križ 2019:94).

Nadalje, pri usporedbi s Budinjakom, primjećuje se da su na oba lokaliteta u grobovima dominirali pršljenovi i uloga žena kao proizvođačica tkanina. Od nakita su u Novom Mestu dominirale staklene perle, što može biti vezano uz lokalnu proizvodnju, zatim brončani nalazi, poput brončanih fibula i brončanih narukvica. Prema analizi grobova s istraživanja 2003. – 2014. g. na Budinjaku, od nakita su dominirale pak željezne narukvice, koje su često bile u paru, zatim željezne ogrlice i željezne fibule. Dakle, ovdje se primjećuje lokalna kulturna različitost pri odijevanju i vizualnom iskazivanju identiteta žena na stariježeljeznodobnim lokalitetima na prostoru Dolenjske i Žumberka.

11. Zaključak

Lokaliteti Budinjak i Novo Mesto predstavljaju društvene i tehnološke centre s nekropolama važnim za razumijevanje stariježeljeznodobnog društva i prijelaza s kasnog brončanog doba u starije željezno doba na našem prostoru. Kulturna skupina Budinjak usko je bila povezana s područjem jugoistočnih Alpa i prostorom Dolenjske. Kontakti se mogu prepoznati u nalazu staklenih perli na Budinjaku, masivnim narukvicama okruglog presjeka i preklopljenih krajeva uobičajenih za Dolenjsku, dvopetljestim lučnim fibulama koje su karakteristične za područje jugoistočnih Alpa i sjeverne Italije (Škoberne 1999:54). Keramički oblici također podsjećaju na halštatski krug jugoistočnog alpskog prostora. No, iako su regionalno i nekropola na Budinjaku i nekropole u Novom Mestu imale kulturološke sličnosti i pripadnost istočnom halštatskom krugu, oba lokaliteta bilježe svoje lokalne karakteristike.

Analiza zajednice između ostalog uključuje istraživanje običaja, tradicija, vjerovanja, ustroj društva i identiteta. Analiza prapovijesnih društava, odnosno zajednica, na temelju arheoloških nalaza je vrlo nezahvalna zbog ograničenosti na materijalne nalaze i njihove kontekste. Stoga su grobovi važan arheološki izvor informacija zbog pogrebnih priloga i artefakata koji su povezani s pokojnikom. Prema tome, sahrana, kao društveni ritualni običaj povezan i s vjerovanjima, daje informacije o pokojniku i zajednici koja sahranjuje pokojnika. Samim time, izražava se identitet pokojnika kakvim ga je zajednica vidjela. Smatra se da u starijem željeznom dobu iz regionalnog identiteta naglasak počinje biti na lokalnom identitetu, odnosno identitetu pojedinca. Ti identiteti su se mogli temeljiti na spolu, odnosno rodu, statusu, zanimanju, itd.

Osnovno definiranje materijalnih nalaza (u manjku mogućnosti antropoloških istraživanja) u grobovima uglavnom se odnosi na spolne razlike. Definiranje i razlikovanje muških i ženskih grobova na temelju grobnih nalaza, odnosno fibula, brončanog, željeznog, staklenog i jantarnog nakita i pršljenova. No, i takve podjele prema artefaktima su diskutabilne zbog manjka antropoloških istraživanja jer ima i primjera muških grobova s priložima nakita i pršljena, kao i ženskih grobova s priložima oružja. O položaju žena na Novom Mestu, s fokusom na Kapiteljsku njivu, dosta je teško pisati zbog manjka posvećenosti određivanja konkretnijih kriterija za određivanje vertikalne hijerarhije. Primjerice, Križ i Stipančić su 2016. godine naveli da su najbogatiji grobovi sadržavali velik broj fibula i staklenih i jantarnih ogrlica, nakit od plemenitih metala, brončane posude i importirane predmete (Križ, Stipančić 2016:29). Križ je 2019. godine naveo da su bogate ženske grobove obilježavale narukvice, nanogvice, vitice za kosu, fibule, staklene ili jantarne ogrlice (Križ 2019:141), a ženske grobove generalno nalazi nakita koji su uključivali narukvice, nanogvice, vitice za kosu, fibule i keramički pršljeni (Križ 2019:43). Križ i Stipančić su također naveli da je željezni nakit obilježavao bogate ženske grobove (Križ, Stipančić 2016:27), što je vrlo generalna konstatacija i čini veliki postotak grobova. Dakle, nije lako protumačiti pripadnost pokojnice određenom položaju na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici, a samim time i položaj žena, odnosno određenih pokojnica u zajednici.

Unatoč poteškoćama pri detaljnijem determiniranju ženskim grobovima određenom društvenom položaju, odnosno statusu, moguće je doći do nekoliko zaključaka. Na Kapiteljskoj njivi istraženo je nekoliko kneževskih grobova koji su pripadali ženama, što ukazuje da su i žene mogle biti pripadnice najvišeg društvenog statusa. Bogati kneževski dvojni grob na Budinjaku također otvara opciju da je pokojnica mogla biti kneginja ili je izvršavala neku drugu društveno važnu ulogu. Nalaz skepra u grobovima interpretira se kao nalaz koji simbolizira moć, a takav nalaz je pronađen u, smatra se, ženskom grobu na Kapiteljskoj njivi. To upućuje da je pokojnica također mogla biti pripadnica vladajućeg sloja. Također, osvrćući se na terminologiju, primjećuje se da, iako su uočeni kneževski grobovi koji su pripadali ženama, oni nisu nazvani grobovima kneginja ili grobovima članica elite, već ostaje termin „kneževski grobovi“. Grob koji je poznat nazivom kao grob kneginje jest grob kneginje iz Vixa. Sudeći prema korištenju terminologije, samo bi jedan grob, grob iz Vixa, bio grob kneginje, iako drugi bogati grobovi, na Novom Mestu, ali i generalno, upućuju da to vjerojatno nije istina. Za Budinjak je također teško reći više o položaju žena jer postoji puno

manje informacija o grobovima i grobnim priložima. U većem dijelu literature nedostaje kronološko datiranje i analiza grobnih nalaza.

Središnji grobovi u tumulu smatraju se najstarijim grobovima tumula koji su zavrijedili poštovanje obitelji. Budući da ženski središnji grobovi na Novom Mestu i Budinjaku također nisu strani, zaključak je da su žene mogle biti osnivačice obitelji, odnosno začetnice rodoslovlja i rodoslovne/obiteljske starješine. Ova „titula“ je vrlo važna zato što su ti grobovi smatrani početnima, njih je rod, odnosno obitelj, vidio toliko važnima da su prvi počeli obilježavati njihovo sveto mjesto u prostoru.

Dvojni grobovi u Dolenjskoj, s uglavnom ukopima muškarca i žene još uvijek su tema rasprava. Teško je zaključiti zašto su u određenim grobovima pokojnici sahranjeni zajedno, posebice zbog česte nemogućnosti utvrđivanja jesu li sahranjene istovremeno ili je jedna, te koja, sahranjena naknadno. Pretpostavlja se da su pokojni muškarac i žena u dvojnim grobovima bili u supružničkom ili ljubavničkom¹¹⁸ odnosu. Prednost bih dala supružničkom odnosu jer, dijelivši grobnu komoru, mjesta rituala odlaska u posmrtni svijet, osobe su dijelile i status, odnosno identitet. To bi značilo da su bile društveno, javno povezane i jednake u očima zajednice. Smatram da hipoteza o žrtvovanju života žene nakon smrti muškarca u ovim slučajevima nije dovoljno potkrijepljena radi manjka nalaza koji bi išli u korist te hipoteze, posebice radi bogatih nalaza ženske nošnje i ženskog inventara, kao i tradicije kulture polja sa žarama u kojoj je žena bila važan dio zajednice, s također imućnim grobovima.

Osim određivanja položaja žena na vertikalnoj hijerarhiji, o generalnom položaju žena mnogo govori uloga žena u zajednici, odnosno horizontalna hijerarhija. U starijem željeznom dobu, žene se vide kao proizvođačice tkanine, voditeljice kućanstva, majke, svećenice, moguće i zamjenice „ratnika-vladara“ dok je on odsutan.

Smatra se da su proizvođačice tkanine činile prilično važnu ulogu u društvenoj zajednici halštatskog društva. Osim što su izvršavale društvenu ulogu, postoji mogućnost da je tkanje također činilo simboličku ulogu koja je bila povezana s pređenjem životne niti te činila visoki status žene. Nalazi pršljenova na Budinjaku i Novom Mestu su jedni od češćih nalaza i iako se ne može definirati je li jedna od pokojnica zaista izvršavala religijsku ulogu, prema različitom broju pršljenova u grobovima moguće je zaključiti da je postojala hijerarhija među proizvođačicama tkanine.

¹¹⁸ Ovdje se nadovezujemo na hipotezu o žrtvovanju života konkubina nakon smrti muškarca.

Ritualni vođe su također predstavljali visoku ulogu u društvu. Kristiansen smatra da su ritualni vođe, uz ratničke vođe, imali čak i najviši autoritet. Vodeći se nalazom kutlače u grobu u Vačama prema čemu se interpretira da je pokojnica bila svećenica, grobovi s Kapiteljske njive s nalazom kutlače isto upućuju da su žene pokojnica bile svećenice i/ili imale važnu ulogu u ritualima.

Nalazi konjske opreme i koštani ostaci konja, osim što se smatraju nalazima koji su izražavali viši status pokojnika, mogli su biti povezani i s religijskim vrijednostima. Ti nalazi se uglavnom vežu uz muškarce, no takvi nalazi nisu bili strani ni u ženskim grobovima na Novom Mestu, što ističe važnost društvenog položaja pojedinih žena. Također, više društvene položaje ističu i prikazi žena na situlama, koji su inače rezervirani za viši društveni sloj, a kao primjeri izdvaja se situla iz Vača s prikazom žene koja je u ruci držala kutlaču i prikaz žene koja slijedi procesiju muškaraca na remenu iz Stične.

Nadalje, staklene i jantarne perle tipične su za Novo Mesto. Zbog velikog broja nalaza staklenih perli, smatra se da je u Novom Mestu bila njihova proizvodnja. Sukladno većoj dostupnosti staklenom nakitu, on možda nije predstavljao toliki prestižni status kao negdje gdje je stakleni nakit bio rijetkost, no definitivno ukazuje na društvenu diferencijaciju unutar zajednice na Novom Mestu. Prema tome, grobovi s priložima staklenih perli smatraju se grobovima imućnijih pokojnika, odnosno pokojnica. Dodatno, prisutnost staklenih perli oblika ovnove glavice koja simbolizira plodnost, vatru i moći dodatno ukazuje da su postojale osobe koje su imale određen identitet i ulogu u zajednici koji se razlikuju od većine.

B. Teržan je za područje Dolenjske zaključila da su žene koje su nosile par narukvica, odnosno po jednu narukvicu na svakoj ruci bile majke ili udane žene. Osobe s jednom narukvicom definirala je kao mlade muškarce. Ogrlice su prema njoj pak označavale grobove žena s djecom i dječje grobove neovisno o spolu, no budući da takvi grobovi nisu baš česti, primarno se ogrlice smatraju statusnim simbolom (Dular 2007:245). Nastavno na literaturu o Novom Mestu, grobovi s narukvicama su u ovom radu pripisani ženama. Takvi zaključci o određivanju spola pokojnika prema materijalnim nalazima u grobu mogu biti vrlo nepouzdana i pregeneralizirani ako nema antropoloških istraživanja koja bi potvrdila takve teze. Primjerice, u Italiji je određen tip fibula na nekim lokalitetima bio karakterističan i za žene i muškarce, a pršljeni su pronađeni i u muškim grobovima. Na Novom Mestu su se noževi, koji se inače pripisuju muškarcima, znali nalaziti i u ženskim grobovima, kao i staklene perle te fibule kasnije u muškim grobovima. No, iako je u Dolenjskoj teško identificirati spol na

temelju koštanih ostataka zbog uništavanja istih kiselinom zemlje, oni koji su bili analizirani potvrdili su da su određeni prilozi u grobovima specifični za određeni rod. Prema tome, u muškim grobovima bilo je priloženo oružje, defenzivna oprema, brusevi, dok u ženskim naušnice, nanogvice i pršljeni.

Zaključno, prema nalazima koji bi trebali određivati spol i rod žena, položaj žena u zajednicama na prostoru Novog Mesta i Budinjaka u kasnom brončanom i starijem željeznom dobu uključivao je različite statusne pripadnosti i različite društvene uloge. Zbog nemalog broja ženskih kneževskih grobova, odnosno grobova na Kapiteljskoj njivi, dvojnog groba na Budinjaku, središnjih grobova žena i bogatih priloga u ženskim grobovima, moguće je zaključiti da su žene mogle biti pripadnice višeg, elitnog statusa, odnosno društvenog položaja. Također su, osim što su bile majke, supružnice i vjerojatno gospodarice kućanstva, bile i proizvođačice tkanine, vjerojatno i svećenice te je moguće da su obnašale i druge društveno važne uloge. Detalje statusa, je li on bio nasljedan, na temelju čega se pripisivao te koje su točno bile ženske uloge u navedenim zajednicama, nemoguće je zaključiti. No, uz daljnja istraživanja i potencijalne mogućnosti antropoloških istraživanja te posvećivanje pažnje terminologiji i društvenoj, kulturnoantropološkoj interpretaciji, na korak smo bliže do razumijevanja položaja žena u prapovijesnim zajednicama.

12. Popis priloga

Prilog 1. Kronološka tablica željeznog doba

Prilog 2. Podjela dijelova nošnje na gornji i donji dio, ovisno o načinu ukrašavanja u srednjem brončanom dobu (Sørensen 1997:100).

Prilog 3. Geografski smještaj Žumberka (Google Maps)

Prilog 4. Tipovi sahranjivanja na Budinjaku (Škoberne 1999:22)

Prilog 5. Fibula iz groba 3, tumul 139 (Škoberne 1999:48).

Prilog 6. Fibula iz groba 5, tumul 139 (Škoberne 1999:53).

Prilog 7. Rekonstrukcija groba 6 tumula 139 na Budinjaku (Škoberne 1999:64-65).

Prilog 8. Inventar groba 7 u tumulu 139 na Budinjaku (Škoberne 1999:100).

Prilog 9. Prapovijesna nalazišta na Novom Mestu (Guštin, Križ 2015:50).

Prilog 10. Skupine žarnih ukopa na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:10).

Prilog 11. Grob 54 na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:12).

Prilog 13. Tipovi jagoda u kasnom brončanom doba na Kapiteljskoj njivi (Bricelj 2003:60).

13. Popis literature

ARNOLD, Betina i Manuel FERNÁNDEZ - GÖTZ. 2017. „The grave’s a not-so-private place: Elite multiple burials in Early Iron Age West-Central Europe“. *Germania*. 95: 181-198. https://www.academia.edu/37056782/The_grave_s_a_not-so-private_place_Elite_multiple_burials_in_Early_Iron_Age_West-Central_Europe_-_Germania_2017 (pristup 20. 30. 2020).

<https://www.auntyflo.com/magic/ram> (pristup 10. 4. 2020.)

BARNARD, Alan. 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

BRICELJ, Maja. 2003. *Žarno grobišče s Kapiteljske njive v Novem mestu*. Diplomsko delo.

BRØNS, Cecilie. 2013. „Manners make the man. Challenging a persistent stereotype in the study of Italian Iron Age graves“. *Analecta Romana Instituti Danici*. Vol. 38, 53-77. http://www.acdan.it/analecta/38_2013/broens.pdf (pristup 15. 4. 2020.).

BRØNS, Cecilie. 2012. „Dress and Identity in Iron Age Italy: Fibulas as Indicators of Age and Biological Sex, and the Identification of Dress and Garments“. *Babesch* 87, 45-68. (pristup 10. 7. 2020.)

BRÜCK, Joanna i David FONTIJN. 2013. „The Myth of the Chief: Prestige Goods, Power and Personhood in the European Bronze Age“. *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. ur. Harry Fokkens. Oxford: Oxford University Press, 197-215. https://www.academia.edu/9811954/The_myth_of_the_chief_prestige_goods_power_and_personhood_in_the_European_Bronze_Age (pristup 20. 30. 2020).

COHEN, Milton. 2002. „Death Ritual: Anthropological Perspectives“. U *Perspectives on Death and Dying*, ur. Philip A. Pecorino, Queensborough Community College.

https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppecorino/deathandddying_text/Death%20Ritual.pdf
(pristup 20. 30. 2020).

DULAR, Janez. 2003. *Halštatske nekropole Dolenjske*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo.

DULAR, Janez i Sneža TECCO HVALA. 2007. „Social Structure“. U *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement, economy, society (Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev, gospodarstvo, družba)*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, 237-250.

https://www.academia.edu/7784005/South-Eastern_Slovenia_in_the_Early_Iron_Age._Settlement_economy_society_Jugovzhodna_Slovenija_v_starej%C5%A1i_%C5%BEelezni_dobi._Poselitev_gospodarstvo_dru%C5%BEba
(pristup 20. 30. 2020).

FONTIJN, David i Harry FOKKENS. 2007. „The emergence of Early Iron Age ‘chieftains’ graves’ in the southern Netherlands: reconsidering transformations in burial and depositional practices“. U *The Earlier Iron Age in Britain and the Near Continent*, ur. Colin Haselgrove, Rachel Pope. Oxford: Oxbow Books, 354-373.

https://www.academia.edu/1229644/The_emergence_of_Early_Iron_Age_chieftains_graves
(pristup 17. 2. 2020.).

FRIE, Adrienne. 2018. „Horses and the Embodiment of Elite Masculinity in the Dolenjska Hallstatt Culture“. *Oxford Journal of Archaeology*. Vol. 37, 1. .
https://www.academia.edu/34842969/Horses_and_the_Embodiment_of_Elite_Masculinity_in_the_Dolenjska_Hallstatt_Culture (pristup 20. 30. 2020).

GLEBA, Margarita. 2016. „Transformations in Textile Production and Exchange in pre-Roman Italy“. *Making Textiles in Pre-Roman and Roman Times: People, Places, Identities*. Ancient Textiles Series, vol. 13.

HARDING, Anthony. 2000. *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge University Press.

KNEZ, Tone. 1971. *Prazgodovina Novega Mesta*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KNEZ, Tone. 1986. *Novo Mesto I (halštatski grobovi)*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KNEZ, Tone. 1993. *Novo Mesto III*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KRISTIANSEN, Kristian. 2014. „The dialectics of gender: Ritualizing gender relations in Late Bronze Age Southern Scandinavia“, *Med hjärta och hjärna: En vänbok till professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*, ur. Henrik Alexandersson, Alexander Andreeff, Annika Bünz. Göteborg: University of Gothenburg, 339-354. https://www.academia.edu/9637576/The_dialectics_of_gender_Ritualizing_gender_relations_in_Late_Bronze_Age_Southern_Scandinavia (pristup 20. 30. 2020).

KRIŽ, Borut. 1995. *Novo Mesto pred Iliri*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KRIŽ, Borut. 1997. *Kapiteljska njiva (gomila II i gomila III)*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KRIŽ, Borut, STIPANČIĆ, Petra. 2016. *Tisočletna nekropola: 30 let zavarovalnih arheoloških izkopavanj na Kapiteljski njivi v Novem mestu*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

KRIŽ, Borut. 2019. *Novo Mesto VIII. Kapiteljska njiva - Način pokopa v starejši železni dobi*. Novo Mesto: Dolenjski muzej Novo Mesto.

LEACOCK, Eleanor. 1992. „Women's Status in Egalitarian Society, Implications for Social Evolution“. *Current Anthropology*. Volume 19, No. 2, 1 June 1978., 225-259.

LOŽNJAK DIZDAR, Daria. 2009. „Grobovi uglednica mlađe faze kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Prilog poznavanju ženske nošnje kasnog brončanog doba na prostoru južne Panonije“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. XLII, 157–182.

LOŽNJAK DIZDAR Daria i Hrvoje POTREBICA. 2017. *Brončano doba Hrvatske u okviru srednje i jugoistočne Europe*. Zagreb: Meridijani.

PINAGLI, Anita. 2011. „High Status Women or Ritualists? Alternative female gender roles for women who lived in Early Iron Age societies in North East Italy, Austria and Slovenia between the VII and the V century BC.“ https://www.archeofriuli.it/wp-content/uploads/2016/11/high%20status%20women%20or%20ritualists,%20anita%20pinagli.pdf?fbclid=IwAR2IBcmWw7r3ZQkXxedM-hwqDpYwds4brVecZORyTOB_rUTPWmwjKIE1qCs (pristup 20. 30. 2020).

POTREBICA, Hrvoje. 2004. *Ratnici na razmeđu istoka i zapada – starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.

POTREBICA, Hrvoje. 2013. *Kneževi željeznog doba*. Zagreb: Meridijani.

REBAY-SALISBURY, Katharina. 2017. *Bodies, identities and social relations in Bronze Age and Iron Age Central Europe*. Routledge.
https://www.academia.edu/35986690/Bodies_identities_and_social_relations_in_Bronze_and_Iron_Age_Central_Europe (pristup 25. 3. 2020.)

SØRENSEN, Marie Louise Stig. 1997. "Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe". *Journal of European Archaeology*. Vol. 5.1., 93-114.

https://www.researchgate.net/publication/272307661_Reading_Dress_The_Construction_of_Social_Categories_and_Identities_in_Bronze_Age_Europe (pristup 15. 3. 2020.)

SØRENSEN, Marie Louise. 2013. „Identity, Gender, and Dress in the European Bronze Age“. U *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, ur. Harry Fokkens, Anthony Harding, 216-231.

<http://struna.ihjj.hr> (pristup 7. 4. 2020.).

Škoberne, Želimir, 1999. *Budinjak*. Zagreb: Muzej grada Zagreba.

Škoberne Želimir, 2004. „Grupa Budinjak“ U *Ratnici na razmeđu između istoka i zapada, starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*, ur. Dubravka Balen - Letunić. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 131.-160.

ŠKOBERNE, Želimir. 2005. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 1, 105-107. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/hag_2004_29_1_2010_mala.pdf (pristup 17. 2. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2006. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 2, 147-149. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/hag2005_29_1_2010_mala.pdf (pristup 17. 2. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2007. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 3, 172-174. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/hag_2006_29_1_2010_mala.pdf (pristup 17. 2. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2008. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 4, 187-189. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/HAG_2007_27_1_2010_mala.pdf (pristup 17. 2. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2010. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 6, 235-238. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/hag_2009-1.pdf (pristup 17. 2. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2011. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 7, 278-281. <https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Bastina/godisnjaci/Arheoloski%20godisnjak%20-%20B%20tekst%20unutar%20korica.pdf> (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2012. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 8, 258-261. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Bastina/godisnjaci/HAG%2008%20-%20za%20web_finalno.pdf (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2013. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 9, 300-303. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Dokumenti/HAG%2009%20-%20za%20web_finalno.pdf (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2014. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 10, 230-233. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Bastina/godisnjaci/HAG%2010%20-%20za%20web_finalno.pdf (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2015. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. Vol. 11, 252-255. https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/akcija%20kulture/HAG_11-2014_za_web_text.pdf (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir. 2010. „Grad Zagreb i Zagrebačka županija: Budinjak - nekropola“. *Hrvatski arheološki godišnjak*. (pristup 30. 5. 2020.).

ŠKOBERNE, Želimir i Aleksandra BUGAR. 2017. *Od Budinjaka do Mainza = Von Budinjak nach Mainz*. Zagreb: Muzej grada Zagreba.

ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, Rajna. 2015. *Uvod u teorijsku arheologiju-stvaraoci i pravci u 20. stoljeću*. Zagreb: FF Press.

TERŽAN, Biba i Matija ČREŠNAR. 2014. *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem = Absolute dating of Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Narodni muzej Slovenije.

TREHERNE, Paul. 1995. „The Warrior’s Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-Age Europe“. *Journal of the European Association of Archaeologists*. Vol. 3. 1., 105-144.

ŽELLE, Morena Želja. 2002. *Žarni grobovi iz tumula 51A s nalazišta Budinjak u Žumberku*, diplomski rad. Zagreb.